

LEIDĖJAS

Juozo ir Alfonso Keliuočių
palikimo studijų centras

RĖMĖJAI

Medijų rėmimo fondas
Projektas „Mano kraštas – tavo“
Projektą iš dalies finansuoja Medijų
rėmimo fondas (14 163 eurų)

Rokiškio rajono savivaldybė

VISUOMENINĖ

REDAKcinė KOLEGIJA

Alicija Matiukienė (ats. redaktorė)
Rasa Vingelienė
Algimantas Šablinskas
Nijolė Šniokienė
Rita Viskaitienė

Leidiniui fotografavo
Albinas Kuliešis
prozvilgsnis@yahoo.com

Nepriklausomybės a. 16
LT-42117 Rokiškis
www.keliuociucentras.rvb.lt
El. p. keliuociucentras@gmail.com
Telefonas +370 687 16104

Pirmajame žurnalo viršelyje –
Onušio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia.
Rokiškio rajonas. Nuotr. Albino Kuliešio.

Ketvirtajame žurnalo viršelyje –
Restauruojamos Onušio Šv. arkangelo
Mykolo bažnyčios vidus. Rokiškio rajonas
Nuotr. Albino Kuliešio

Išleido leidykla „Margi raštai“
Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

Tiražas 500 egz.
ISSN 1822-6221
ISSN 2783-8188

Turinys

- 3... **GIEDRIUS KUJELIS**. Vytis ir Lelija. Pradžia, arba Dievo keliai nežinomi
- 6... **ELIGIJUS DAUGNORA**. „Vytis ir Lelija“: iš praeities į dabartį ir ateitį
- 13... **PETRAS BLAŽEVIČIUS**. Sėliai Lietuvoje
- 17... **REDA KISELYTĖ**. Vytautas Bagdonas: „...derėtų visiems prisiminti, kad kultūra turi prasidėti kasdien nuo kiekvieno iš mūsų“
- 28... **VIOLETA ALEKNIENĖ**. Neįminta Panemunėlio krašto mįslė
- 50... **SALVINIJA KALPOKAITĖ**. Charizmatiškasis tarpukario Lietuvos fotografas Antanas Ingelevičius
- 60... **JONAS LAURINAVIČIUS**. Rokiškėnai, kuriuos menu
- 70... **ALĖ RŪTA-NAKAITĖ**. Eilėraščiai
- 73... **AGNĖ ARŽUOLAITĖ**. Tapybos veržlumas ir uostamiesčio dvasia Ernesto Žvaigždino parodoje
- 75... **SIMONA STRUMSKYTĖ**. Didžiausia teismo byla Rokiškio istorijoje. Ūkininkų sąjungos banko žlugimas
- 81... **VIOLETA ALEKNIENĖ**. Kalbanti Panemunėlio krašto istorija
- 84... **ALICIJA MATIUKIENĖ**. Kai suskamba svajonė...
- 89... **NIJOLĖ BRENČIENĖ**. Onušio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia
- 94... **REDA KISELYTĖ**. „Liepsnelė“ – unikalus kultūros reiškiny
- 103... **MIGLĖ MORKŪNAITĖ-VERVEČKIENĖ**. Kultūrinis eksperimentas – festivalis „Vague Wagon“ Kriaunose
- 109... **IRENA VARNIENĖ**. Ji amžiams liko mieste, kur gyveno ir kūrė
- 113... **VYTAUTAS ŽEIMANTAS**. Aurelija Almonė Akstinienė: „Nuoširdžiausi linkėjimai mano mieliems rokiškėnams“
- 118... **MIGLĖ MORKŪNAITĖ-VERVEČKIENĖ**. Menininkas Rimvydas Pupelis: kūrybos kelias nuo „tuščio vaizdavimo“ iki „Aukštaitijos kubizmo“
- 121... **JUSTINAS MALCIUS**. Rokiškio Sąjūdžio aikštė kaip atminimo vieta
- 126... **GIEDRIUS KUJELIS**. Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia. Istorija trumpai
- 132... **RASA ALĖ PETRONYTĖ**. Esė apie Alę
- 135... **RITA VISKAITIENĖ**. 2024 metų II pusmetį – 2025 metais išleisti rokiškėnų leidiniai

Gerbiami skaitytojai,

naujo žurnalo numerio turinys pateikia įdomios ir reikšmingos informacijos Rokiškio krašto istorijos ir kultūros temomis. Apžvelgę sėlių etninės tapatybės bruožus ir įvardiję Latvijos mokslininkų pastangas tyrinėti sėlius kaip unikalią ir paslaptinę baltų gentį, Lietuvos sėliškojo paveldo entuziastai pasigenda rimtesnių studijų ir kultūrinio turizmo dėmesio Sėlijai. O mes tuo tarpu savo skaitytojui siūlome žurnalo puslapiuose apžvelgti vieną sėlių krašto vietovę – Panemunėlį: pabandyti įminti visas jo mįsles, pasigėrėti vietinių gyventojų prisiminimuose ir fotografijose išsaugotų miestelio įvykių ir faktų, darbų ir švenčių retrospektyva, šio krašto įžymių žmonių gyvenimo portretais. Sklaidydami žurnalą, dar kartą pasitikrinkime žinias apie Rokiškio Šv. apaštalo Mato bažnyčios istoriją. Netrukus po restauracijos galėsime grožėtis atvertais unikaliais meno kūrinių vienoje seniausių medinių bažnyčių Lietuvoje – Onušio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje, kurios fasado nuotrauka puošia šio numerio viršelį. Asmenybių biografijos patinka daugumai skaitytojų, ypač jei ji įvairiapusė ir kūrybiška. Vienas iš mūsų žurnalo herojų Antanas Ingelevičius suspindi kaip legendinė fotografijos meno figūra. Šį kartą kalbiname du dailininkus, kurie puikiai jaučia ir išnaudoja vietos erdves kūrybai skleistis, nepripažįsta jokių kūrybinės minties ribojimų. Įdomūs ir perspektyvūs kultūriniai eksperimentai, vykstantys tarsi „niekieno žemėje“, laiko ir žmogaus pamirštose salėse, būtent tuo ir patraukia menininkus bei žiūrovus. Minėtinių sukakčių žurnale – kaip visada nemažai. Išskirčiau dvidešimtmetį pažymintį sakralinės minties laikraštį „Liepsnelė“, godojamą ir leidžiamą trijų Rokiškio krašto parapijų šviesuolių. Pedagogė, lyrikė Alė Naginskaitė-Vajegienė – metų jubiliatė – nepamirštama miesto kultūrinio gyvenimo istorijos dalyvė ir kūrėja. Žurnale turėtų sudominti trys meno įklijos: kalbančios tapybos spalvomis ir skambančios muzikos natomis.

Straipsnių autoriams dėkoju už pasidalytas mintis, fotografui Albinui Kulišui už meninę fotografiją žurnale, Maironio lietuvių literatūros ir nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejams už sutikimą žurnale spausdinti archyvinės nuotraukas, menininkams už atvirus pokalbius, leidyklos „Margi raštai“ kolektyvui už ilgametę kūrybinę kelionę Rokiškio krašto kultūros keliais. Dėkoju prenumeratoriams, rėmėjams ir skaitytojams. Didžiujosi, kad dvidešimt metų kurtas ir puoselėtas „Prie Nemunėlio“ žurnalas tapo ir išlieka Rokiškio krašto tapatybės pažinimo šaltiniu.

AČIŪ visiems.

Alicija Matiukienė

redaktorė,

Juozo ir Alfonso Keliuočių

palikimo studijų centro pirmininkė

Vytis ir Lelija. Pradžia, arba Dievo keliai nežinomi

GIEDRIUS KUJELIS

Rokiškio krašto muziejaus direktoriaus pavaduotojas

Rengiant parodą „Amžinas žodis rašto šviesoje“ 2014 m., skirtą lietuviškosios spaudos atgavimo 110-osioms metinėms, buvo sugalvota eksponuoti Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės funduoto, istoriko Gustavo Manteufelio parengto albumo „Terra Mariana“ faksimilę, kurią Vilniaus universiteto bibliotekai perdavė Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė. Jos Ekselencijai albumą per vizitą Rygoje įteikė Latvijos Respublikos vadovas Andris Bērzinis. Vienetinis albumo „Terra Mariana“ originalas 1888 m., kaip dovana kunigystės 50-mečio proga įteikta popiežiui Leonui III, saugomas Vatikano apaštališkojoje bibliotekoje. Tai didelio formato (61x45 cm), iš 70 pergamentų sudarytas, 15 kg sveriantis foliantas. Albumas pasakoja apie krikščionybės plitimą buvusioje Livonijoje, vadintoje Marijos žeme (*Terra Mariana*).

Latvijos nacionalinė biblioteka 2004 m. parengė projektą, kurio metu buvo pagaminta 10 tikslų šio albumo kopijų. Projektas buvo vykdomas kartu su Vatikano apaštališkąja biblioteka ir Rygos bei Daugpilio universitetais. Projekte dalyvavo mokslininkai iš Latvijos, Lenkijos,

Rokiškio grafiene Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė. F. X. Winterhalterio tapytas portretas. Nuotr. iš RKM archyvo

Estijos, Vokietijos ir Lietuvos. Jo metu taip pat buvo parengtas ir išleistas mažesnio formato albumas su mokslininkų komentarais. Pasak šio projekto iniciatorės istorikės Genofos Barkovskos, pirminei idėjai įgyvendinti prireikė 20 metų. Apie albumą ji sužinojo dar 1991 m. ir užmezgė ryšius su Vatikano atstovais bei gavo patvirtinimą, kad toks albumas saugomas Apaštališkojoje bibliotekoje. Vėliau asmeniškai parašė laišką popiežiui Jonui Pauliui II

nesitikėdama atsakymo, tačiau jis atėjo su kvietimu į Vatikaną.

Rokiškio krašto muziejaus istorikai, besigilinantys į grafiene Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės asmenybę ir jos kaip dailininkės veiklą, aptiko duomenų apie kitą albumą – dovana popiežiui Pijui IX ir svarbiausia, kad šis albumas buvo iliustruotas pačios Rokiškio grafiene. Šis albumas – popiežiaus Pijaus IX 1854 m. išleistos bulės „Ineffabilis Deus“, patvirtinančios Nekaltojo Švč. Mergelės Marijos Prasidejimo dogmą, vertimas į lenkų kalbą.

Tada iškilo klausimas: kur jis saugomas? Turbūt toje pačioje Vatikano apaštališkojoje bibliotekoje? 2017–2018 m. Rokiškio krašto muziejaus istorikei Gintarei Džiaugytei rengiant straipsnių ciklą apie grafiene Mariją, gausėjo duomenų apie šį ypatingą jos darbą. Daug vertingos informacijos aptikta Marijos vaikaičio Reinoldo Pšezdzieckio biografinėje knygoje apie senelį – žymų to meto istoriką Aleksandrą Pšezdzieckį¹.

Paaikškėjo, kad paskelbus bulę, Paryžiaus Šv. Sulpicijaus seminarijos profesorius kun. Marie Dominique Sire'as (1827–1917), pasižymėjęs pamaldumu Nekaltajam

„Terra Mariana“ albumo puslapio faksimilė. Nuotr. iš RKM archyvo

Švč. Mergelės Marijos Prasidėjimui, sugalvojo iki tol neregėtą užmojų: bulės tekstą išversti į visas žinomas pasaulio kalbas ir taip sujungti visas tautas į vieną katalikišką pasaulį. Šis sumanymas įgavo didžiulį palaikymą, tekstą į kitas kalbas vertė žymiausi to meto eruditai. Negana to, vertimai tapo tikrais meno kūriniais, nes buvo gausiai iliustruoti. Iliustravimu užsiėmė žymios moterys aristokratės.

Nežinoma, kada ir kokiomis aplinkybėmis prof. Sire'as pasiūlė Marijai imtis iliustruoti lenkiškojo vertimo albumą, tačiau šią istoriją labai gražiai aprašo Marijos vaikaitis Reinoldas: „Šis išties bene-diktiniškas darbas iš tikrųjų buvo

išbandymas regėjimo tvirtumui, nes visas [vertimo] paraščių papuošimas susidėjo iš miniatiūrų, su neregėtu skrupulingumu vaizduojančių portretus ir istorinius, architektūros paveikslus, juvelyrinius papuošimus. Visai kompozicijai ponia Marija suteikė patriotinę ir pamaldžią formą. Kadangi turėjo perteikti Marijos, Lenkijos Karūnos karalienės, kultą per lenkų tautos istoriją, puslapis po puslapio chronologiškai vaizdavo epochas ir amžius, pradedant nuo Mečislovo krikšto. Kiekviename puslapyje išlaikyta senoviško stiliaus ornamentika, įkvėpta senųjų mišiolų ir giesmyių, su architektūros, brangenybių fragmentais, nuosekliai perkelia mus iš romaniškų augalų

Grafiėnė Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė auškoja savo darbą popiežiui Pijui IX. RKM ekspozicijos fragmentas

pynių į gotikines gėlių viršūnes, renesansinius frizus, barokines kriaukles, klasicistines kolonas ir ampyro papuošimų fragmentus.“

Varšuvos nacionalinės bibliotekos suskaitmenintų dokumentų fonduose buvo aptikta šio albumo faksimilė². 9 faksimilės lapai yra saugomi ir Rokiškio krašto muziejuje. Albumo lapų reprodukcijas atliko žymus fotografas Robertas Jeffersonas Binghamas (1824–1870), 1857 m. atidaręs savo ateljė Paryžiuje, Rochefoucault gatvėje Nr. 58. Jo specializacija buvo meno kūrinių fotografavimas.

Kol Vatikano apaštališkosios bibliotekos skaitmeninių dokumentų puslapyje³ nebuvo aptiktas suskaitmenintas bulės lenkiškojo vertimo albumas, tyliai pasvajodavome, kad įdomu būtų pamatyti šį kūrinį. Aukso ir sidabru inkrustuotas albumo viršelis, nuo kurio išdidžiai žvelgia Karūnos erelis, autorės paaiškinimų lydimos nuostabios iliustracijos, pasakojančios Lenkijos ir Abiejų Tautų Respublikos istoriją, padarė neišdildomą įspūdį. Tuos jausmus dar labiau audrino žinojimas, kad visa tai atliko Rokiškio grafiėnės Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės ranka. Albumų skaitmeninių kopijų pasirodymas internetinėje erdvėje tiesiogiai susijęs su kovido

Natalija Bisping-Kicka. Nuotr. iš RKM archyvo

Idalija Sobianskytė-Broel-Pliaterienė. Nuotr. iš RKM archyvo

pandemija, kai uždraudus lankytis atminties saugojimo institucijose, jos masiškai ėmė keltis į virtualiąją erdvę, buvo skaitmeninami archyvų dokumentai, bibliotekų leidiniai, muziejų ekspozicijos. Tyrėjams atsivėrė plačios galimybės dirbti nuotoliu.

2020 m., minint M. Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės 130-ąsias mirties metines, Rokiškio krašto muziejus parengė virtualią parodą „Miela ponia geradarė“, kurioje buvo publikuoti du albumo faksimilės lapai ir kita muziejininkų sukaupta medžiaga apie šią neeilinę asmenybę⁴.

Praėjus lygiai 200 m. nuo grafiėnės gimimo, 2023-iaisiais, kilo idėja susisiekti su Vatikano apaštališkąja biblioteka dėl galimybės gauti šio albumo skaitmenines kopijas, o gal ir dėl pačio albumo atvežimo parodai į Rokiškio krašto muziejų.

Parašytas laiškas Lietuvos Respublikos ambasadoriui prie Šventojo sosto ir Maltos ordinui Sigitai Maslauskaitėi-Mažylienei pradėjo ilgą grafiėnės Marijos iliustruoto albumo kelionę į Rokiškį, kuri įtraukė muziejininkus į naujų atradimų ir nenuspėjamų atsitiktinumų virtinę, kurie tik patvirtina taisyklę, kad Dievo keliai tikrai nežinomi.

Galutinė šios kelionės stotelė – 2025 m. spalio 18 d. Rokiškio krašto muziejuje, parodoje „Vytis ir Lelija“.

Nuorodos

¹ Rajnold Przewdziecki. *Aleksander Przewdziecki. Historyk literat z XIX w.* Warszawa, 2003.

² <https://polona.pl/item-view/8a270e7e-6c64-4bbc-92ae-4958db4424f1?page=2>

³ https://digi.vatlib.it/view/MSS_Sire.L.8

⁴ <https://www.muzejusrokiskyje.lt/project/miela-ponia-geradare-paroda-skirta-marijos-tyzenhauzaites-psezdzickienes-130-osioms-mirties-metinems>

„Vytis ir Lelija“: iš praeities į dabartį ir ateitį

ELIGIJUS DAUGNORA

Rokiškio krašto muziejuje atidaryta viena didžiausių ir reikšmingiausių per visą muziejaus istoriją parodų „Vytis ir Lelija“. Tai tarptautinė paroda, kurioje pristatomi Lietuvai ypač reikšmingi Vatikano apaštališkojoje bibliotekoje saugomi popiežiaus Pijaus IX bulės „Ineffabilis Deus“, kuri paskelbė Nekaltojo Švč. Mergelės Marijos Prasidėjimo dogmą, rankraščiai lietuvių, lenkų ir bažnytine slavų kalbomis.

Išskirtinė vertė slypi ir asmenybėse: į lietuvių kalbą bulę išvertė Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, lenkiškąjį vertimą parengė kun. Aleksander Jełowicki, o rankraščių iliustracijas sukūrė trys grafienės: Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė, Idalija Sobianskytė-Broel-Pliaterienė ir Natalija Bisping-Kicka.

Parodos atidarymo išvakarėse kalbinau parodos kuratorės dr. Aušrą Vasiliauskienę ir dr. Skirmantę Smilingytę-Žeimienę.

Eligijus Daugnora: Socialiniuose tinkluose šios parodos kuravimą pavadinate tyliu. Kodėl?

Aušra Vasiliauskienė: Gal šio pavadinimo nereikėtų sureikšminti. Tiesiog kuratoriaus darbas dažniausiai vyksta vienumoje, tyloje, kaip ir mokslininko, atliekančio įvairius

Bulės vertėjas į lenkų k. Aleksander Jełowicki.
Nuotr. iš RKM archyvo

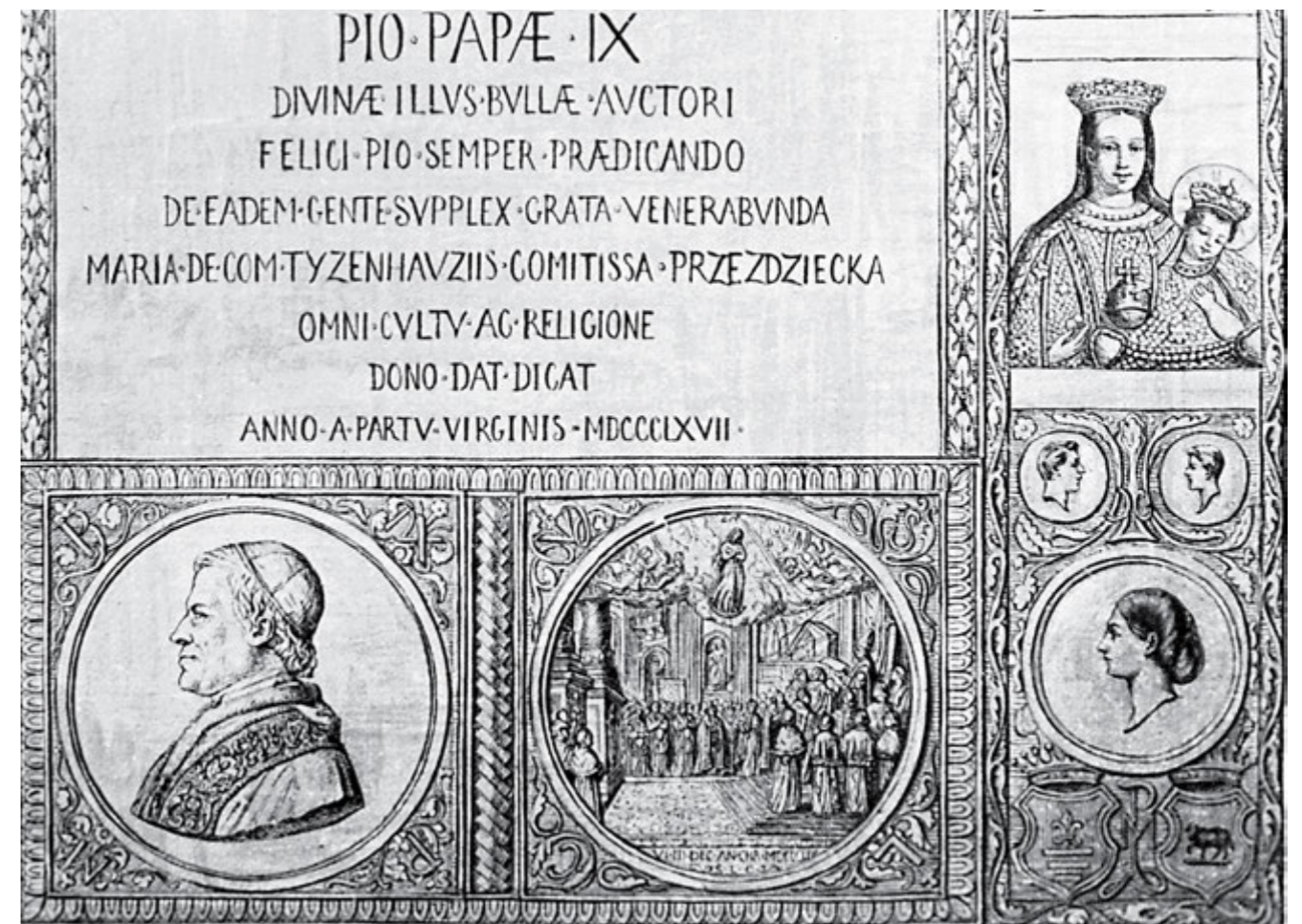
tyrimus. Didelė to darbo dalis tiesiog nematoma ir gal ne visai įsivaizduojama. Su kuratore daktare Skirmante Smilingyte-Žeimiene tikrai nemažai dirbome besirūpinamos ir pildydamos šios parodos ekspozicijos turinį.

E. D.: Tie albumai nėra nei profesionaliosios dailės kūriniai, nei tautodailės paminklai. Kuo vertingi parodoje pateikiami meniškai dekoruoti popiežiaus bulės vertimai?

A. V.: Jų vertė sunkiai įkainojama, tikrai didelė. Ir istoriniu, ir

dvasiniu, ir meniniu požiūriais, nes juos iliustravo su Lietuva glaudžiai susijusios grafienės. XIX amžiuje tarp didikų, aristokratų užsiėmimas dailė tikrai buvo labai paplitęs reiškinys, tačiau būtent Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės gebėjimai vertinami kiek aukščiau negu mėgėjų menas. Lenkiškąjį bulės vertimą ji tikrai iliustravo gana profesionaliai ikonografinė prasme. Labai gerai apmąstytas, liudijantis labai aukštą grafienės erudiciją, gerą istorijos išmanyimą. Miniatiūros ir iliustracijos labai smulkmeniškai ištapytos. Tai pareikalavo daug kruopštaus, atidaus darbo. Kaip sakiau, tai pranoksta mėgėjiškąjį meną. Ir tyrėjai pripažįsta, kad Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės menas yra aukštesnio, profesionalaus lygio.

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė: Tai itin unikalūs eksponatai. Vertinant iš dabartinės dailėtyros pozicijų, tai yra autorinės menininko knygos. Nepakartojamos ir vienintelės. Sukurtos XIX amžiaus antroje pusėje, kai vyrai menininkai, net ir prasčiau piešiantys, yra profesionalai, o moterys, tikrai nebloggeriai tapančios, bet neturinčios akademinio išsilavinimo, vertinamos mažiau. Kita vertus, apie jas

Bulės lenkiškojo vertimo fragmentas. Nuotr. iš RKM archyvo

mes labai mažai žinome. Pavyzdžiui, Idalija Pliaterienė. Kur ji mokėsi dailės? Gal tėvų namuose, gal vėliau Vienoje, kur išvažiavo su mama, o gal Obodijevkos dvare, kur matė de Riberos ir kitų garsiausių tapytojų darbus. Tų moterų lavinimui buvo skiriamas didelis dėmesys. Pavyzdžiui, Natalija Kicka Šopeną sužavėjo savo balsu. Įsivaizduokit, į kažkokį saloną ateina šešiolikmetė, išmananti literatūrą, puikiai piešianti ir dainuojanti, be to, labai žavi ir graži. Ir visos trys tokios buvo – gražios, gabios ir tikrai talentingos. O Idalija, iliustravusi gėlėmis ir kitais augalais? Ją reikia priskirti prie dailininkų „botanistų“, arba gėlių dailininkų. Lietuviškoje dailėtyroje tokių neturim ar nežinom. Pasaulinėje dailėje žinome Janą Breigelį vyresnįjį, kitus... Tik dabar sužinome jos pavardę. Jos nėra Lietuvos

dailininkų žodyne, bet jeigu bus papildytas jo antrasis tomas, Idalija Sobianskytė-Pliaterienė ten turėtų atsirasti vien dėl tų gėlių, serbentų, kankorėžių ir kt.

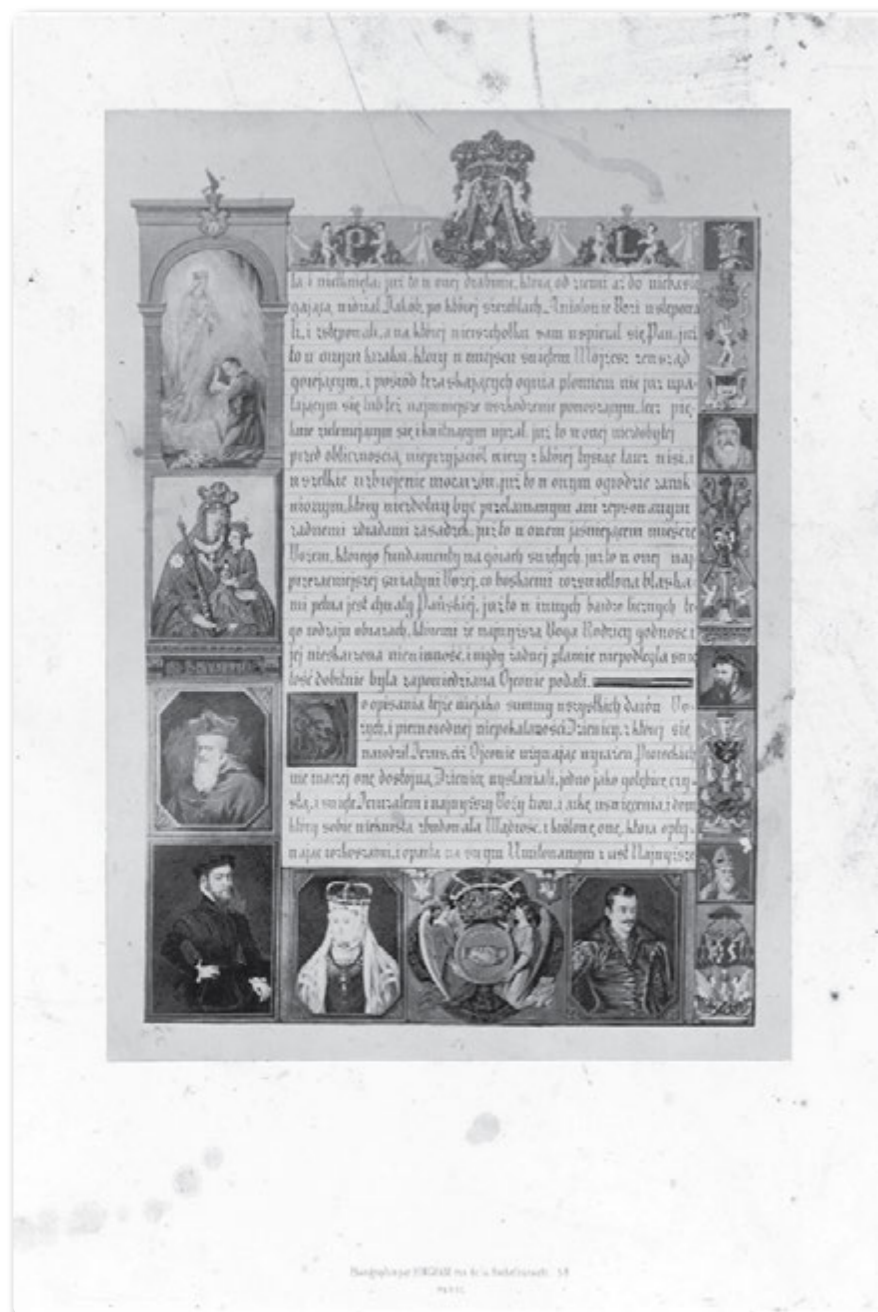
Tuo metu daryti albumus buvo madinga. Jie buvo paplitę visoje Europoje, taip pat Lietuvoje ir Lenkijoje. Bet šie darbai gerokai aukštesnio lygio.

O Marijos Pšezdzieckienės ir Natalijos Kickos albumai slavų kalbomis? Jos dirbo mokslinį darbą, nes daug ką kopijavo, kad tie, kas vartys atpažintų, pavyzdžiui, portretus. Visi turėjo atpažinti, kad čia Steponas Batoras ar kita asmenybė. Jos naudojosi ne tik J. Matejkos arba „Vilniaus albumo“, bet ir senųjų meistrų darbais. Kiekvienas tų knygų lapas originalus: nesikartoja nei motyvai, nei siužetai. Marijai šiek tiek būdingas neogotikinis stilius,

o Kickos kiekvienas lapas turi savitą architektūrą. Kažkas tikrai nukopijuota, bet viską sujungti į visumą – milžiniškas darbas.

Autorės labai gražiai dėlioja istoriją nuo seniausių laikų, o Marija – iki pat XIX a. sukilimų. Kaip bažnyčių dailė vadinama „Biblija beraščiams“, taip čia, net neskaicius pačios bulės teksto, galima „skaityti“ iliustracijas, kurios yra istorija. Visas datuota 1867 m., vos pasibaigus 1863 m. sukilimui, kai draudžiama spauda, sukilimo dalyviai tremiami į Sibirą. Pati Idalija tiesiog ištraukė savo sūnų iš Sibiro, prarado visus dvarus, kad tik jis galėtų išvykti į Austriją.

O mes ten randame Vytį, Aušros Vartus, žemaičių herbą (Mešką). Tai reikia, kad Lietuva gyva. Žymus lenkų tyrinėtojas Michalas Janocha, kalbėdamas apie tas Idalijos gėles,

„Ineffabilis deus“ faksimilės lapas iš muziejaus fondų. Nuotr. iš RKM archyvo

teigė, kad „tarp gėlių ginklai tyli“. Ir pratarmėje parašyta „papuosta žiedais laukų ir gėlių Lietuvos“. O tų augalų ten visokių: serbentų, bulvių, dagių ir kt.

Kickai, kai ji kūrė savo albumą, buvo beveik 70 metų. XIX amžiuje tai gana daug. Be to, ji turėjo regėjimo problemų. Be to, nebuvo elektros, ir viskas daryta žvakių šviesoje, o kai kurie darbai labai smulkūs. Jeigu mūsų laikais ir profesionalams tektų kurti tas miniatiūras, vargu, ar visi išvertę tokias sąlygas.

Labai gaila, kad negalima parodyti visų tų iliustracijų originalų, nes kopijose daug ko nepamatyti. Pavyzdžiui, atspaudai neperteikia Idalijos aukso fono, juose nėra švytėjimo.

Šituos albumus dar turėtų tyrinėti kalbininkai, istorikai, botanikai, menotyrininkai, muzikologai, net numizmatai. Taip, ir numizmatai, nes Natalija Kicka, kaip lenkai teigia, buvo „numizmatikos pionierė“, turėjo didelę jos kolekciją, o jos albume panaudoti medaliai ir mone-

tos. Esu labai dėkinga Nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vedėjai Daliai Grimalauskaitei, padėjusiai daug ką identifikuoti.

E. D.: Kuo ypatingas lietuviškasis bulės vertimas?

S. S.-Ž.: Ką galima pasakyti apie M. Valančiaus bulės vertimą? Radau 1855 m. išleistą vertimą, jo bibliografinį aprašą, kuriame parašyta, kad vertė Otonas Praniauskas, kuris buvo M. Valančiaus sekretorius, poetės Karolinos Praniauskaitės brolis. O pačioje knygelėje: „perdėta per M. Valančiauskį“. Vaclovas Biržiška savo „Aleksandryne“ rašo, jog vertimas išėjo iš Valančiaus kanceliarijos, o kadangi tuo metu jo sekretorius buvo O. Praniauskas, bibliografinė tradicija vertimą priskiria jam. Dabartiniai bibliografai, sutikrinę bulės ir spausdintą tekstą, dabar ištaisė tą klaidą. Mes atradom dar vieną naują Valančiaus darbą. Dėl kalbinių dalykų gal ir gali kilti klausimų, bet Valančius mėgo viską kontroliuoti, ir net jei vertė Otonas, tai Valančius mažų mažiausiai redagavo tekstą.

Kaip buvo kuriamas tas albumas, mes nežinome. Greičiausiai tai buvo Valančiaus iniciatyva, bet ar jie tarėsi, aptarinėjo tuos albumus, neaišku. Valančius gyveno Kaune, bet jo susirašinėjimo su Idalija nėra. Turbūt veikė visų trijų albumų konspiracinis elementas. Kickos atsiminimuose apie albumus irgi neužsimenama nė žodžio. Ji turbūt slapta kūrė gyvendama Drezdene bei Varšuvoje. Marija galbūt tapė Paryžiuje. Idalija tikriausiai Paryžiuje, kur gyveno jos sūnus Konstantinas. Aš beveik esu tikra, kad Valančius paskutinio albumo varianto net nematė. Bet labai pasitikėjo Pliateriene. Kodėl? Ji turėjo Belmonto dvarą rytiniame Žemaičių vyskupijos krašte. Ir ji fundavo tą Vytį. Ne Valančius, o ji. Ir Aušros Vartus, kaip pagrindinį

Lietuviškosios bulės viršelio fotografija su Vyčiu ir dingusiu Sobanskių-Pliaterių herbu. Nuotr. iš RKM archyvo

Lietuvos Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ikonografinį atvaizdą, nutapė.

E. D.: Kiek tyrinėta Vatikane esanti lituanika?

S. S.-Ž.: Šiek tiek tyrinėta tarpukariu, o po karo plačiau tyrinėta egzilio kunigų, ypač Lietuvių Katalikų mokslų akademijos, kuri leido savo darbų metraščius. Pirmiausia paminėčiau Paulių Rabikauską ir Paulių Jatulį, kuris ir atrado lietuviškąjį bulės tekstą. 1975 m. Valančiaus mirties šimtmečiui jis norėjo publikuoti šitą albumą. Ir straipsnelis išėvijos spaudoje buvo, gal net lėšos tam rinktos, bet kažkodėl nepublikotas. Didžiulis P. Jatulio archyvinis fondas yra Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne, tūkstančiai bylų, bet ko nors susijusio su tuo albumu kol kas rasti nepavyko.

A. V. Albumai, reprezentuojantys tuo metu jau iš žemėlapiu

išnykusią Abiejų Tautų Respubliką, bulės lenkų, lietuvių ir bažnytinę slavų (dar vadinama Galicijos rusėnų) kalbomis neblogai ištyrinėtos lenkų mokslininko Michalo Janochos. Bet Lietuvos visuomenei jos mažai žinomos ir jų atvežimas į Lietuvą bei pristatymas iš tikrųjų labai reikšmingas įvykis. Žinodama, kiek tai kainavo pastangų, rūpesčio ir finansų, žaviuosi Rokiškio muziejaus iniciatyva ir drąsa. Tai galima vadinti istoriniu įvykiu.

E. D.: Kaip atrodo patys albumai?

A. V.: Lietuviškasis albumas yra nukentėjęs. Kaip ir Kickos – nuplėtos sidabrinės dalys. Gerai, kad Vyties nenuplėšė. Kitoje pusėje buvo abu Pliaterienės herbai (tėvo ir vyro). Rokiškio muziejuje yra išlikusi fantastiška nuotrauka, kurioje matyti, kaip turėjo atrodyti viršelis. Šiuo metu pirmasis viršelis

taip ir atrodo, o ketvirtasis – apgailėtinas.

Tie viršeliai labai įvairūs. Iš kriausmedžio išdrožinėti Marijos simboliai gėlės: lelijos, pakalnutės ir kitokios. O aplink „Giesmių giesmės“ citatos. Ir viršelis suteikia turinį visam bulės apipavidalinimui. Lietuviškosios bulės meninė pusė labai vientisa ir harmoninga. Ir artimesnė Švenčiausiajai Mergelei, nes gėlės jos simbolis. XIX amžiuje buvo populiarūs „gėlių kalba“. Bulvė tikriausiai Lietuvos laukų įvaizdis.

Galų gale kaligrafija. Ar jos pačios išrašė? Marija turbūt pati, o dėl kitų yra abejonių. Lietuviškojo teksto žodžiai kai kur taip sujungti, jog galima įtarti, kad žmogus nelabai mokėjo lietuvių kalbą.

E. D.: Medžiagą parodai rinkote ir iš kitų Lietuvos muziejų. Kokie buvo atrankos kriterijai?

Parodos „Vytis ir Lelija“ kuratorė dr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė (dešinėje) ir parodos koordinatorė, Rokiškio krašto muziejaus Lankytojų aptarnavimo ir edukacijų sk. vedėja Santa Kančytė. Nuotr. Alicijos Matiukienės

A. V.: Mūsų kaip kuratorių uždavinyš buvo sukurti visos parodos turinį, susijusį su tomis bulėmis, nes rodyti tik jas gal būtų buvę šiek tiek mažoka. Mes išskyrėme kelias pagrindines temas: pristatyti popiežių Pijų IX ir Nekaltąjį Švč. M. Marijos Prasidėjimą. Kitą grupę sudarė galimi pirmavaizdžiai, kuriais, pavyzdžiui, Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė galbūt naudojosi tapydama miniatiūras. Nemažai atrinkta vaizdų iš „Vilniaus albumo“. Įdomu tai, kad „Vilniaus albumo“ atspaudų yra Rokiškio dvaro kolekcijoje, o Simono Čechavičiaus portretas, pavaizduotas Marijos albume, yra ir jos iliustruotame lenkiškajame

bulės vertime. Dar viena tema – Tyzenhauzų ir Pšezdzieckių mecenatystė. Parodoje bus galima išvysti komuninę su Marijos inicialais ir keletą kitų liturginių reikmenų, kuriuos grafai įvairiais laikotarpiais parūpino Rokiškio bažnyčiai.

S. S.-Ž.: Pati pradinė dar Giedriaus Kujelio iškelta idėja buvo atsivežti Marijos Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės albumą, kuris yra suskaitmenintas, ir parodyti. Bet reikia konteksto. O kontekstas labai daugiašakis. Mes norėjome parodyti Nekaltojo Švč. M. Marijos Prasidėjimo garbinimo raidą iki bulės atsiradimo, iki dogmos paskelbimo 1854 metais.

Kai kas ir nepavyko. Norėjome parodyti išpūdingą XVII a. Nekaltojo Švč. M. Prasidėjimo brolijos bažnytinę vėliavą iš Vilniaus Bernardinų bažnyčios, bet dėl būklės atsisakyta ją atvežti.

Paskelbus bulę, pasikeitė ir Marijos vaizdavimas. Iki tol ji kartais buvo vaizduojama ir su raudona suknele, o po bulės ji imta vaizduoti baltu ir mėlynu drabužiu, stovinti ant žemės rutulio pamynusi žaltį, o ant galvos 12 žvaigždžių vainikas. Balta spalva simbolizuoja nekaltumą, o mėlyna – ryšį su dangumi. Pamintas žaltys – Bažnyčios pergalės prieš nuodėmę ženklas. Ir, žinoma, lelija kaip nekaltybės simbolis.

Negalėjome nepapasakoti ir istorijos, kad šie trys albumai yra tarp šimtų tokių albumų, kuriuos fundavo net karališkosios šeimos. Didžioji jų dalis prabangiai įrišta ir eksponuojama *Sala Immaculata*, paskutinėje labai prabangiai Vatikane įrengtoje Nekaltojo Švč. M. Marijos Prasidėjimo salėje. Norėta visus tuos albumus kažkaip eksponuoti. Tam buvo sugalvotas specialus šešių metrų baldas, kuris 1876 m. parodoje įvertintas aukso medaliu.

Aš gal būčiau pririnkusi daugiau liaudiškosios dailės. Net pastatyti Liongino Šepkos Mariją prie durų. Bet muziejus nusprendė (dėl techninių galimybių) daryti mažesnę ekspoziciją.

E. D.: Kiek laiko truko parodos rengimas?

A. V.: Laiko visada pritrūksta. Jei tokiai parodai parengti būtume turėję nors metus, ji būtų turtinesnė. Šiuo atveju turėjome apie pusmetį.

S. S.-Ž.: Paroda padaryta labai greitai. Mes kaip kuratorės nevykom į Vatikaną, nevertėm albumų. Rokiškio muziejaus Edukacijų sk. vedėja Santa Kančytė iš pradžių rodo tik lietuviškojo Valančiaus

Parodos „Vytis ir Lelija“ kuratorė dr. Aušra Vasiliauskienė. Nuotr. iš žurnalo „Prie Nemunėlio“ redakcijos archyvo

vertimo albumo bibliografinį aprašą, pats albumas dar nebuvo suskaitmenintas. Tada kreipėmės į Lietuvos ambasadorę prie Šventojo Sosto Sigitą Maslauskaitę-Mažylienę, kad padarytų bent darbinę nuotrauką. Tada pirmą kartą pamatėm, kaip tas albumas atrodo.

Idalijos Pliaterienės portretą radau tik prieš dvi savaites. Apie ją praktiškai nebuvo jokios medžiagos. Belgijoje radau jos provaikaitę, kuriai 92-eji metai, bet susisiekti nepavyko. Tada paaukojau daug savo naktinių valandų ieškodama pavardžių. Ir pagal pavardę parašiau vienai moteriai net nežinodama, ar ji susijusi su ta Pliaterių gimine. Atsakymą gavau tą pačią dieną, kad Idalija yra jos propromočiutė, bet ji jokios nuotraukos neturėjo. Ilgai įtikinėjama prisiminė, jog vieną fotografiją turi jos pusseserė. Taip gavom tą pagyvenusios moters, našlės, kuri ištapė tą visą lietuviškąją augmeniją, nuotrauką.

E. D.: Ar tai pirmas jūsų bendradarbiavimas su Rokiškio muziejumi ir muziejūnais?

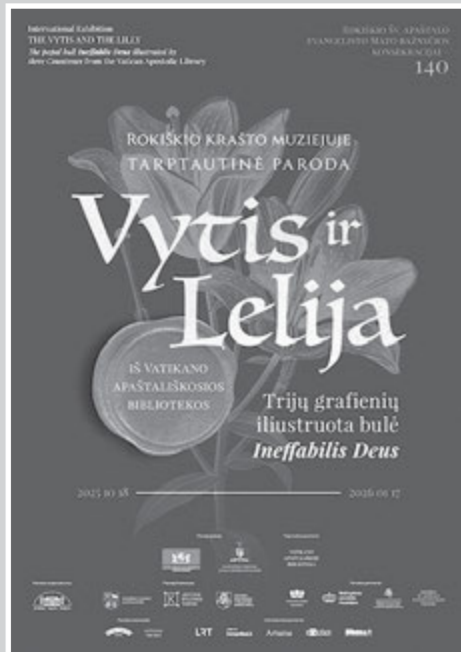
S. S.-Ž.: Lankiausi muziejuje, buvau liaudies meno parodos komisijos narė, bet parodą kuruoju pirmą kartą. Labai palaikiau šią idėją. Labai džiaugiuosi, kad tokia paroda atidaryta būtent Rokiškyje. Juk neatsitiktinai ta unikali albumo nuotrauka yra Rokiškio muziejaus rinkinyje.

Parodos „Vytis ir Lelija“ mokslinis konsultantas, Rokiškio krašto muziejaus direktoriaus pavaduotojas Giedrius Kujelis. Nuotr. Alicijos Matiukienės

A. V.: Man tai ne pirmas kartas. Parengiau monografiją ir katalogą „Rokiškio dvaro meno kolekcija“, tas bendradarbiavimas tikrai yra ilgalaikis ir labai sėkmingas, palieka tikrai geriausius išpūdžius.

E. D.: Ačiū už pokalbį.

PAGRINDINIS PARODOS PARTNERIS

Vatikano apaštališkoji biblioteka

PARTNERIAI

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės valdovų rūmai
Bažnytinio paveldo muziejus
Lietuvos Respublikos ambasada prie Šventojo
Sosto ir Maltos ordinui
Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato parapija

PARODĄ FINANSUOJA

Lietuvos kultūros taryba
LR Vyriausybės kanceliarija
Rokiškio r. savivaldybė

MECENATAI

AB „Rokiškio sūris“
Antanas Trumpa
UAB „Ivabaltė“

INFORMACINIAI PARTNERIAI

LRT
Bernardinai.lt
Artuma
Gimtas Rokiškis
Rokiškio Sirena

PARODĄ GLOBOJA

LR Prezidentas Gitanas Nausėda
Panevėžio vyskupas Linas Vodopjanovas OFM

EKSPONATUS PATEIKĖ

Anykščių menų centras
Bažnytinio paveldo muziejus
Dotnuvos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei
Marijai parapija
Dr. Jauniaus Gumbio Lietuvos meno fondas

Kretingos muziejus

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių
biblioteka

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Lietuvos nacionalinis muziejus

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato parapija

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Trakų istorijos muziejus

Varnių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus parapija

Vatikano apaštališkoji biblioteka

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos

Apsilankymo parapija

Vilniaus universitetas

PARODOS KOMANDA

Projekto vadovė Aušra Gudgalienė
Kuratorės ir tekstų autorės dr. Aušra Vasiliauskienė
ir dr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė
Architektas Povilas Vincentas Jankūnas
Grafikos dizaineris Juozapas Švelnys
Grafikos dizainerė Rūta Žalalytė
Mokslinis konsultantas Giedrius Kujelis
Kordinatorė Santa Kančytė
Komunikacijos kordinatorė Jolita Jurevičienė
Sričių kordinatoriai Dalia Kiukienė, Valentinas
Skeirys ir Inga Briedytė
Redaktorė Ilona Čiužauskaitė
Vertėja Vaiva Aglinskaitė

DĖKOJAME

„Menų kalvei“
Vilniaus arkivyskupijai
„Domus Maria“
„AD Rem Transport“
Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui
Edmundui Antanui Rimšai
S. Dzindzelėtos PĮ „Reginos salonas“
„Nidaurei“
Gastrostudijai „Šaukštas ir šakutė“
Kavinei „Pupelė“
Svečių namams „Leokordis“
Kunigo švietėjo Jono Katelės labdaros ir paramos
fondui
Rokiškėnų klubui „Pragiedruliai“
Rokiškio kultūros centrui
Rokiškio J. Keliuočio viešajai bibliotekai
Juozo ir Alfonso Keliuočių palikimo studijų centrui
BTA draudimui
Simonai Zajančauskaitei
V. Meilau I. Į.
Rokiškio profesiniam mokymo centrui
„Roksalai“
(Rokiškio krašto muziejaus informacija)

Sėliai Lietuvoje

PETRAS BLAŽEVIČIUS

Sėlių dvasia

*Mūs, regis,
Nė būtų nebuvo...
Lyg saulę pro debesį
Probėkšmiu kartais regėję,
Tyliai daliję
Lyg patirtį skaudžių ateinantiems
savo vaikams.*

*Regis,
Nė ženklo nelikę,
Tik girių ramybė
Tarp Dauguvos ir Šventosios.
Dar kaulai pilkapiuos dūli...
O visgi
Kažkur padrikuos atžalynuos
Žiebia nematomą ugnį
Pasklidusios titnago šukės,
Dar ežero vilnys
Keisčiausiais balsais atsišaukia.
Gal ne vien tiktai buvę,
Gal esą?
Gal pagoniška mūsų dvasia
Gyva ir po Jersikos krikšto?
Prigluskim prie žemės,
Pasiklauskime medžių, žolės.*

Algirdas Svidinskas

2003 m. buvęs Latvijos mokslų akademijos prezidentas ir sėlių judėjimo vadovas Janis Stradinš laiške man rašė: „Tikiu tvirtais Lietuvos ir Latvijos ryšiais abiejų šalių sėliškiųjų regionų vardan. Sėlos kultūros ir paveldo išsaugojimo, istorijos problemas neįmanoma spręsti be kaimyninio regiono Lietuvoje patirties. Lietuvių istorikų, kalbininkų,

Visos nuotr. A. Kulišio

archeologų, kultūros istorikų, pradedant Kazimieru Būga, labai nepaprastai svarbūs mums; mes juos žinome ir labai vertiname, jie pasitarnaus rengiant mūsų būsimus darbus. Gaila, kad sveikata neleidžia man būti kartu Rokiškyje (prisimenu mūsų susitikimus, Jūsų svetingumą, bet galvoju, kad mano artimiausi kolegos iš Latvijos mokslų akademijos tinkamai mums atstovaus). Linkėjimai nuo III Sėlijos kongreso ir Sėlos asociacijos. Linkiu sveikatos, pasiekimų: Lietuvoj, Latvijoje, Europoje. Jūsų Janis Stradinš“.

***

Viena iš paslaptiškiausių baltų genčių buvo sėliai, apie kuriuos pirmą kartą 150 m. užsimena Aleksandrijos mokslininkas Klaudijus Ptolemajus, o paskutiniai

jų vardo paminėjimai iš istorijos šaltinių pranyksta XIII a. pradžioje. Daugelio Lietuvos mokslininkų teigimu, sėlių gentis greičiausiai susiformavo VI amžiuje pilkapių kultūros arealo rytinėje dalyje įvairiais laikotarpiais, apėmusi visus dabartinius Rokiškio ir Kupiškio rajonus, didžiąją Biržų rajono dalį, vakarinę Zarasų, šiaurines Utenos ir Anykščių rajonų dalis bei Augšzemės regioną Latvijoje iki Dauguvos. Sėlių materialinė kultūra labai panaši į jų šiaurinių kaimynų latgalių, bet turi ir savitų bruožų. Deja, sėlių gyvenamoji sritis Lietuvoje iki šiol mažai tyrinėta, todėl ginčai dėl sėlių gyvenamojo arealo lokalizacijos tebevyksta.

Archeologinė medžiaga rodo, kad Sėlos teritorija kaip atskira kultūrinė sritis išsiskiria jau pirmaisiais

mūsų eros amžiais. Nuo II iki VI a. šioje srityje gyvenę žmonės mirusiuosius laidojo iš smėlio supiltuose žemuose įvairaus dydžio pilkapiuose, kurių kiekvieną juosė iš akmenų sukrautas vainikas. Pilkapyje laidoti keli ar keliolika mirusiųjų, o didesniame kartais randama ir daugiau kaip 20 kapų. Radiniai rodo, kad tame pačiame pilkapyje mirusieji kartais buvo laidojami 2–3 šimtus metų. Manoma, kad pilkapyje laidoti vienos šeimos mirusieji. V–VI a. sėliai pradėjo vis rečiau pilti pilkapius mirusiesiems laidoti. I tūkst. antroje pusėje gyventojų skaičius rytinėse Sėlos teritorijose ėmė mažėti. Tai rodo nedidelis to laikotarpio kapinynų ir palaidojimų juose skaičius. Manoma, kad dalis gyventojų išsikėlė šiauriau arba migravo į Rytų Lietuvą. Panaši padėtis

pastebima ir IX–XII amžiais. Nors gyventojų skaičius mažėjo, X–XII a. pastebimas kultūros kilimas. Visgi archeologinės medžiagos dar trūksta, kad būtų galima išsamiai apibendrinti sėlių etnogenezę, jų teritoriją ir materialinę kultūrą.

Sėlių kultūra, kaip ir jų kalba, išnyko. Reikia pripažinti, kad lietuvių lingvistai, kaip ir latviai, nemažai nuveikė tyrinėdami sėlius. Būtent todėl beveik kiekvienoje Lietuvos teritorijoje vykstančioje mokslinėje konferencijoje sėlių klausimais pirmiausia skamba kalbos tyrinėtojų pranešimai.

Vienas įdomiausių sėlių išskirtinių bruožų – antropologinis skirtumas nuo kitų baltų genčių. Jų kaukolės forma skyrėsi ir nuo kaimynų latgalių, ir nuo žiemgalių. Antropologiniu požiūriu jie buvo artimiausi žalvario amžiaus gyventojams Pabaltijyje. Tai gali rodyti itin seną sėlių genties autochtoninę kilmę. Svarų indėlių į sėlių antropologinių tyrinėjimų aruodą įnešė latvių tyrinėtojai, ypač R. Denisova ir R. Graverė. Deja, lietuvių antropologai šioje srityje nuopelnais pasigirti negali, nes Lietuvoje sėlių antropologinės medžiagos beveik nėra (V. Kazakevičius, 2020).

Rezultatyviausias kelias geriau pažinti sėlių kultūrą ir etninę istoriją nusidriekia per humanitarinių mokslų, visų pirma per archeologijos, istorijos, antropologijos, lingvistikos ir etnologijos integraciją. Apie šią dar labai mažai pažįstamą senųjų baltų gentį galima sužinoti kompleksiskai taikant atskirų mokslų tyrimų metodus.

***

Šiuo metu apie du trečdaliai buvusios Sėlos teritorijos priklauso Latvijos Respublikai, o 1/3 – Lietuvai. Vaizdingai galiu pasakyti, kad Sėlos tyrinėjimų ir dėmesio jai apimtis pasiskirsto maždaug taip

pat. Pasak sėliškojo judėjimo entuziastės zarasiškės Rimutės Vitaitės, Lietuvoje sėlių klausimas atrodo paliktas entuziastams. Mes veikiamo daugiau savo savivaldybių teritorijose neretai ne tik be respublikinės, bet netgi ir be vietos savivaldybių rimtesnės paramos. Dar 1992 m. Algirdo Svidinsko iniciatyva Rokiškyje įkurta Sėlos kultūros bendrija, kurios veikla nutrūko organizatoriui išvykus dirbti į Kauną. Respublikoje valstybės mastu pripažįstamas ir įvairiai remiamas etninių regionų tinklas, pagal kurį Sėla patenka į Aukštaitijos regioną, tačiau Aukštaitijos etninės kultūros globos taryba sėlių klausimo iš esmės nenagrinėja. Latvijos mokslininkai ir regiono žmonės dirba kur kas daugiau ir produktyviau. Sėliškam judėjimui didžiulį dėmesį skiria Latvijos mokslų akademija, Latvijos kultūros ministerija, Valstybės kultūros kapitalo fondas, savivaldybės. Tai rodo ir Latvijos valstybės vadovai: teko skaityti ne vieną Latvijos Respublikos prezidento sveikinimą sėliškųjų renginių dalyviams (deja, iš Lietuvos Respublikos prezidentų tokio dėmesio nesulaukėme). Kaip teigė Sėlos asociacijos prezidentas prof. Janis Stradinš, „sėlių nebėra, tai archaizmas, arba tam tikros rūšies poetizmas.“ Tačiau mūsų, kaip sėlių palikuonių, patriotizmas neturėtų užgesti. Latvijoje taip ir yra. 1995 m. jie įkūrė Sėlos asociaciją. Būtent J. Stradinš ir jo bendražygių iniciatyva 1999 m. Aknystėje įvyko pirmasis Sėlos kongresas, kuriame su lietuvių mokslininkų ir kultūros veikėjų grupele teko dalyvauti ir šio straipsnio autoriui. Tiesa, kongreso vietą pasiekėme nelengvai, su nuotykiomis, nes pedantiškieji Latvijos pasienio tarnautojai per Juodupės sienos perėjimo punktą niekaip nesutiko praleisti mūsų šio autobuso, kurio vairuotojas, matyt, įsivaizdavo, kad Lietuvoj ir

Latvijoje tvarka tokia pat, ir mums teko nuo valstybinės sienos pėsčiomis kulniuoti iki pat Aknystės. Nors kituose kongresuose dalyvauti nebeteko, bet latvių entuziazmas užkrėtė. Sėlių vardas Lietuvoje tapo populiarus. Šiuo vardu pavadintos gatvės Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Palangoje, Utenoje, Pasvalyje, Rokiškyje... Zarasuose sėliai įamžinti pagrindinės aikštės pavadinime. Biržuose „Sėlos“ vardu paženklintas krašto muziejus, Vilniuje yra Sėlių gimnazija. Žodį „sėliai“ randame ir įmonių, bendrovių pavadinimuose: štai Žemaitijoje, Raseinių rajone, yra uždaroji akcinė bendrovė „Sėlių investicijos“; o Utenoje vienos kirpyklos pavadinimas „Sėlių vyrų kirpykla“...

2001 m. Zarasuose vyko mokslinė konferencija „Sėlių paveldas ir dabartis“; o 2003 m., padedant J. Stradinš, mokslinę konferenciją „Aukštaitija ir Sėlija“ Rokiškyje teko organizuoti šio straipsnio autoriui. Ši tradicija nenutrūko. 2010 m. Rokiškyje vietinės veiklos grupė kartu su Kupiškio, Biržų, Zarasų rajonų ir Utenos regionų veiklos grupėmis surengė mokslinę konferenciją „Jungtis – sėliai“. 2021 m. mokslinė konferencija sėlių tema vėl vyko Zarasuose.

Nemažai padaryta organizuojant sėliškąją leidybą. 2015 m. išleisti leidiniai „SĖLOS AKTAI. ACTA SELONIAE“; o 2021 m. „SĖLOS IR ŽIEMGALOS VYSKUPYSTĖS AKTAI. ACTA EPISCOPATUS SELONIENSIS ET SEMIGALLIENSIS“ (sudarytojas ir komentatorius dr. Tomas Baranauskas), kuriuose publikuojami senieji dokumentai apie Sėlą. Taip pat paminėtini: baltų archeologijos parodos katalogas „Sėliai. The Selonians“ (2007 m.); E. Gričiuvienės knyga „Sėliai. The Selonians“ apie sėlių kultūrą ir archeologiją (2007 m.); o knygoje „Sėliai rytuose ir jų senieji

papročiai“ (2018 m.) – J. A. Naktinis, remdamasis vietovardžiais ir vandenvardžiais, bando atkurti sėlių gyveneną bei papročius. Biržiečiai, su mokslininkais ištyrinėję Astravo (VIII a.) ir Moriškių sėliškuosius kapinynus, išleido tam skirtus katalogus.

Vykdoma ir kitokia veikla. Lietuvoje, buvusioje Sėlos teritorijoje, įsitvirtino Baltų dienos minėjimai ant piliakalnių: su laužais, atkurtais sėliškaisiais drabužiais ir kai kuriais papročiais. Didesnis dėmesys skiriamas tų piliakalnių priežiūrai ir įveiklinimui, ypač entuziastingai tuo užsiima kupiškėnai. Sėlių kultūra alsuoja rajonų, esančių Sėlos teritorijoje, muziejų ekspozicijos. Visi sėliškieji rajonai turi sėliškuosius rūbus, kuriais vilki renginiuose. Nemažai dėmesio skiriama

sutartinėms, o kupiškėnai netgi įkūrė sutartinių centrą. Zarasuose 2024 04 20 įvyko respublikinis seminaras apie sutartines.

2015 m. Vytauto Didžiojo universiteto magistrantė Vaiva Pelėkaitė magistriniame baigiamajame darbe „Sėlių genties paveldo pažinimo sklaida ir jo pritaikymo kultūriniam turizmui galimybių analizė“ pateikė savo atliktus tyrimus, kuriuose konstatavo, kad sėlių genties paveldo pritaikymas turistams neintensyvus, muziejų ekspozicijose neskiriama didesnio dėmesio patraukliai interpretacijai, o edukaciniai užsiėmimai, siejami su sėlių gentimi, gana vangūs. Taip pat pabrėžiama, kad nėra turistams skirtų leidinių šia tema. Tiesa, 2023 m. kartu su latviais išleistas turizmo gidas „Sėliai“, kuriame pateikia-

mas ir lankytinų objektų Lietuvoje bei Latvijoje žemėlapis, kuriame Sėlių kelias nusidriekęs net 735 kilometrus. Buvusioje Sėlos teritorijoje žinoma beveik 500 sėlių archeologijos paminklų ar paskirų radimviečių, kuriose aptikta archeologinių radinių, atspindinčių sėlių materialinę kultūrą. Daugiau kaip 110 turizmo objektų – tai galimybė iš arčiau pažvelgti į šių genčių istoriją, kultūrą bei tradicijas.

Įvairių maršrutų sėliška tema parengta ar rengiama ir atskiruose rajonuose. Štai Zarasų krašto aktyvistas Gintaras Andrijauskas sudarė 15 km ilgio „sėliškąjį“ maršrutą pėsčiomis. Jau keli dešimtmečiai po sėliškas vietas turistus vedžioja ir Rokiškio rajono Kriaunų muziejaus darbuotojas Gytis Gruzdas. Tokių pavyzdžių yra ir daugiau.

Vytautas Bagdonas: „... derėtų visiems prisiminti, kad kultūra turi prasidėti kasdien nuo kiekvieno iš mūsų“

REDA KISELYTĖ

Rokiškio „Romuvos“ gimnazijos bibliotekininkė

Dažnai mėgstu lankytis rašytojo, dvasininko, visuomenės veikėjo Juozo Tumo-Vaižganto gimtinėje. Čia visi metų laikai gražūs. Maliešiai atveria vis naujas istorijas ir paslaptis.

O žurnalistas, kraštotyrininkas, visuomenininkas Vytautas Bagdonas man visada asocijuojasi su dar neperskaityta knyga, kuri irgi atskleidžia galias paslaptis. Tos paslaptys gyvena Juozo Tumo-Vaižganto gimtinėje, muziejuje, Aukštaitijos krašto žemėje... Su jomis susijęs ir žurnalistas V. Bagdonas.

Su gerbiamu Vytautu susitikome Rokiškio rajono savivaldybės Juozo Keliuočio viešojoje bibliotekoje. Čia jam buvo įteikta Juozo Keliuočio literatūrinė premija. Per visą kultūrinės veiklos kelią man ši asmenybė buvo tolima, nepasiekiamą, bet kartu ir artima. Mano vaizduotėje šis žmogus visada skubantis, susimąstęs, bet visus veiklos barus atliekantis nepriekaištingai ir atsakingai. Neklydau... Šio interviu metu atsiskleidė Vytauto gerosios savybės visomis spalvomis. Pašnekovo gyvenimo ornamentai labai įvairūs ir kilnūs. Apie visa tai jis ir papasakojo...

Rokiškio krašto medžio drožėjo Gintaro Varno drožinys Juozo Keliuočio literatūrinės premijos laureatui Vytautui Bagdonui, 2025 m. Nuotr. Alicijos Matiukienės

R. K.: Jūsų gyvenimo istorija. Kokia ji? Papasakokite apie save.

V. B.: Pragyvenau jau nemažai metų, tai ir gyvenimo istorija solidi. Jei mano gyvenimo istorija būtų aptariama knygoje, tai tikrai keletas tomų susidarytų. Ir žurnalo „Prie Nemunėlio“ puslapių tikrai nepakaktų. Bet taip teigdamas juokauju, pernelyg susireikšminu, tarsi būčiau kažkoks genijus, išskirtinis talentas, pasaulinio garso mokslininkas, padaręs svarbius žmonijai atradimus... O viso labo esu tikrai paprastas mūsų šalies pilietis, šio bei to pasiekęs savo gyvenime, darbe, kūryboje.

Taigi, kaip ir dera, skaitytojams pateiksiu svarbiausias žinias apie save. Jeigu kam tų duomenų, žinių žinelių nepakaktų, tai galima apie mano „asabą“ plačiau, išsamiau pasiskaityti Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje, Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijoje, neseniai Lietuvos žurnalistų sąjungos išleistame žinyne „Žurnalistai senjorai“, Pasaulio anykštėnų bendrijos interneto svetainėje ir kitur.

Šį pasaulį išvydau 1951 metų rugpjūčio 1 dieną Anykščių rajono Bikūnų kaime. Šis kaimas netoli Anykščių tebėra iki šiolei, tačiau

Žurnalistas, kraštotyrininkas, visuomenininkas Vytautas Bagdonas – XIX Juozo Keliuočio literatūrinės premijos laureatas. Nuotr. Audronės Kaupienės

to vienišio, kur prabėgo mano vaikystė, jau seniai nebėra, jį, kaip ir kitus panašius vienišius, „prarijo“ melioracija, mūsų šeima tuomet pasistatė namą Naujųjų Elmininkų gyvenvietėje, įkurtoje šalia tuometinio žemės ūkio mokslinių tyrimų „centro“ – Elmininkų bandymų stoties.

Savo autobiografijoje vis nurodau, kad esu kilęs iš paprastų valstiečių – mano tėvai Marijona Bagdonienė (Kavoliūnaitė) ir Petras Bagdonas visą laiką buvo susiję su kaimišku gyvenimu, žemdirbyste, dirbo paprasčiausius darbus tuometiniuose ūkiuose. Šeimoje buvau pats jausias vaikas, dar su manimi augo brolis ir trys seserys. Pradžios mokslus išėjau netoli gimtinės veikusioje Jokūbėliškių pradinėje mokykloje. Vėliau mokiausi Anykščių Jono Biliūno vidurinėje mokykloje

(dabar gimnazija), kurią baigiau 1970 metais.

Vasaros atostogų metu netinginiavau, dirbau Elmininkų bandymų stoties eksperimentiniame ūkyje įvairius lauko darbus, o būdamas vyresnių klasių mokiniu, įsidarbinau statybose. Taigi nesėdėjau tėvams „ant sprando“. Gal kokioje šeštoje klasėje išmokau gana neblogoje fotografuoti, geresnei fototechnikai įsigyti pinigėlių užsidirbdavau fotografuodamas šeimų šventes, jubiliejus, netgi... laidotuves. Jau tuomet savo nuotraukas, rašinėlius siuntinėjau į spaudą, mano korespondencijas mielai spausdino Anykščių rajono laikraštis „Kolektyvinis darbas“, „Valstiečių laikraštis“, „Tiesa“, žurnalas „Moksleivis“, kiti leidiniai. Už išspausdintus straipsnius ir nuotraukas gaudavau honorarą. Moksleiviui tai buvo didelė paskata, tikras „Klondaikas“. Nebuvau moks-

lo pirmūnas, mokiausi pusėtinai. Geriau sekėsi tikrai lietuvių kalba ir literatūra, taip pat anglų, lotynų, rusų kalbos (juk ir vidurinė mokykla buvo humanitarinio profilio). Lankiau literatū, fotografijos ir kino mėgėjų būrelius. Dar mokykliniame suole tvirtai apsisprendžiau studijuoti žurnalistiką. Todėl, vos atšokęs mokyklos baigimo šventėje paskutinį mokyklinį valsą, nuvežiau dokumentus į Vilniaus universitetą. Žinodamas, kad renkantis tokią profesiją, bus reikalingi kūrybiniai darbai, nusivežiau ir storią segtuvą su spaudoje skelbtų straipsnių ir nuotraukų iškarpomis. Stojamuosius egzaminus išlaikiau sėkmingai, bet kažkuo neįtikau kažkokiai „mandatinei komisijai“, kur du vyriškiai atrinkinėjo studijuoti tinkamus kandidatus. Taigi ta „komisija“ net nežvilgtelėjo į mano atsivežtas publikacijų iškarpas, nepasidomėjo, kodėl renkuosi žurnalistą profesiją, nei kitų panašių dalykų. Tikrai vienas solidus „dėdulė“ pasiteiravo, ar domiuosi krepšiniu. Jo kolega domėjosi, ar patinka žvejyba. Buvau nepratęs meluoti, tad atvirai pasakiau, kad nedomina nei krepšinis, nei žvejyba. Gal tuomet jie atrinkinėjo ne būsimuosius žurnalistus studijoms, o narius universiteto krepšinio komandai ar žvejų varžyboms? Žodžiu, studentu netapau. Tuo tarpu ne viena mergučelė, „drebėjusi“, kad dar neišspausdino nė vienos eilutės spaudoje, kad net neišvaizduoja, koks yra žurnalistų darbas, labai lengvai „mandatinę komisiją“ perėjo... Užbėgdamas įvykiams už akių, galiu pasakyti, kad savo puoselėtą svajonę vėliau įgyvendinau. Tame pačiame universitete žurnalistikos neakivaizdines studijas baigiau 1989 metais... O tuo metu gerokai nusivylęs ir nuliūdęs ieškojau, kur būtų galima įstoti. Kaip tik tada Vilniaus 21-ojoje technikos moky-

XIX Juozo Keliuočio literatūrinės premijos regalias Vytautui Bagdonui teikia Juozo ir Alfonso Keliuočių palikimo studijų centro pirmininkė Alicija Matiukienė ir Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos Kraštotyros ir informacijos sk. vedėja Rita Viskaitienė, 2025 m. Nuotr. Audronės Kaupienės

kloje buvo pradėti rengti poligrafijos specialistai – raidžių rinkėjai. Pagalvojęs, kad tai bus šiek tiek susiję su spauda, nunešiau dokumentus į tą mokyklą. Ten mokiausi, sėmiausi naujų žinių, tobulinausi, bet kartu bendradarbiau su laikraščių redakcijomis, vykdžiau jų pavedimus, netgi įsidarbinau puse etato Kino filmų nuomojimo kontoroje, leidusioje žurnalą „Ekranu naujienos“. Taip atsirado galimybė, rengiant reportažus šiam žurnalui, pavažinėti po filmavimo aikšteles, susipažinti su aktorais, filmų režisieriais, operatoriais. Būta labai įdomių susitikimų, kurių negaliu pamiršti iki šiol... O baigęs mokslus Vilniuje, įsidarbinau fotokorespondentu Jonavos rajono laikraštyje „Jonavos balsas“. Neilgai trukus sulaukiau pasiūlymo grįžti į gimtuosius kraštus: Anykščių rajono laikraščiui „Kolektyvinis

darbas“ prirėkė fotokorespondento. Su džiaugsmu pravėriau šio laikraščio redakcijos duris. (Jau daugiau kaip 30 metų šis laikraštis vadinas „Anykšta“...) Iš Anykščių laikraščio redakcijos 1973 metų gegužę buvau išlydėtas į sovietinę kariuomenę, 1975-ųjų pavasarį, nusimetęs kariškos uniformą, vėl darbavau savo gimtojo krašto laikraštyje. Tiesa, tarnaujant sovietinėje armijoje tolimajame Kazachstane, vėl teko paimiti į rankas fotoaparata, prisiminti spaudos reikalus: darbavau karinio junginio laikraštyje „Vojinskaja doblestj“ („Kareiviška šlovė“). Dar galiu pasididžiuoti, kad 1975 metais tapau Lietuvos žurnalistų sąjungos nariu, šiai kūrybinei organizacijai priklausau iki šiol...

Ne visą laiką buvau ištikimas žurnalistų profesijai. Teko ir „nusi-dėti“, išduoti savo ištikimybę spau-

dai. Taip jau atsitiko, kad 1979-ųjų rudenį atsiveikinau su laikraščio redakcijos kolektyvu ir tapau... kolūkiečiu. Prirėkė vienam tvirtam, ekonomiškai stipriam kolūkiui, kurio dabar ir pavadinimą gėdinga ištarti, pirmininko pavaduotojo kultūriniam, politiniam-masiniam darbu ir prisiviliojo mane. Išdirbau tame „Lenino keliu“ kolūkyje, kuris Atgimimo metu pavadinimą pakeitė į rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto tėviškės – Malaišių – vardą, gerą dešimtmetį. Ir nesigailiu. Juk, be visokių ūkinių, gamybinių, partinių bei visokių kitokių reikalų, teko rūpintis ir Vaižganto atminimo puoselėjimu, jo tėviškės tvarkymu, gimtųjų Malaišių išsaugojimu, istorinio paminklo – senosios Kunigiškių pradžios mokyklos – restauravimu, muziejaus tame pastate steigimu ir panašiais svarbiais dalykais. Griuvus

kolūkinei santvarkai save išbandžiau naujame darbe: tapau Svėdasų seniūnijos socialiniu darbuotoju – inspektoriumi globai ir rūpybai. Neilgai teko eiti tas pareigas, nes „Tiesos“ laikraštyje pastebėjau skelbimą, kad ieškomas korespondentas darbui Aukštaitijos zonoje. Taip vėl pasukau žurnalistikos keliu. Keletą metų išdirbau „Tiesoje“, kuris vėliau buvo pavadintas „Diena“, paskui dirbau „Gimtojo krašto“ žurnale, laikraščiuose „Ūkininko patarėjas“, „XXI amžius“, „Privatus seklys“, „Ukmergės diena“, „Šilelis“ (Anykščiai). Taip įvairiuose leidiniuose išdirbau beveik 20 metų. Kai kas, perskaitęs tiek daug leidinių pavadinimų, tiesiog gali pavadinti mane „svieto perėjūnu“, keičiančiu darbo vietas, neužsibūnančiu vienoje vietoje, nesugyvenančiu darbo kolektyve ir t. t. Bet iš tiesų taip nebuvo. Darbo vietas teko keisti todėl, kad kai kurie spaudos leidiniai bankrutavo, užsidarė, mažino etatus, tad norom nenorom ir tekdavo su vienais atsisveikinti, ieškoti darbo pas kitus. Nenoriu smulkiai apie tai pasakoti, tačiau galiu paminėti vienintelį pavyzdį. Kai pasikeitė respublikinio laikraščio „Diena“ vadovai, iš karto pasirodė begalinis vyriausiojo redaktoriaus „apetitas“ ir jo didingos „užmačios“. Seni kabineto baldai jam nebepatiko, įsigėdė prašmatnių, be galo brangių, savo pavaduotojais įdarbino visą būrį pažįstamų ir giminaičių, normalaus formato laikraštis irgi nebetiko, įsigėdė leisti kitokią, „amerikonišką“, be galo didelį, sunkiai sulankstomą, nepatogų skaityti... Mums, eiliniams kūrėjiniams darbuotojams, tuoj pat buvo apkarpyti atlyginimai ir honorarai, kurių jau niekas nebe mokėdavo išties mėnesius. Vietoj sunkiai uždirbtų litų pradėjome gauti daiktus, kurie barteriniais mainais redakciją pasiekdavo už laikraštyje skelbiamą reklamą natū-

ra: saldinais, miltais, paklodėmis, bulvių tarkavimo mašinėlėmis. Aišku, laikraštis bankrutavo, o uždirbtą atlygį išsikovojo per teismą. Taip pat atsitiko ir su žurnalu „Gimtasis kraštas“, kur išties mėnesius negaudavome jokio atlyginimo, o leidiniui bankrutavus ir išpardavus redakcijos turtą, su mumis buvo atsiskaityta teismo keliu. Taigi tokios slogios mintys užplūsta, prisimenant savo darbą kai kuriuose liūdnei pagarsėjusiuose spaudos leidiniuose. Bet liko kur kas gražesnių, šviesesnių prisiminimų iš darbo „su plunksna ir fotoaparatu“. Kadangi spaudoje dirbau ne visą etatą, nebuvau išties dienas užimtas, kaip antraeilininkas nuo 1992 metų dar prižiūrėjau ir savo kolūkiniais metais įsteigtą Svėdasų krašto (Vaižganto) muziejų. O 2007–2013 metais teko padirbėti ir savivaldybės valdininku. Tapau Anykščių rajono mero, žinomo šalyje gamtininko, knygų leidėjo, dabar jau šviesios atminties Sigučio Obelevičiaus atstovu spaudai, buvau įdarbintas Anykščių rajono savivaldybės administracijos specialistu ryšiams su visuomene.

Taigi, taip besidarbuojant, bejudant bekrutant, atėjo laikas ir užtarnautam poilsui. Bet kol kas juo nesinaudoju, nors jau mąstau, planuoju. O kol kas tebepriziūriu Kunigiškių I kaime veikiančią Svėdasų krašto (Juozo Tumo-Vaižganto) muziejų, kuriuo dabar nuo 2025 metų gegužės jau rūpinasi Anykščių rajono savivaldybės Liudvikos ir Stanislovo Didžiulių viešoji biblioteka, o mano pareigos – šios bibliotekos Svėdasų filialo kultūrinių veiklų koordinatorius.

Mano gyvenimo istorijos dalis būtų nutylėta, jeigu nepasidžiaugčiau savo šeima. Su ištikima savo gyvenimo palydove, nuolatine patarėja ir padėjėja visais klausimais Aldona pragyvenau jau beveik 45-erius metus. Ji net 40 metų išdirbo

kultūros sferoje: Anykščių kultūros centro Vaitkūnų skyriaus padalinio vadove, renginių organizatore. Ir dabar Aldona nesėdi ramiai namuose, ji man labai padeda prižiūrėti muziejų, organizuoti renginius. Už ilgametį ir nepriekaištingą darbą jai skirta Vaižganto mažoji premija „Už nuopelnus Svėdasų kraštui“ (tokiomis premijomis iki šiol pagerbta tik 17 žmonių). Didžiuojamės ir džiaugiamės dukra Simona, kuri, baigusi bakalauro ir magistro humanitarines studijas Vytauto Didžiojo universitete, sėkmingai įsitvirtino Kaune. Ji domisi menine fotografija, ne kartą surengė savo darbų parodas, viena jų veikė ir Lietuvos Respublikos Seime. Dar tebesimokydama Svėdasų Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijoje, parengė ir išleido meninių nuotraukų albumą „Padangių egzotika fotografijose“ ir pateko į Lietuvos vaikų rekordų knygą kaip jauniausia fotografijų albumo autorė. Prireikus suredaguoti kokį tekstą ar sumaketuoti knygą, Simona yra puiki mano pagalbininkė ir patarėja – juk įgijusi humanitarinį išsilavinimą, studijų metu susipažinusi su pačiais įvairiausiais redagavimo, leidybos, žurnalistikos, informacinių technologijų, kalbotyros ir kitokiais dalykais...

R. K.: *Laikas. Gyvenimas... Ką Jums reiškia šios sąvokos? Koks gražiausias Jūsų gyvenimo laikotarpis?*

V. B.: Neseniai perskaičiau garsaus humoristo, cirko artisto Jurijaus Nikulino mintį: „Minutės velkasi, valandos eina, dienos bėga, o metai lekia!...“ Kaip teisingai pastebėta! Metai lekia, tiesiog šuoliuoja kaip tas eiklusis žirgas. Ateinančių metų vasarą sukaks 75-eri. Atrodo, tiek daug pragyventa, bet tie metai tiesiog pralėkė neįtikėtinu greičiu. Kaip toji dainoj: „Laiko nesugrąžinsi ir neatsuksi atgal...“ Kai klausiate, ką man reiškia sąvokos „laikas“;

„gyvenimas“, galiu vienareikšmiškai pareikšti, kad reiškia labai daug. Ir laikas, ir gyvenimas yra neįkainojamos vertybės – niekuo nepakeičiamos, nenuperkamos, neparduodamos, neišmainomos. Tikrai nuo paties žmogaus priklauso, ar gyvenimui skirtas laikas prabėgo ne veltui, ar nugyventa prasmingai. Priklauso ir nuo žmogaus, ar jis gyvenime paliks kokius nors pėdsakus, ar tuos pėdsakus vėjo šuoras nupūs kaip dulkes ir nieko nebeliks. Manau, per savo gyvenimą palikau šokių tokių savo pėdsakus: straipsnius žiniasklaidoje, išleistas knygas, parengtas fotografijų parodas, sukauptus muziejinius eksponatus ir kt. Gražiausias gyvenimo laikotarpis tikriausiai buvo jaunystė. Tuo laiku esi kupinas energijos, ryžto, optimizmo, svajonių, planų, daug apie ką galvoji, turi visokiausių iliuzijų, dar nesi susidūręs su sunkumais, kažkokiomis kliūtimis, į gyvenimą žvelgi pro rožinius akinius. Jaunystėje dar negalvoji apie būsimą senatvę, ligas, negandas, kokias nors kliūtis. Kaip sakoma, „jūra būna iki kelių...“ O detaliau apmąščius šį klausimą, reikėtų atvirai pasakyti, kad gyvenime visi laikotarpiai yra savotiškai gražūs, geri, prasmingi. Juk kažko ženklais, įsimintino, gero yra pasiekta ir vaikystėje, ir jaunystėje, ir jau sulaukus brandaus amžiaus. Žinoma, saulelei leidžiantis, gyvenimui einant vakarop, metų naštai vis labiau slegiant pečius, nebe ta energija, blėsta entuziazmas, silpsta jėgos. Bet reikia dėkoti Dievuliui, kad jis dar leidžia mėgautis saule, džiaugtis gyvenimu...

R. K.: *Ar esate kritiškas savo veiklai?*

V. B.: Kritikuoti, vertinti mano veiklą turėtų kiti. Aš pats stengiuosi visas man patikėtas užduotis atlikti kokybiškai, rūpestingai, kad nereiktų paskui dėl kažko gailėtis,

Su Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininku Audriu Antanaičiu.
Nuotr. Audronės Kaupienės

pergyventi, pikintis. Rašydamas straipsnius, rengdamas medžiagą knygoms, tekstus irgi rūpestingai peržiūriu, perskaitau, patikrinu faktus, iliustracijas. Taigi, atrodytų, kad esu savikritiškas. Nors, žinoma, pasitaiko visko. Stengiuosi sąžiningai, kokybiškai atlikti man patikėtas pareigas, įpareigojimus. Tačiau nenoriu girtis, pernelyg susireikšminti. Juk žmogus ne stebukladarys, normalu ir klysti.

R. K.: *Ką Jums reiškia asmenybės? Ypač Aukštaitijos krašto žmonės? Savo gyvenimą atidavėte rašytojo, spaudos darbuotojo, dvasininko Juozo Tumo-Vaižganto idėjų sklaidai, kultūrinio paveldo išsaugojimui, o svarbiausia jums netrūko meilės veiklai, kurią dirbote?*

V. B.: Aukštaitijos krašto žmonės man reikė ir dabar tebereiškia labai daug. Dirbdamas žurnalistinį darbą Anykščiuose, turėjau didelės garbės bendrauti su ten gyvenusia

poete, vaikų rašytoja Brone Buivydaite. Teko daug kartų lankytis jos namuose, rašytoją fotografuoti. Ta pažintis man labai pravertė, leido kitomis akimis pažiūrėti į aplinkinį pasaulį tais gūdžiais sovietmečio metais. Rašytoja buvo labai tikinti katalikė, todėl neįtikėtiniams patriotams, jos nekviesdavo į susitikimus, neprisiminėdavo švenčių progomis, senatvėje ji beveik apako, tačiau neprarado optimizmo, kūrė, rašė prisiminimus, svajojosi apie ateitį. Teko bendrauti, susirašinėti su žymia išėivijos rašytoja, visuomenės veikėja Ale Rūta (Elena Nakaite-Arbiene), kuri vaikystėje mokėsi Kunigiškių pradžios mokykloje. Buvusioje mokykloje įkurtam muziejui rašytoja dovanojo savo knygų, nuotraukų. Muziejuje turime surinkę įvairios medžiagos apie JAV išėivijos rašytoją, knygų leidėją Stepą Zbarską, kurio kūryba sovietmečiu Lietuvoje nebuvo leidžiama, apie jį buvo nutylima.

Su Juozo Keliuočio ir Vaižganto premijų laureatu, publicistu, filosofu Arvydu Juozaičiu, 2021 m. rugsėjo 18 d. Nuotr. iš asm. Arvydo Juozaičio albumo

Spaudoje plačiai rašiau apie garsaus dailininko kunigiškio Kajetono Sklėriaus brolio Alfonso likimą. Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis, aukšto rango karininkas Alfonsas Sklėrius sovietmečiu kartu su kitais karininkais buvo iškviestas į Maskvą „kvalifikacijos kėlimui“, iš ten ištremtas į Sibirą, kur nuobado, išsekimo, sunkių darbų mirė. O būta labai talentingo menininko. Muziejuje išlikusi viena A. Sklėriaus tapyta akvarelė, kurią padovanojo jo krikšto dukra Lietuvos televizijos žurnalistė Valentina Paukštelytė. Labai įdomus faktas, kad Kunigiškiuose vaikystėje yra gyvenęs pasaulinio garso mokslininkas semiotikas Algirdas Julius Greimas. Jis gimė Tuloje (Rusija), kur mokytojavo tėvas Julius Greimas. Kai tėvas buvo atkeltas mokytojauti į Kunigiškius, Greimų šeima atsivežė ir Algiuką Juliuką. Buvo įdomu išsiaiškinti, kad garsaus mokslininko pirmoji gyvenamoji vieta Lietuvoje buvo

Kunigiškių kaimo mokykla, kur dabar veikia Svėdasų krašto (Juozo Tumo-Vaižganto) muziejus.

Kiekviena asmenybė yra savotiškai įdomi, jų likimai intriguoja, tiesiog patiri malonias akimirkas, kai besiknaisiodamas senuose dokumentuose, raštuose surandi ką nors naujo, nežinomo, netikėto. O paskui tas žinias paskleidi spaudoje, socialiniuose tinkluose, muziejaus vitrinose.

Jūs, gerbiama Reda, visiškai teisi, teigdama apie mano pastangas, skirtas žymiojo kraštiečio Juozo Tumo-Vaižganto idėjų sklaidai, kultūrinio paveldo išsaugojimui. Kitaip ir negali būti. Juk, kai pradėjau dirbti kolūkyje, teko rūpintis Vaižganto atminimo puoselėjimu. Mano „pažintis“ su Vaižgantu buvo keistoka. Pamenu, 1969 metais, kai dar mokiausi vienuoliktoje klasėje, mūsų literatų būrelio vadovas, lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas Domas Kazlauskas pakvietė važiuoti

į Vaižganto 100-ųjų gimimo metinių minėjimą jo gimtajame krašte. Mielai sutikau, juk Svėdasuose dar nesu buvęs. Bet diena pasitaikė žvarboka, lietinga, kaimo keliai pažliugę, Vaižganto biustas Malaišiuose beveik ant žemės, be jokios pakylos, aplinkui niūrūs vaizdai. Tuomet, grįžtant atgal, klasiokams prasitariau, kad matyti vaizdai nuytė ir aš niekad gyvenime nenorėčiau tuose kraštuose gyventi. Ir kaip gali, žmogau, netikėti posakiu, kad „niekada nesakyk niekada“. Lygiai po dešimtmečio, 1979 metų rugsėjį, aš jau dirbau kolūkyje ir rūpinausi Vaižganto 110-ųjų gimimo metinių minėjimo organizavimu. Per tuos darbo metus ūkyje sutvarkėme Tumų sodybos vietą, Vaižganto paminklą pakėlėme ant aukštesnio postamento. Paskui dar ne kartą tuos postamentus keitėme, gražinome. Padedant gimtuosiuose Vaitkūnuose apsigyvenusiam architektui, dabar jau šviesios atminties Broniui Kazlauskui ir jo broliui mokslininkui, docentui Gvidui Kazlauskui, pasitinkant Juozo Tumo-Vaižganto 120-ąsias gimimo metines, pakelėme link Malaišių pasodinome vardinę 120 liepų alėją. Tos liepos sėkmingai auga, išlakios, gražios. Pagaminome schemą, kurioje nurodyta kiekvienos liepos sodintojo pavardė. Skulptoriaus Bernardo Bučo sukurtas Vaižganto paminklas pakeltas ant kareliškojo granito postamento, Tumų sodybos vieta aptverta akmenų ir metalo konstrukcijų tvora. Senojoje Kunigiškių pradžios mokykloje, kurią vaikystėje lankė Tumų Juozukas, restauravus pastatą, nuo 1987-ųjų metų veikia muziejus. Neseniai jo pastatas naujai renovuotas ir dar ilgai tarnaus ateities kartoms. Jau septyniolika metų garsėjame respublikiniais renginiais – Vaižgantinėmis – kurios organizuojamos Malaišiuose rugsėjo mėnesį ir kurių metu teikiama lite-

Su aktoriumi Ferdinandu Jakšiu Vytautą Bagdoną siejo artima ir nuoširdi draugystė. Malaišiuose per Vaižgantines, 2014 m. rugsėjo 20 d. Nuotr. Simonos Bagdonaitės

ratūrinė Vaižganto premija, taip pat pagerbiami ir veiklūs svėdasiečiai, jiems įteikiama Vaižganto mažoji premija „Už nuopelnus Svėdasų kraštui“. Laimė, kad dar esu reikalingas, kad dar sveikata leidžia, kad galiu prisidėti prie Vaižganto, šio Aukštaitijos milžino, atminimo puoselėjimo. Parengiau ir išleidau keletą knygų „vaižgantiškąja“ tematika, kai kurios jau tapo bibliografinė retenybė, kai kurios buvo išleistos pakartotinai. Gerbti ir sergėti Vaižganto atminimą, skleisti jo idėjas skatina ir 2006 metais įkurta nevyriausybinė organizacija – asociacija vaižgantiečių klubas „Pragiedrulys“, kuriai man patikėta vadovauti. Jūs esate teisi, teigdama, kad man netrūko meilės veiklai, kuria užsiimu. Kitaip juk ir negalima. Jei nemylėsi savo darbo, jei

be meilės, atsidavimo, nuoširdumo užsiimsi kokia nors veikla, tai nieko gero ir nepasieksi...

R. K.: *Bendrystė Jus siejo su Lietuvos aktoriumi, teatro režisieriumi Ferdinandu Jakšiu. Parašėte knygą apie šią teatro legendą. Ką galėtumėte apie tai pasakyti?*

V. B.: Esu laimingas pažinęs šią teatro legendą. Visuomet džiaugdavausi, kai Ferdinandas atvykdavo į renginius Kunigiškių muziejuje, dalyvaudavo Vaižgantinėse. Kaip jis, savo sodriu balsu skaitydamas Vaižgantą ar kitus autorius, pradžiugindavo klausytojus, kaip užkrėsdavo humoru, optimistine nuotaika, kaip sugebėdavo rasti bendrą kalbą ir su vyresniąja karta, ir su jaunimu bei vaikais. Ferdinandas Jakšys buvo visų mūsų renginių kokybinis ro-

diklis. Visuomet žmonės, laukdami vieno ar kito mūsų renginio, teiraudavosi, ar dalyvaus Ferdinandas. Išgirdę, kad dalyvaus, nudžiugdavo, o sužinoję, kad aktorius neatvyks, nuliūsdavo, prarasdavo nuotaiką, kartais net nenorėdavo dalyvauti renginyje. 2019-ųjų Vaižgantinės buvo paskutinės, kuriose aktorius dalyvavo. Kai jau sunkiai sirgdamas nebeatvažiuodavo pas mus, Vaižgantinės ar kitos šventės tiesiog nublankdavo, visi pasigesdavo jo balso, jo nuoširdaus bendravimo... Kai Ferdinandas iškeliauja į Amžinybę ir atgulė Vyžuonų kapinaitėse, pasitaręs su jo seserimi Žaneta Kibickiene, ryžausi parašyti prisiminimų knygą „Mūsų Ferdinandas. Tokį Jį prisimename...“ Iš pradžių galvojau, kad tai bus be galo sunki užduotis, net suabe-

Svėdasų krašto (Juozo Tumo-Vaižganto) muziejaus Kunigiškių kaime 35-mečio šventė, 2023 m. liepos 29 d. Nuotr. Aldonos Bagdonienės

jojau savo kūrybinėmis jėgomis. Bet atsirado nemažai žmonių, kurie dalijosi savo prisiminimais, sesuo Žaneta atvežė pluoštą nuotraukų, daug vertingos informacijos suradau žiniasklaidoje, internete, savo asmeniniame archyve. Ir štai išėjo net du šios knygos tiražai. Pirmiausia knyga pasirodė asmeninėmis Žanetos ir Antano Kibickų lėšomis, antrąją šios knygos laidą finansiškai parėmė Anykščių rajono savivaldybė. Ir neatsitiktinai. Juk Ferdinandas Jakšys – Anykščių rajono garbės pilietis. Beje, šių knygų esu padovanojęs ir visoms Anykščių rajono bibliotekoms. Taigi apie Juozo Keliuočio literatūrinės premijos laureatą, nusipelnusį artistą Ferdinandą Jakšį dabar turi progos pasiskaityti visi Anykščių krašto bibliotekų skaitytojai...

R. K.: *Kokių minčių Jums kelia Lietuvos kultūros likimas?*

V. B.: Tai labai opus klausimas ir kažin ar sugebėsiu jį atsakyti. Užklupote mane su šiuo klausimu kaip tik tada, kai kultūros bendruomenė organizuoja protesto akcijas prieš Kultūros ministerijos „perleidimą“ „Nemuno aušros“ partijai, kviečia visus į įspėjamąjį streiką. Neturiu tiek kompetencijos komentuoti pastarųjų dienų įvykius, nenoriu ką nors kaltinti ar teisinti. Tačiau labai stebėjau išgirdęs per televizijos žinias informaciją, kad formuojant naująją Respublikos Vyriausybę, kai kurie siūlomi kandidatai į ministrus „užkliuvo“ šalies Prezidentui ir tuomet prasidėjo keistoki mainai. Derybos prasidėjo kaip turguje: jums Energetikos ministeriją, mes jums mainais Kultūros ministeriją. Tokie „politiniai mainai“, savaime suprantama, šokiravo ir papiktino kultūros bendruomenę, kritikos strėlės pasipylė naujojo kultūros ministro, „Nemuno aušriečių“

vedlio, netgi šalies Prezidento ir kitų atsakingų asmenybių adresu. Žinoma, kai dedasi tokie „cirkai“, ar gali normaliai veikti kultūros įstaigos, ar gali ramiai savo darbą dirbti kultūrininkai? Noriu viltingai tikėtis, kad pagaliau šios problemos bus išspręstos ir kultūra Lietuvoje netaps „politiniu instrumentu partijų rankose“, neliks podukros vietoje, nenusiris į budugnę... Vis tik iš asmeninės patirties noriu pabrėžti, kad visuomet palaikiau, palaikau ir palaikysiu kultūrą, o ne chaltūrą. Gerbiau, gerbiu ir gerbiu kultūringus žmones. Juk visi džiaugiamės, kad kai kur kaimuose, miesteliuose dar išliko bibliotekos, kultūros namai, mokyklos, kad susikūrė veiklios bendruomenės. Ir tai – tarsi šviesos spindulėliai, žiburėliai, suburiantys vietinius žmones į renginius, dovanojantys kultūrą, užburiantys visus nuoširdumu, paprastumu. Bet štai ir provincijos gy-

ventojai įsigėdžia stipriau „pasikultūrinti“, į savo šventes už nemažus pinigus nusamdo kokią „žvaigždę“. Ir ką dažnai pamato? Atvažiuoja tie „sužvaigždėję“ artistai, pažiopčioja prie mikrofonų pagal fonogramą keletą populiarių dainelių, papasakoja vieną kitą banalią istoriją, koki anekdotą ir išrūksta savo keliais, galbūt į kitą miestelį, kito kolektyvo šventę. Ne viena tokia „pseudožvaigždė“ jau sėkmingai pasižymėjo arogantiškumu, išdidumu ir atvykusi koncertuoti į konkrečią vietovę kartais net nesiteikia pasidomėti, kaip taisyklingai kirčiuojamas tos vietovės pavadinimas, ir „laužo“ liežuvį šnekėdamas nei šį, nei tą. O kokia kultūra kasdien sklinda iš televizijos ekranų? Kone kiekviena televizija prikuria gausybę abejotinos kokybės laidų, kurios nuo kultūros labai toli. Jau nebestebina, kaip dorkoma lietuvių kalba, kaip laidų vedėjai ir dalyviai pasimėgdami vartoja sunkiai suprantamus angliškus posakius, tarptautinius žodžius, neretai pasigardžiuodami vartoja necenzūrinius žodžius. Ginčai, patyčios, barniai, pašaipos, riksmas, triukšmas – dažnos TV laidos palydovas. Ar atkreipėte dėmesį į TV laidų vedėjų arba per televiziją transliuojamų koncertų, paramos akcijų vedėjų vyrų rankas? Taigi vienoje rankoje mikrofonas, o kita būtinai įkišta į kelnių kišenę. Kai kada sukišamos ir abi rankos. Nejaugi niekas nepamokotų žmonių kultūros, mandagumo? Kur žiūri režisieriai, prodiuseriai ir kiti atsakingi už renginių ar TV laidų kokybę žmonės? Niekas nesistebėtų, jei susikišęs rankas į kelnių kišenes vaikštinėtų koks nors santechnikas, autoremontininkas ar elektrikas, kurie kišenėse nešioja ir įrankius. Bet artistai, solistai, renginių, TV laidų vedėjai, susikišę rankas į kišenes, tikrai negražiai atrodo. Kokią kultūrą, koki meną

Tradicinės Vaižgantinių šventės sumanytojai ir pagrindiniai organizatoriai – Svėdasų krašto šviesuoliai sutuoktiniai Aldona ir Vytautas Bagdonai, Malaišiuose, 2023 m. rugsėjo 16 d. Nuotr. Raimundo Kovo

pateikia žiūrovams kai kurie teatrai, kai spektaklio metu scenoje dorkosi nuogaliai, atvirai rodomos sekso scenos? Tarsi visokios orgijos, meilės scenos, kriminaliniai įvykiai, šaudynės-gaudynės, necenzūriniai žodžiai – lietuviškų filmų privalumas. Kokias patirtis, koki estetinį pasigėrėjimą gali suteikti pseudo-meno „šedevrai“, kuriuos „iškepa“ kai kurie menininkai, nulipdę nuogalių stovyklas ir kažkodėl pavadinę jas „liudytojais“? Tokie ir panašūs „šedevrai“ randa vietą parodose, net aukščiausiose šalies institucijose. Tai tik keletas antikultūros pavyzdžių. Suprantu, kad už tokias mintis susilauksiu kritikos, būsiu apšauktas esantis senų pažiūrų, sovietinio mąstymo, dvokiantis naftalinu. Bet yra kaip yra, tokia mano asmeninė nuomonė, kurios niekam neperšu. Daugelis mano bendraamžių ir bendraminčių taip mąsto, ne visi priima naujoves, visokius modernizmus ir kitokius „izmus“... Tikriausiai derėtų visiems prisiminti, kad kultūra turi prasidėti kasdien nuo kiekvieno iš mūsų. Tačiau autobusuose, prekybos centruose ir kitur girdime, kaip vieni su kitais bendrauja, kiek

keiksmazodžių pilasi, kaip grubiai, tiesiog chamiškai elgiasi mūsų jaunimas, net vaikai. Darosi liūdna ir skaudu...

R. K.: *Kuo šiandien lietuvis įdomus pasauliui? Ką mūsų laikais galima vadinti elitu?*

V. B.: Televizijos žurnalistė Edita Mildažytė parengė ir parodė keletą dėmesio vertų laidų apie lietuvius, garsinančius mūsų šalį įvairiose užsienio šalyse. Tai sportininkai, mokslininkai, artistai, dainininkai, kino kūrėjai, kitų profesijų žmonės. Lietuviai laukiami kai kuriose užsienio šalyse ir kaip darbo jėga... Atsakydamas į šį klausimą, galiu patvirtinti, kad pasauliui lietuviai yra įdomūs ir reikalingi. Žinoma, kai kurie linkę į nusikalstamą veiklą tautiečiai pasaulyje irgi sugeba „pasižymėti“... Na, o apie šių laikų elitą verta pamąstyti. Elitas, kaip aiškinama žodynuose, tai įtakinga, dominuojanti visuomenės grupė, turinti išskirtines savybes, užimanti aukščiausią vietą visuomenės hierarchijoje. Gali būti politinis, ekonominis, kultūrinis elitai. Kitaip tariant, tai turėtų būti geriausia, rinktinė visuomenės dalis, „grietinėle“

Pažvelgus į Lietuvos istoriją, galima rasti daug mūsų tautos tikrojo elito, kuris puoselėjo išskirtines vertybes, nuoširdžiai darbavosi „vardan tos Lietuvos“. Dabar terminas „elitas“ prarado savo tikrąją reikšmę, tai atrodo kaip kai kurių asmenų pasipūtimo pavyzdys. Elitu galima laikyti kai kuriuos menininkus, verslininkus, mokslininkus, politikus, ženklių pergalių pasiekusius savo profesinėje srityje, taip pat visuomeninėje, labdaringoje veikloje. Tačiau be galo keista, kai elitu vadinami visokie madų „ekspertai“, vakarėlių „liūtai“, nuomonės formuotojos ir formuotojai, vadinami sunkiai ištariamam „influencerių“ vardu. Vos vieną kitą dainą scenoje sudainavę

tuoj pat pavadinami „žvaigždėmis“, o socialiniuose tinkluose, žiniasklaidoje, televizijų laidose panašūs veikėjai ir veikėjos tuoj pat „pakrikštijami“ elitu, nors iš tiesų tai tiesiog pasipūtę pagyrūnai, nereikšmingos būtybės, iš jų pasisakymų, elgesio sklinda visiška tuštybė, beskonybė ir banalybė. Tiesiog keista žiūrėti televizijų laidas, į kurias kviečiami elitu, garsenybėmis, „žvaigždėmis“ pristatomi pašnekovai, nuolat besigiriantys prabangiu gyvenimu, nežinia kaip uždirbtais ar sukauptais turtais. Stebina noras girtis turtais, prabangiu gyvenimu žinant, kad Lietuvoje tiek skurstančių žmonių. Arba labai stebina liguistas televizinininkų noras kviestis į laidas

pramogų verslo atstovus, nuolat besigiriantčius palaidu gyvenimu, propaguojančius orgijas, žemą moralę kaip tikrą vertybę, prasmingą dalyką pabrėžiančius, su kelinta žmona gyvena ar kelintą kartą su vyru išsiskyrė... Kažkur esu skaitęs, kad „valstybė yra tokia, koks jos elitas, o elitas toks, kokios jo vertybės“. Ką čia daugiau ir bepridursi?..

R. K.: *Nedrąsu klausti... Ar turite laisvo laiko?*

V. B.: Kodėl ndrąsu? Labai laiku ir reikalingas klausimas. Juk skaitantys šiuos mano atsakymus gali klaidingai pamanyti, kad esu „šimtadarbis“, „darboholikas“, visiškai neturintis laisvo laiko, asmeninio

gyvenimo ir t. t. Nors ir turiu įvairios veiklos, lieka laiko ir pailsėti, ir pabūti su šeima. Kaip ir visi normalūs žmonės, turiu ir poilsio dienų, ir atostogų. Gyvenu kaime, tad tenka pasirūpinti malkomis, namo šildymu, žiemą kasti sniegą, vasarą pjauti žolę. Sutuoktinė Aldona rūpinasi daržu, šiltnamiu, gėlynais. Žinoma, randame laiko nuvažiuoti į mums patinkančius renginius, aplankyti įdomesnes vietas, pakeliauti. Pavyzdžiui, šiemet rugpjūtį, kuomet abu su žmona švenčiame savo gimtadienius, dukra Simona suorganizavo nepakartojamą ekskursiją po Kauno apylinkes. Aplankėme ir Kadagių slėnį, keliavome po pelkę Dubravos girininkijoje, žavėjomės Nemuno ir Nėries santaka, Kauno senamiesčiu ir, žinoma, prie Vytauto bažnyčios pasėdėjome ant suoliuko su... Juozu Tumu-Vaižgantu ir jo garsiuoju šuneliu Kauku...

R. K.: *Stebint Jūsų veiklą, atrodo, kad jaučiatės esąs savo vietoje, darote tai, kas Jums lemia ir miela, gyvenate taip, kaip trokštate? Nemanau, kad dėl kokių nors įvykių, sprendimų ir poelgių gailitės?*

V. B.: Esate visiškai teisi. Iš tikrųjų jaučiuosi esąs savo vietoje, darau, tai, kas miela. Džiaugiuosi

būdamas dar reikalingas, naudingas. Dėl nieko nesigailiu. Jeigu tektų viską pradėti iš naujo, vėl rinkčiausi tokį pat kelią, siekčiau tų pačių tikslų.

R. K.: *Ką jums reiškia žurnalisto, redaktoriaus Juozo Keliuočio literatūrinė premija?*

V. B.: Reiškia labai daug. Pažįstu ne vieną šios premijos laureatą. Bet niekuomet nesitikėjau, kad ir pats būsiu apdovanotas tokia prestižine premija. Man tai buvo labai didelė staigmena ir, žinoma, didžiulis džiaugsmas.

Daugelį metų domėdamasis Vaižganto asmenybe, kūryba, daugialype jo veikla, rengdamas publikacijas spaudai, rašydamas knygas, vis „susidurdavau“ su Juozu Keliuočiu, ne kartą naudojais jo išsakytomis mintimis apie Vaižgantą. Domėdamasis Juozo Keliuočio kūryba, jo žurnalistine veikla, vis surandu labai prasmingų, taiklių jo posakių ir dabarčiai aktualių minčių. Kaip antai, „Lietuvos aide“ 1929 metų vasario mėnesį pasirodę jo pamąstymai: „Kūrybos laukas begaliniai platus. Jame tilps visų laikų ir visų tautų kūrėjai, visokie stiliai ir visos meno srovės, visi šedevrai ir visi genijai...“

Kūrybos idealas visados tas pats, bet jis reiškiasi amžinai naujomis formomis...“

R. K.: *Ko palinkėtumėte sau ir visiems Rokiškio krašto kultūros žurnalo „Prie Nemunėlio“ skaitytojams?*

V. B.: Sau palinkėčiau sveikatos, stiprybės ir Dievulio palaimos. Rokiškio krašto kultūros žurnalo „Prie Nemunėlio“ skaitytojams irgi sveikatos, sėkmės, asmeninės laimės, o tokio įdomaus, vertingo, informatyvaus žurnalo leidėjams bei autoriams linkiu kūrybinio pakilimo, energijos, veržlumo, dar gausnesnio skaitytojų rato.

Vartai, skaitai „Prie Nemunėlio“, ir prieš akis tarsi kokiam filme praslysta istorija ir dabartis, rokiškėnų šventės ir kasdienybė, Tėvynę Lietuvą ir net pasaulį garsinantys kraštiečiai, ir paprasti, eiliniai žmonės, Vaižganto žodžiais tariant, „purvabrydžiai“.. Ir toliau tebūnie sėkmingas tokio reikalingo, laukiamo žurnalo skrydis!

R. K.: *Man didelė garbė buvo su Jumis kalbėtis. Iš visos širdies dėkoju už atsakymus, atvirumą ir kilnius darbus Lietuvai.*

V. B.: Džiugu buvo bendrauti, pasidalyti savo mintimis.

Vytauto Bagdono parengtos ir išleistos knygos „vaižgantiškąja“ tematika. Nuotr. Raimundo Kovo

Neįminta Panemunėlio krašto mįslė

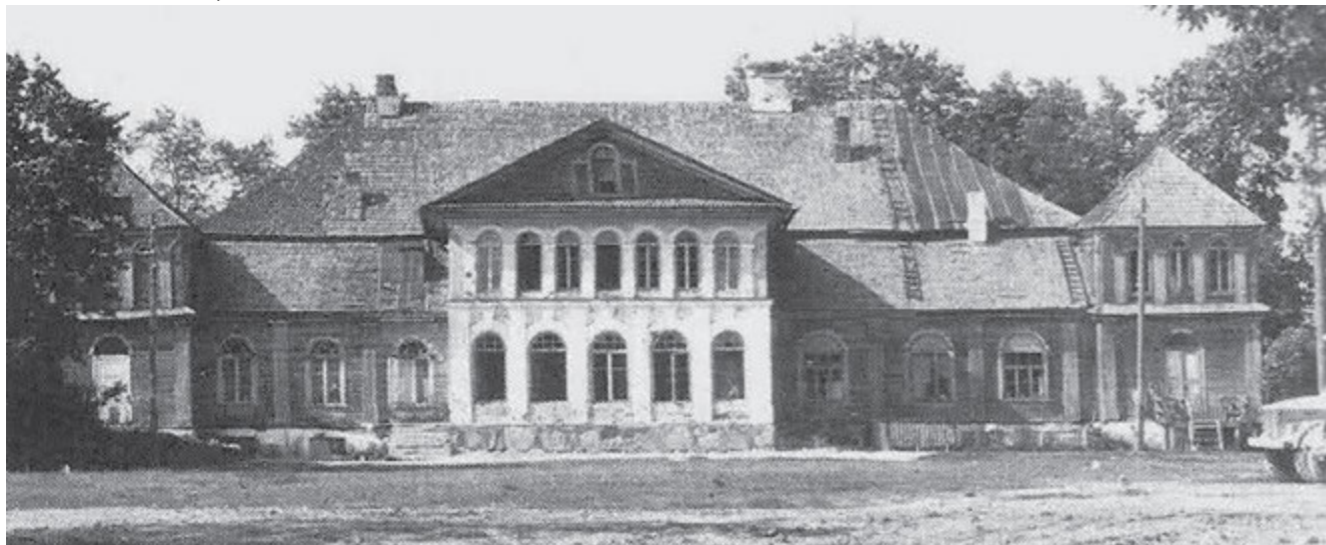
VIOLETA ALEKNIENĖ

Panemunėlio kraštas prie Nemunėlio aukštupio – lyg tylus, vėjų glostomas Lietuvos lopinėlis, kur gamta ir istorija persipina į vieną pasakojimą. XVII a. šias žemes nuo Alsetos iki Moškėnų piliakalnio Aleknai Krivičiui dovanojo LDK kunigaikštis Žygimantas Senasis. Istoriniuose šaltiniuose nurodomos skirtingos šio krašto pirmą kartą paminėjimo datos. „Broniaus Kviklio ir Romano Aftanazy leidiniuose šio dvaro įkūrimo data laikomi 1522 arba 1525 metai. Tačiau nė viename šių leidinių nenurodytas dokumentas, kuris patvirtintų valdovo donacijos laiką. Varšuvos senųjų aktų archyve dokumentų apie Aleknos Krivičiaus įsikūrimą Šiaurės rytų

Lietuvoje ieškojo istorikas Zbyslovas Vojtkoviakas. Šio archyvo Lietuvos metrikos skyriuje jis surado įrašą, kad Krivičius 1515 m. gavo „išlaikymą“ Kraštų lauke palei Nemunėlį prie Rokiškio¹. Galima teigti, kad tuo metu šis žmogus dar neturėjo šių žemių nuosavybės teisių, tik su išlaikymu prižiūrėjo nurodytas vietas ir gerai jas pažinojo. Elmantas Meilus straipsnyje „Rokiškio krašto miesteliai XV–XVIII a.“ rašo, kad Panemunėlio dvarą 1525 m. įsteigė A. Krivičius. Rokiškio r. kultūros lauke kilo pavienių žmonių organizuota diskusija, kuri tapo lyg vieno asmens linčo teismu. Liko neperžiūrėta paskutinio dvaro savininko Vladislavo Biknevičiaus parašyta

dvaro istorija, kuri šiuo metu saugoma Varšuvos archyve. Geranoriškų istorikų dėka šio straipsnio autorė gavo išrašą iš LDK metrikų, kuriame 1522 m. minimas Panemunėlio kraštas. Manoma, kad dar ne visos LDK metrikos yra prieinamos, išverstos į lietuvių kalbą. Gali būti saugomos kai kurios šalies archyve. Nepaisant to, iki šių dienų nerastas nė vienas autentiškas dokumentas, kuris tiksliai patvirtintų Panemunėlio krašto įkūrimo metus. Tai viena iš įdomiausių Rokiškio krašto istorijos mįslių. Galbūt ateityje, atradus naujus istorinius šaltinius, pavyks atsakyti į šį klausimą. Per pusę amžiaus laikotarpį Panemunėlio kraštas, esantis Nemunėlio upės aukštupyje

Panemunėlio dvaras, apie 1960 m. Nuotr. iš Violetos Alekniešės asm. albumo

Panemunėlietės prie Nemunėlio pakrantės, apie 1954 m. Stovi mokinė Zina Kreizaitė-Valuikienė; sėdi mokytoja Liudovika Kepalienė. Nuotr. iš Violetos Alekniešės asm. albumo

turėjo du – Turdvario ir Panemunėlio – dvarus, kurie atliko reikšmingą vaidmenį krašto raidoje.

Istoriniuose šaltiniuose užsiminama, kad netoli Moškėnų piliakalnio dar prieš A. Krivičiaus įsikūrimą buvo dvarvietė, šiuo metu vadinama Turdvariu. B. Kviklys šią vietovę vadina Panemunėlio didžiadvariu. „Moškėnų–Turdvario apylinkės, daugiau nei kelis tūkstančius metų buvusios Panemunėlio krašto centre ašimi, reikšmingos išliko ir vėlyvesniais laikais“².

Šioje vietovėje buvo sėlių žemės. Nuo XIV a. pir. pusės sėlių gentis ėmė prarasti savo savitumą. Sėlą Mindaugas padovanojo kryžiuočiams. Nuolatinų karų metu šios žemės nyko, atsirado plynės. Po Žalgirio mūšio į šias vietas pradėjo keltis lenkų, maskvėnų bajorai.

Nemunėlis, jungiantis vietos bendruomenes su šiaurės kraštais, buvo antroji pagal svarbą sėlių genties upė. Ja vyko aktyvi prekyba su Livonija. 1493 m. sutartyje su

Gaidelių dvaro savininkas Konstantinas Vaitkevičius, apie 1910 m.

Juozapas Rudokas Nemunėlio pakrantėje, apie 1958 m. Nuotr. iš Violetos Alekniešės asm. albumo

Livonija ši upė minima Memelio, vėliau Niemen vardu, bet, kaip vėliau paaiškėjo, dviejų Nemuno upių negalėjo būti. Mažasis upelis pradėtas vadinti Nemunėliu. Apie Nemunėlio upelio vardo kilmę yra išlikusi legenda: „Joneliškių kaime, veikiausiai upės pakrantėje, gyvenę broliai Stanislovas ir Lukošius turėjo Nemuno pavardę ar pravardę“³. Du vienodai vadinami miesteliai sukeldavo daug painiavos. Rašydamas apie Panemunėlio bažnyčią, kun. Bonifacas Fedorovičius miestelį pavadino Poniemunku (Panemunėlis).

Aleknai Krivičius ir jo palikuonys Nemunėlio aukštupyje esančias žemes valdė iki 1653 metų. Po sūnaus Onikijaus mirties (1566 m.) dvaras atiteko seserims Marinai ir Hanai Krivičiūtėms. Pirmoji ištekėjo už Stanislovo Toločkos, antroji už kunigaikščio Jurgio Masalskio. Dvarininkaitės tėvo valdas pasidalijo. Vakarinės žemės su Panemunėnių, Joneliškių, Cibelių, Kavolių, Ridikiškių, Valaičių (Vilių) kaimais atiteko Marinai ir Stanislovui Toločkos. Po jų sūnaus „Jurgio Toločkos mirties Panemunėlio dvaras atiteko

Kosto Bulovo namuose veikusi pašto tarnautojų uniformų siuvykla, apie 1924–1925 m. Nuotr. iš Janinos Kazickaitės asm. albumo

jo dukrai Elžbietai, kuri ištekėjo už Jono Stachovskio. Paveldėjęs dvarą, jų sūnus Mykolas Stachovskis 1653 m. pardavė jį Butleriams už 50 tūkstančių lenkiškų auksinų. Su šia dvaro savininkų permaina Nemunėlio aukštupyje baigėsi Alekno Krivičiaus ir jo palikuonių šeiminkavimas⁴.

Kas gi buvo Panemunėlio žemių, esančių prie Nemunėlio, valdytojas A. Krivičius? Istorikas Algirdas Baniulis, tyrinėjęs Trakų praeitį, šį žmogų vadina Trakų pilininku ir seniūnu. Dokumentuose užsimenama, kad jis dirbęs Vilniaus praktininku, dalyvavęs 1542 m. Lietuvos ir Livonijos pareigūnų derybose dėl sienų atnaujinimo. Manoma, kad tai buvo aktyviai valstybės tarnyboje dirbęs žmogus. A. Krivičius gyveno Vilniuje, o dvarų reikalus tvarkė paskirtas valdytojas, puikiai kalbėjęs lenkų, lotynų ir lietuvių kalbomis. Kilmė siejama su Gudija, jis galėjo išpažinti stačiatikių tikėjimą. A. Krivičius mirė 1548 metais. Po Krivičių dinastijos šios valdos iki 1768 m. priklausė Stachovskiams, Pliateriams, Butleriams. Minima ir smulkiųjų bajorų Romanovskių pavardė.

Turdvaris – Panemunėlio didžiasalis

Istoriniuose šaltiniuose nenurodyta, kada ši vietovė pradėta vadinti Turdvariu. Manoma, kad pavadinimas siejamas su bajoro Jurašo Turos vardu. Šis bajoras 1624 m. grąžino Jurgiui Toločkai už 800 kapų grašių užstatytus Kavolių ir Klišių kaimus.

XIX a. pradžioje Panemunėlio „didžiasalį“ nusipirko broliai Turos. Vienas iš jų – Liudvikas – buvo neprotingas. Mykolas Tura iš pradžių neblogai tvarkė savo valdose, kurios apėmė Klišių, Cibelių, Kavolių, Ramanauskų kaimus bei Topolio ir Staniūniškių palivarkus Skapiškio apylinkėse. Iš viso juose gyveno 165 valstiečiai. Dėl nežinomų priežasčių dvarą teko perduoti. Nauju dvaravietės šeimininku tapo Riauba. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą iš jo Turdvario dvarą su 400 ha žemės nupirko darbšti Antano Neniškio šeima.

Turdvario dvaro šeimininkai Antanas ir Domicelė Neniškiai sugebėjo nepriekaištingai ūkininkauti. Panemunėlio krašte sklandė legenda, kad su sūnumis perstatydami klėtį po grindimis jie rado paslėptą

lobį. Taip Neniškiai ir prasigyvenę. O Petras Jakštas rašo, kad šeima tapo turtuoliais per savo darbštumą ir taupumą. Neniškiai užaugino keturis sūnus: Marceliną, Joną, Kazimierą ir Ignotą, kurie užaugo darbštūs, verslūs ir visuomeniški. Tėvas pats išmokė rašyti ir skaityti. Berniukai lankė Panemunėlio pradžios mokyklą. Paaugę jie tapo kun. Jono Katelės pagalbininkais. To laikmečio krašto visuomenė dvare rinkdavosi aptarti lietuviškosios spaudos platinimo, vakarėlių rengimo, mokymo reikalų. Dvaro virtuvėje daraktorės mokė aplinkinių kaimų vaikus.

Prieš žemės reformą broliai pasidalijo tėvo žemę. Kiekvienam teko po 133 hektarus. Kazimiero žemė driekėsi prie Nemunėlio upės, Ignotas įsikūrė netoli Aukštuolių kaimo, Marcelinas už gautą palikimą Panemunėlio geležinkelio stotyje nusipirko didelį pastatą ir jame įkūrė lentpjūvę, vilnų karšyklą, malūną, Jonas liko gyventi dvare.

Paskutinis dvaro pastatas buvo vieno aukšto, medinis. Po namo dalimi įrengtas rūsys.

Pastate buvo 14 kambarių. Salone stovėjo du XIX a. baldų komplektai. Kambario interjerą puošė pianinas, rašomasis stalas, didelis pastatomas veidrodis. Prie didelės baltų koklių krosnies stovėjo turkiška sofa su trimis didžiulėmis pagalvėmis. Čia rinkdavosi svečiai, o juos svetingai priimdavo šeimininkai. Vieną dieną klebono Juozo Budriko tarnas pranešė, kad atvažiuoja garbingi svečiai: Maironis su vyskupu Kazimieru Paltaroku. „Svečiai sugužėjo į vidų. Maironi pasodino galustalėn. Jadvyga vaikščiojo aplink stalą. Poetas ją pasišaukė, paklausė vardo, paklausė gal kokį eilėrašį moka. Mažoji jaudinančiai prabilo: „Aš žinau, man sakė ne sykį mamaitė, kad čia mūsų žemė, kad aš lietuvaite“⁵. Maironis, lankydamasis Turdvaryje, rasdavo laiko nuvažiuoti

į Alsetos malūną, prie kurio tyvuliuavo dirbtinis ežerėlis, apsuptas stačių Nemunėlio upės šlaitų. „Jo atvažiavimas buvo didelė šventė, jai visi namiškiai ruošdavosi, norėdami tokį svečią kuo geriau priimti. Vienos viešnagės metu išplaukė su seneliu į žavingąjį ežerą. Žuvies sugavo daug, bet laimikio neparsivežė, nes valtis apvirto ir Maironis kartu su seneliu ežere išsimaudė, o žuvys nuplaukė. Teko ant kranto džiovinti sutaną ir, persirengus senelio drabužiais, laukti, kol ji išdžius“⁶. Likimas Neniškių giminę suvedė su garsiais Lietuvos žmonėmis. Jie giminiavosi su prezidentu A. Smetona, generolu S. Raštikiu, pirmuoju savanoriu K. Škirpa ir kitais.

Dažnai dvaro svečiai su šeiminkais sėdėdavo kieme prie gėlių, gerdavo kavą, krupniką, klegėdamas vaikščiojo jaunimas. Maironio literatūros muziejuje iki šių dienų išlikusi fotografija su užrašu „Ponų Neniškių dvare, Panemunėlio parapija, 1914 m.“

Didžiulėje dvaro teritorijoje stovėjo tvartas, naujai statyta daržinė, nuo baudžiavos laikų likęs klojimas, „netoli jo klėtis, nusileidus kalno šlaitu žemyn, po medžiais pasislėpusi stovėjo ledainė. Pasak giminaitės Vandos Kuprienės, dvaro kieme pūpsojo nedidelė pirtelė. Ji buvo kūrenama ir vidurvasaryje. Juodos aprūkusios sienos visada kvepėjo vantomis. Tolėliau nuo dvaro viename pastate, vadinamame kumetynu, gyveno kelios darbininkų šeimos. J. Neniškis rūpinosi jų buitimi, šalia pastato pasodino sodą, suteikdavo reikiamą pagalbą.“ Verta paminėti ir klombą. „Tai kelių arų apvali aikštelė, apsodinta dviem eilėm eglė. Klomba buvo prieš pat verandą. Joje buvo gėlynas, keli patogūs suolai su lentomis. Čia žydėjo mėlyni čebatėliai, randami visuose aukštaičių darželiuose, balti, medumi kvepiantys karkleliai, žemčiūgai, vasarinės

gėlės. Aikštelėje tilpo du stalai su hamaku, vienas krepšinio stulpas su tinklu ir žalias stalo teniso stalas su tinklu“⁷.

Garbingos, darbščios, lietuvybę puoselėjančios Neniškių giminės likimą pakeitė prasidėjusi sovietinė okupacija. „Nemažai Neniškių šeimos atstovų buvo kalinami, kitaip represuoti, tremiami į Sibirą. Kitiems teko patirti išsevio duonos. Todėl Neniškiai pasklido po visą pasaulį, nuo Sibiro iki JAV, Kanados, Venesuelos...“⁸

Pokariu Turdvaryje buvo įkurtas „Nemunėlio“ kolūkis. Prasidėjus kolektyvizacijai, ši nuošali vietovė atiteko Rokiškio paukštyno tarybiniam ūkiui. Dvaro pastate įrengti vieno kambario butai. Juose apgyvendindavo jaunas kolūkiečių šeimas. Tokio pat likimo sulaukė I. Neniškio sodyba Ignotiškių kaime. Klėtis ir gyvenamasis namas buvo pritaikyti darbininkų šeimoms. Kai kurias šeimas atkėlė iš Rokiškio. Ignotiškių kaime gyveno 12 šeimų. „Dirbome šalia pastatytoje kiaulių fermoje. Būtiniausių nusipirkti prekių eidavome į Sacharos durpyną. Elektros neturėjome. Vasaromis į kaimą atveždavo arklius, nes prie Rokiškio nebuvo tinkamų ganiavai vietų. Arklius prižiūrėjo keturi piemenys. Prie pagrindinio kelio pastatė dviejų aukštų medinį namą. Jį pakrikštijo „Madridu“, nes jame daugiausia gyveno jaunos melžėjos“⁹. 1956 m. Turdvaris tapo Panemunėlio tarybinio ūkio skyriumi. Kalbinti ten gyvenę žmonės pasakojo, kad gyvenimas truputėlį pagerėjo. Buvo įvesta elektra, pastatyta kalvė, pieno supirkimo punktas, parduotuvė, pertvarkyti dvaro pastatai, kurį laiką net autobusai važinėjo.

Išnyko Turdvaris. Neliko nė vieno trobesio. Buvusią dvaro vietą mena dirbamų žemės plotų viduryje likusi medžiais apaugusi dykvietė.

Panemunėlio šaulių moterų kuopos vadovė Genovaitė Šukytė-Jurgelionienė, apie 1936 m. Nuotr. iš Danutės Vinkšnelienės asm. albumo

Naujas dvaras – vartai į Panemunėlio miestelio istoriją

Prie Nemunėlio esančias vaizdingas ir miškingas žemes 1768 m. nusipirko Vilkmargės medžioklis Juozapas Parfianovičius. Senasis, Turdvariu vadintas dvaras neatitiko naujo šeimininko lūkesčių. Pagal architekto Jono Olechovičiaus planą ant aukštesnės kalvos, 5 km nuo Turdvario, pradėjo statyti naujus rūmus. Naujasis šeimininkas pasirinko vaizdingą vietą, kur upė ir apylinkių gamta kūrė reprezentacinį dvaro įvaizdį. Iškilto mediniai dvaro rūmai. Dvaras turėjo romantizmo bruožus su neogotikinių elementų priemaiša. Aplink buvo įrengtas parkas su liepų alėjomis. Prieš centrinius rūmus – apvali, žalia klomba, o aplink ją ėjo kelias. Priešais puikavosi pagrindinis fasadas. Didelio kiemo viduryje augo maumedžiai, kurie išlikę iki šių dienų. Rūmų kiemo pakraščius puošė vešlūs rožynai. Nemunėlio pusėje buvo nukasti upės šlaitai ir įrengtos trys paaukštintos laiptų plano terasos, kurias skyrė augantys medžiai. Tik nuo pagrindinio kelio,

Panemunėlio valsčiaus viršaitis Pranas Jurgelionis, apie 1937 m. Nuotr. iš Danutės Vinkšnelienės asm. albumo

ėjusio nuo bažnyčios, buvo atvira erdvė. Iš čia atsiverdavo išpuoselėta, didelių medžių žalumos apsupta dvaravietė.

Pagrindinis dvaro fasadas buvo dviejų aukštų, su simetriškai išdėstytais langais, šonuose stovėjo kampiniai bokštai – *alkieriai*. Centrinį rūmų fasadą puošė dviaukštis prieangis su akmens mūro cokoliu. Rūmuose buvo 71 kambarys, iš jų 35 gyvenamieji.

Pirmajame aukšte iš pagrindinio vestibulio durys vedė į valgomąjį, vaikų, muzikos ir miegamuosius kambarius. Už jų buvo įrengta didžiulė virtuvė, maža virtuvėlė su sandėliuku, žemutinė virtuvėlė su skalbykla, vaisių džiovykla. Dvaro ūkvedys sėdėjo didžiuliame kambaryje prie ūkinių patalpų, kad galėtų matyti ruošos darbus viduje ir sode.

Į antrąjį aukštą vedė statūs, labai platūs ažuoliniai laiptai, čia gyveno jaunimas ir apsistodavo atvykę svečiai. Erdviame, į Nemunėlio pusę įrengtame balkone jaunimas ilgai vakarodavo.

Dvaro vidus buvo tvarkingas, elegantiškas ir šviesus, kiekviena

detalė liudijo šeiminkų skonį. Parketo grindys išpūdingai blizgėjo. Ant sienų kabėjo žymaus dailininko Juzefo Peškos (1767–1831) Vilniuje nutapyti paveikslai.

Paskutinis dvaro savininkas šias brangias relikvijas 1946 m. padovanojo Varšuvos nacionaliniam muziejui. Buvo saugomi beveik visų buvusių dvaro savininkų Marikonų ir Parfianovičių portretai. Dvarininkai kaupė porceliano indų rinkinius. Išpūdingiausią kolekciją „Korzec“ sudarė šimtas vienetų porcelianinių indų.

Pirmoji Justino Parfianovičiaus dukra Rachelė Stravinskienė iš kitos

Turdvario dvaro gyventojai Nemunėlio upės brastoje, apie 1938–1940 m. Nuotr. iš Zitos Tranienės asm. albumo

rūmų pusės pastatydino du mūro bokštelius, antrąjį pasienio mansardos aukštą, perstatė salės interjerus, su savo vyru Stravinskiu dvarą tvarkė nepriekaištingai. Susilaukė 4 dukrų. Po baudžios dvaras atiteko Bronislavai Stravinskaitei-Sveteckienei.

Dvaro savininkai mirė anksti: Henrikas Sveteckis 1868, Bronislava Sveteckienė 1874 metais. Našlaičiu liko mažametis sūnus Kazimieras. Kol jis augo Panemunėlyje, dvarą valdė Viktoras Komaruskas. Jis buvo vedęs Stravinskaitę. Labai norėjo tapti dvaro šeiminku, bet nepasisėkė. Jį paveldėjo Kazimieras

Sveteckis, kuris nemėgo ūkininkauti. Po karo jis dvarą perleido puseserei Šoštakauskienei, kuri susituokusi su iš Lomžos krašto kilusiu lenku V. Biknevičiumi pradėjo valdyti Panemunėlio dvarą.

Nedidelį Panemunėlio miestelį aplankydavo daug įžymių žmonių. Jie viešėdavo ne tik klebonijoje, bet ir dvare. Paminėtinas Lietuvos kultūros istorikas Mykolas Brenšteinas (1874–1938), kuris lankydamasis dvare sudarė paveikslų sąrašą. „Pamatęs rūmus rašė, kad tokios architektūros rūmus Lietuvoje nežinaš tik Panemunėlyje, o ir Lenkijoje panašių išlikę tik keletas“¹⁰. M. Brenštei-

nas Panemunėlio parapiją pavadino fenomenalia. Studentas K. Styla, 1934 m. keliaudamas po Aukštaitiją, atvyko į Panemunėlį. Dvare jis susitiko su tuometiniu savininku V. Biknevičiumi. Jis rašė: „Visur pavyzdinga tvarka. Ypač gražiai atrodo dvaro rūmai. Savininkas p. V. Biknevičius ir ponai taip pat labai imponuojančios asmenybės, šeiminkas labai gražiai kalba lietuviškai, yra didelis abstinentas, nuolat besisilaujęs mūsų liaudies ir inteligentijos nelaimingu girtavimu. Ponai Biknevičiai turi gražių religinių įvairiomis kalbomis veikalų biblioteką“¹¹.

Paskutinių dvaro šeiminkų gyvenimo nuotrupas išsaugojo vyresnioji panemunėliečių karta. Ponai su dukromis Kristina ir Marija, vadinauomomis panelytėmis, sekmadieniais puošnia karieta atvažiuodavo į šv. Mišias. „Baltų žirgų važnyčiojamas vežimaitis apvažiuodavo aplink bažnyčią. Arklius pririšdavo klebonijos kieme. Išdidumas neleido transporto priemonės palikti prie ūkininkų, kurių dvikinkės lineikos stovėdavo prie bažnyčios. Į Dievo namus ponų šeima įeidavo pro zakrastišios duris ir sėdėdavo suoluose, kurie stovėjo Didžiojo altoriaus šonuose“¹².

Savininkai leido už geležinkelio buvusių Tindžiulių, Žilių kaimų gyventojams eiti tiesiai dvaro kiemo šonu vingiuojančiu taku. „Panelės stovėdavo prie tako, liepdavo jauniems vyrams bučiuoti joms rankas“¹³.

Valdžios pradėtą dvaro parceliaciją vykdė Komaruskai, o vėliau Sveteckiai: įsteigė nemažai palivarkų bei dvarelių¹⁴.

Remiantis Panemunėlio dvaro dokumentais (žemių eksplikacija) 1928 m. iš dvaro žemės gavo 43 kiemai, 1934 m. jų skaičius siekė 70.

Dvaravietę supo dideli tvartai, ledainė, daržinės. Iš visų pastatų išsiskyrė svirnas. Tai buvo masyvus, iš molio su įterptomis skiedromis sukrėtos storos sienos, malksnomis dengtas stogas, baltai nutinkuotas. Priekyje kolonų remiamas stovėjo prieangis. Svirnas buvo trijų dalių, vidus puikiai įrengtas, pro mažus langus krito šviesa. Prie kelio, vedančiojo į Joneliškių kaimą, Nemunėlio upės pakrantėje stovėjo kumetynas, o prie jo šono glaudėsi iš raudono molio plūktas nedidelis tvartas. Jame kumečiai laikė savo gyvulius. Buvę dvaro darbininkai kalbėjo, kad jiems gyvulius laikyti šeiminkas leisdavo dvaro tvartuo-

se. Sovietmečiu jame buvo laikomi arkliai.

Ponas V. Biknevičius gerai sutarė su savo dvariškiais. Atsitikus nelaimei, jį galėdavo prisišaukti kiekvienas. „Išputus karvei atsinešdavo didelį švirktą, įdurdavo į tam tikrą vietą, išleisdavo orą iš vidurių ir gyvulus pasveikdavo...“¹⁵ Jodinėjo dvaro gaspadorius po savo valdas juodu arkliu. „Ponas visada mūvėjo aulinius batus, „galifė“, kelnes“¹⁶...

Mokytojas Mykolas Misevičius su žmona. Nuotr. iš Birutės Zumkienės asm. albumo

Už dvaro augo didelis sodas. Vienoje pusėje obelys, o kitoje serbentų krūmai. Prinokus uogoms, jas reikėdavo nuskinti. „Aš su kitais Panemunėlio miestelio vaikais bėgdavau į dvarą skinti juodųjų serbentų. Skindavome į dėžutes. Jas sukraudavo į arklinius vežimus ir išveždavo į Rokiškį. Likusias dėžutes su uogomis ūkvedys liepdavo sunėsti į rūšį“¹⁷. Išliko ir Jono Ramelio prisiminimai. „Tarp geležinkelio ir dvaro dažnai dvaro ūkvedžio paliepimu sėdavo cukrinius runkelius. Mane motina vesdavosi jų ravėti. Už dieną mokėdavo po du litus.

Tėvas dirbo prie kūlimo. 1935 m. darbymečio metu klojimas apdegė. Panelės Kristina ir Marija vaikščiodavo miestelio keliu, o sustojusios ant tilto mėtydavo akmenukus į Nemunėlio upelį. Du juodi šunys, lydėję paneles, braidžiodavo po vandenį“¹⁸.

1940 m. Panemunėlio dvaro šeiminkai emigravo į Lenkiją. Vokiečių okupacijos metais dvarą prižiūrėjo Marius Ruseckas. Po karo dvaras pamažu ėmė virsti landyne. Jame apgyvendintos rusų pabėgėlių, buvusių kumečių ir ką tik vedusios šeimos. Naujakučiai tvarkėsi kaip sugebėjo. Sode gyventojai pasistatė medinius tvartelius, šalia tyvuliavo srutų duobės, stovėjo sukrauto šieno kūgiai, mėšlo krūvos. Ypač vaizdas pasikeisdavo pavasarį. Arkliniai vežimai, prikrauti mėšlo, klimpo purve. Atimus iš žmonių gyvulius suvarė į dvaro tvartus. Jauniems vyrams ūkvedys skyrė po du arklius. Pranas Čypas, Gediminas Vaitiekūnas, Jonas Ramelis, rusas Viktoras arkliais veždavo šieną, mėšlą, nupjautus javus, miltus iš Alsetos malūno.

Bėgant laikui, Panemunėlio dvaras pamažu grimzdo į užmarštį. Kadaisė didingi rūmai

nyko – pastatu niekas nesirūpino. Kiauras stogas buvo lopomas šiferio lapais. Pro pagrindinio mūrinio fasado langus pūtė vėjas. Langų vietoje likusios tuščios angos atrodė tarsi dvaro akys netekusios regėjimo. Durų nebuvo, norint patekti į vidų, tekdavo eiti ant akmenų uždėtomis lentomis. Didingo pastato merdėjimą atlaikė ažuoliniai laiptai. Prieš pradendant griauti pastatą, laiptus kažkas pasisavino.

Ir parkas, kažkada šurmuliavęs nuo dvariškių ir svečių žingsnių, irgi nyko drauge su rūmais. Seni medžiai virto, kamienai liko gulėti

Bronė Tijušaitė-Bitinienė – aktyvi tarpukario visuomenininkė Panemunėlyje, 1934 m. Nuotr. iš Zitos Tranienės asm. albumo

ten pat. Tik pačiame parko gale ruseno gyvybės kibirkštėlė – čia gyventojams buvo įrengta pirtis. Prie pat jos, buvusioje parko žemutinėje terasoje, gyventojai sodino daržus.

Išsikėlus gyventojams į naujai pastatytus kolūkio namus, rūmai tapo visiškai nebereikalingi. Priimtas lengviausias ir paprasčiausias sprendimas – nugriauti. Taip įvyko apie 1984 metus.

Senasis Panemunėlis – miestelis prie Nemunėlio

Nuo dvaro tiesus kelias vedė į už upelio esančias senąsias kapines. „Nuo miestelio įkūrimo pradžios Nemunėlio upės šlaite ir dabartinės bažnyčios šventoriaus kairėje pusėje buvo senosios kapinaitės“¹⁹.

Tai liudija, kodėl ši vieta pasirinkta pirmosios bažnyčios statybai. „Pirmoji bažnyčia buvo medinė, pastatyta ant mūro pastatų, lentomis apkaltais šonais, pailgos išvaizdos ir su užlaužimais ties presbiterija. Iš pradžių buvo dengta malksnomis. Kai stogas suiro, parapijiečiai 1830 m. stogą perdengė šiaudais... Bažnyčią puošė trys altoriai, tarp

stulpų stovėjo dideli devynių balsų, su dvejom dumplėm vargonai. Išėjus pro duris stovėjo skobtas akmuo su švėstu vandeniu, o viršuje prie sienos nukryžiuotojo Jėzaus kančia“²⁰. Tikintiesiems nedidelė, medinė bažnytėlė duris atvėrė 1771 metais.

Šioje bažnytėlėje pirmąsias šv. Mišias 1872 m. lapkričio pabaigoje aukojo Aukštaitijos krašto budintojas, švietėjas, kunigas Jonas Katelė. Čia jo ranka per krikštą buvo palaiminti „Tėvynės išrinktieji“: kun. Petras Lapelis, visuomenininkas Juozas Kubilius, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, Lietuvos žvalgybos legenda Marcelė Kubiliūtė, savanoris, istorikas, istorikas, rašytojas Petras Ruseckas, operos solistas Juozas Bieliūnas, poetas Kleopas Jurgelionis, rašytojas Juozas Tininis, teisininkas, diplomatas Petras Mačiulis, gydytojas, spaudos darbuotojas Stanislovas Mačiulis ir kt.

Medinė bažnytėlė nebetenkino augančios Panemunėlio parapijos poreikių. Kun. J. Katelė, pasitaręs su dvarininku K. Sventeckiu, sumanė statyti naujus Dievo namus. Geradarį daugelis atkalbinėjo nuo tokio sumanymo. Buvo žinoma, kad būsimam architektūros statiniui reikės nemažai lėšų. Tačiau kun. J. Katelės niekas neperkalbėjo. Pagal architekto Florijono Vyganovskio parengtą projektą mūrinė bažnyčia šalia senosios iškilo 1887–1911 m. laikotarpiu. Naujos bažnyčios vertė – 34 tūkst. rublių. Ji neogotikinio stiliaus, sumūryta iš raudonų plytų, išdegtų Cigelinės kaime pastatytoje *plytiniųčioje*. Ji tarsi raudonų plytų žibintas stovi miestelio centre. Nuo vieno bokšto iškyla du, simbolizuojantys Liublino uniją, bokštai. Panemunėlio krašto žmonės didžiuojasi, kad naująją Šv. Juozapo Globos bažnyčią 1911 m. rugsėjo 17 (30) d. pašventino prelatas, literatūros kla-

sikas J. Mačiulis-Maironis. Poetas retai kur važiuodavo. „Keistą įspūdį daro savotiškas, dar niekur nematytas, vidaus išmarginimas: sienos, pilioriai ir skliautai išdažyti raudonų ir baltų plytų juostomis. Tai esąs vienos Petrapilio bažnyčios pamėgdžiojimas. Tokį projektą davęs prelatas Maironis, kuris šią bažnyčią statant buvęs atvažiavęs pas kun. J. Budriką praleisti atostogų“²¹.

Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčią fundavo Juozas Tūbelis, dvarininkas K. Sventeckis, ūkininkas I. Klemka, Moškėnų kaimo jaunimas, dvaro tarnai, dalis Žemaitijos parapijų. Jos vidus galutinai buvo įrengtas 1933 m. klebono Juozapo Matelionio rūpesčiu.

Kelios panemunėliečių kartos nepamiršta Maironio posakio, kad bažnyčios bokštai primena nusmuktusias žydo kelnes. Gal taip prelatas sugalvojo leisdamas atostogą ar 1915 m. pusmetį gyvenęs Panemunėlio klebonijoje. Be to, spėjama, kad klebonijos rūmė gimė trilogijos „Kęstučio mirtis“ I dalis. Čia praleidamas dienas „savo rankomis aptvėręs didoką – lanko išvaizdos – darželį, kuris yra kieme prieš kleboniją. Tame darželyje palei tvorą yra nemažos vyšnaitės, kurias Dainius yra sodinęs. Jo rankomis nukarpytos liepos, kurių šakos dabar sudaro klebonijos kieme malonų pavėsingą taką. Tebėra dabar į Rokiškio pusę viena eglė, po kuria poetas mėgo sėdėti ir rašyti eiles“²².

Miestelio vaizdą formavo ne prekyba, o žmonių sėslumas, bendrystė ir artumas prie iškilusio dvaro Nemunėlio upės aukštupyje.

Panemunėlio miesteliui tapti didesniam nepadėjo net pro jį 1873 m. nutiesta geležinkelio šaka Radviliškis–Daugpilis (Kalkuonė). Geležinkelis tiesia linija ėjo nuo Rokiškio. Nemunėlio upės slėnyje reikėjo supilti aukštus pylimus, pastatyti tiltą. Medieną carinė

Stefanija Rudokaitė-Kubilienė (kairėje), kita – nežinoma, apie 1932–1934 m. Nuotr. iš Zitos Tranienės asm. albumo

valdžia pirko iš vietinių ūkininkų. Panemunėlietis Juozas Rudokas yra pasakojęs: „Netoli tiesiamos linijos gyvenę pasiturintys valstiečiai savo miškuose kirto pušis ir egles. Ministro pirmininko Juozo Tūbelio tėvas, taip pat Juozas, už parduotą medieną nusipirko Augustinavos dvarelį su jam priklausančiais 200 ha žemės. Geležinkelio linijos tiesimui trukdė stovintis dvaras. Ponas K. Sventeckis, norėdamas išsaugoti dvarvietę, tiesiamo geležinkelio administracijai pakišo maišelį auksinių pinigų. Todėl už tilto, tik vienintelėje šio geležinkelio ruožo linijoje, yra nemažas posūkis. Be to, Panemunėlio dvaro savininkas leido kirsti didžiosios pelkės pakraščiuose augusias pušis. Nugenėtų pušų rąstai buvo dedami stati tvirtinant tilto pylimą“²³.

Riedėdami traukiniai neprasilenkę negalėjo pasiekti galutinio taško. Jie tam tikrose vietose turėjo prasilenkti, prisipildyti vandens, išlaipinti keleivius. Panemunėlio miestelio kraštovaizdis netiko geležinkelio stoties įrengimui, nes trukdė aukšti pylimai. Panemunėlio glž. stotis buvo pastatyta už 4 km nuo miestelio lygiame lauke. Be to, reikėjo erdvės stoties pastatui, vandens bokštui, sandėliams, gyvenamiesiems namams, depui,

trijų geležinkelio bėgių ruožui pastatyti.

„Nutiesus minėtą geležinkelio atšaką ir pastačius Panemunėlio geležinkelio stotį dviejų tuo metu svarbių kelių susikirtime: Kamajų–Salų–Svėdasų ir Skapiškio–Panėlio–Rokiškio, prasidėjo Stoties gyvavimas“²⁴.

Panemunėlis buvo išsidėstęs, taip kaip kiti XIX–XX a. Lietuvos miesteliai. Į dvi dalis miestelį dalijo jo viduriu tekantis Nemunėlis. Pirmasis tiltas buvo medinis. Dabartinį tiltą surentė 1931 metais. Jo statybą finansavo Rokiškio apskrities administracija. Pirmieji miestelio mediniai namai glaudėsi aplink Šv. Juozapo Globos bažnyčią ir esančią trikampę aikštę, vadinamą Šaulių darželiu. Antrasis miestelio pastatas – 1791 m. pastatyta senoji klebonija, kuri savo paskirtį prarado 1950 m. į Sibirą ištrėmus kunigą Juozapą Matelionį. Joje įkurta mokykla. Ji išliko „L“ raidės plano su atgręžtu fasadu į bažnyčią.

Nuo kunigo J. Katelės atvykimo visais metų laikais pastate ir kieme šurmuliavo parapijiečiai ir svečiai: „Man rodos, kad klebonijos virtuvėje virdulys niekad neužgesdavo ir jo giminaitei Elžbietai nuolatos jį prisieidavo nešioti iš virtuvės

valgomajam ir atgal... Prie stalo kun. Katelė sodindavo aukštus ir žemus, tolimus ir artimus... Dvarponiai <...> irgi jį gerbė, patys <...> kviesdavo“²⁵.

Žiemą vykdavo skaitymo vakarai. „Klebonas iš savo didelės bibliotekos ištraukia knygą, duoda ją man ir sako: „Paskaityk balsiai.“ Na, ir skaitai. Jeigu klebonas ko neišgirdo, liepia pakartoti... Vasaros metu, kai suvažiuodavo jaunimas, skaitymai būdavo sutrumpinami, nors tai klebonui ne visai patikdavo“²⁶.

Nuolatiniai svečiai būdavo kunigo brolio Juozo Katelės šeimyna: studentai, studentės, giminaičiai, jų studijų draugai. Klebonijos nevengė ir dvarininkas K. Sventeckis su žmona. Užaugę ir išvykę į įvairias vietas mokiniai į Panemunėlį kvietė atvykti draugus, kurie vėliau savo gyvenimus paskyrė lietuvybei saugoti. Kartą aplankęs Panemunėlį norėdavai vėl sugrįžti. Po Šv. Elžbietos atlaidų pokermošė vykdavo vyšnių sode prie vaišėmis nukrautų stalų. Netrūko muzikos ir jaunimo klegesio. Miestelis buvo pilnas alaso.

Panemunėlietės Zofija ir Jadvyga Aleksiejūtės, 1931 m. Nuotr. iš Zitos Tranienės asm. albumo

Panemunėlio merginos, 1932 m. Sėdi: iš kairės Zofija ir Gėnė Sesickaitės; stovi: neatpažinta, Emilija Kalvelytė, Marijona Bieliūnaitė ir Ona Grigaitė. Nuotr. iš Marijonos Bieliūnaitės-Nakčerienės asm. albumo

Prekybininkai pirkėjų laukdavo prieš bažnyčią esančioje aikštelėje. Straipsnio autorė iš savo močiutės yra girdėjusi, kad aikštelę vadino rinkele.

Ši tradicija Panemunėlyje nenutrūko ir tarpukariu, kai čia kunigavo Juozapas Matelionis. Sekmadienį, po šv. Mišių, gerti arbatos susirinkdavo dviejų Panemunėlių inteligentija. Klebonijoje sunkiais karo ir pokario metais prieglobstį rado brolių partizanų Zolubų sesuo Genovaitė Zolubaitė-Buzienė, No-

tigalės partizanams padėjusi Uršulė Kandziorkaitė, Panevėžyje nužudyto chirurgo J. Gudonio žmona su sūnumi Antanėliu.

Kunigas norėjo padėti suimtai žydo Naumano Olkino šeimai. Savaitę buvo išrūpinęs leidimą gyventi klebonijoje. Tačiau holokausto ši žydų šeima neišvengė. Prieš mirtį tėvas savo draugui perdavė dukros M. Olkinaitės dienoraštį. Jį kunigas paslėpė Panemunėlio Šv. Juozapo Globos bažnyčioje, už esančio Didžiojo altoriaus, po grindimis.

Ši brangi relikvija išliko iki šių dienų.

Praėję liepų alėją ir pasukę į kairę, pamatysite antrąją dviejų aukštų kleboniją, kurios pagrindinis fasadas atgręžtas į bažnyčią. Ji 1955 m. pastatyta ant buvusios lavoninės pamatų. Kadangi pastatas panašus į inkilą, panemunėliečiai ją vadiną Špokinyčia. Prie kelio posūkio stovi 1912–1913 m. statyta špitolė (bažnyčios tarnų namas). Teigiama, kad „špitolė statyta iš senosios bažnyčios, nugriautos 1912 m., medienos“²⁷.

Špitolėje buvo įrengti keturi dviejų kambarių butai. Juose gyveno bažnyčios tarnai: vargonininkai, zakristijonai, prižiūrėtojai. „Špitolėje aš gimiau. Prisimenu didžiajame kambaryje stovintį baltą pianiną. Juo grodavo mano tėvelis ir kiti vargonininkai. Didžiajame kambaryje vykdavo katalikiškų ir visuomeninių organizacijų suėjimai, valsčiaus susirinkimai, jaunųjų šeiminių kursai. Prie špitolės įėjimo mėgo fotografuotis miestelio inteligentija, katalikiškų ir visuomeninių organizacijų atstovai. Sovietmečiu čia gyveno Panemunėlio tarybiniame ūkyje dirbančios šeimos, buvo įkurtas ryšių skyrius“²⁸. Visai netoli stovi *ubagynas*. Čia glausdavosi neturėję kur gyventi senyvo amžiaus parapijiečiai, bažnytėlę prižiūrėjusios davatkėlės. Kunigo J. Katelės laikais čia apsigyvendavo daraktorės ir jų mokinės, kurios mokėsi pačios ir kitus slapta mokė. „Pati buvusi kun. J. Katelės mokinė Karolina Jagaitė pasakojo, kaip ją mokino. Sakė, davė jai knygą. Ji kambariukan parsinešusi malkų, sukūrusi ant žemės su pagaliukais ugnį ir skaičiusi. Knygą su suodinais pirštais sutepusi. Nunešusi pas Katele, viską pasakė. Paskui jis nupirko lempą ir žibalo“²⁹.

Į mažą trobelę miestelio centre slapčia užeidavo knygnešiai paslėpti atneštą slaptą literatūrą. K. Jagaitė

būsimąsias daraktorės mokė ne tik skaityti ir rašyti, bet ir siūti. Tai buvo gerai sugalvota priedanga prieš caro valdžią. Čia kartu su mokytoja-siuvėja gyveno garsioji knygnešė Elena Makuškaitė, atvykusi mokytis iš Jūžintų. Prasidėjus tautos rusinimo politikai, caro valdžios liepimu miestelyje apie 1867 m. pastatyta rusų pradžios mokykla, stovėjusi šiek tiek toliau nuo centrinės miestelio aikštės. Tai buvo didžiulis dviejų galų medinis namas su dideliais langais ir dvejom *gonkom*. Į bažnyčios pusę esančioje dalyje įrengtos dvi klasės su išardoma siena. Kitoje pastato pusėje – butai mokytojams. J. Katelė nedraudė vaikų leisti į rusišką mokyklą. Jis gerai suprato, kad drausdamas gali užsitraukti carinės valdžios nemalonę. Be to, nemokėdami rusų kalbos, gabesni vaikai negalės mokytis toliau, tarnauti carinės Rusijos armijoje. Mokyklą lankė visos parapijos vaikai. Kai kuriems jų reikėjo ateiti iš atokių kaimų, nuo miestelio centro nutolusių 5–7 km spinduliu, „šaltuoju metų laiku jie gyveno špitolėje, mokyklos karceryje, didokam tamsiam kambaryje. Čia kartu gyveno po dešimt ir daugiau mokinių“³⁰.

Dar prieš mirtį geradaris kunigas bažnyčios komitetui įsakė paremontuoti mokyklą. Per kiaurus langus pūtė vėjas, aukštose ir didelėse klasėse buvo šalta. Po atlikto remonto niekas nepakito. Tarpukariu ir po karo (iki 1954 m.) čia mokėsi trys mokinių komplektai. Nuo 1955–1956 m. rugsėjo 1 d. sukomplektuotos penkta ir šešta klasės. Mokykla tapo nepilna septynmete. Augant mokinių skaičiui, prie senosios Panemunėlio miestelio klebonijos, buvusiam vyšnių sode, 1957–1960 m. pastatytas pailgas, baltų plytų mokyklos priestatas. 1962 m. į senosios klebonijos patalpas perkeliama ir pradinės klasės.

Panemunėlio miestelio mokykla, įvairiais laikotarpiais keitusi pavadinimus, išliko iki 2001 metų. Senajame mokyklos pastate įkurti Panemunėlio kultūros namai. Mokyklos pastato šone, kur kasdien klegėdavo vaikų balsai, stovėjo labai išvaizdus namas. Jį pastatė dvarininkas K. Sveteckis, o vėliau kaip padėkos ženklą už ištikimą tarnybą padovanojo dvare dirbusiam Jonui Rudokui. Pastatas buvo dviejų galų: viename gyveno naujojo namo

Panemunėlio pradžios mokykla, apie 1925–1926 m. Mokytojai Mykolas Misevičius, Jonas Lukštaraupis ir Antanas Tamošiūnas. Nuotr. iš Liudvikos Kepalienės asm. archyvo

Merginos prie Panemunėlio bažnyčios. Nuotr. iš Stasės Pranckūnienės asm. albumo

svaininko šeima, kitame atidaryta parduotuvė. Parduotuvėje kvepėjo miltu, miltais, žibalu, ant lentynų rikiavosi ledinukų, degtukų dėžutės, šalia prekystalio stovėjo statinės silkių... Pastatą į dvi dalis skyrė veranda. Vasarą, po šv. Mišių, čia pailsėdavo iš kaimų atvykę žmonės, ūkininkų vaikai pasidėdavo dviračius. Vienas jų – būsimasis ministras pirmininkas Juozas Tūbelis.

Panemunėlio karčiama tarsi senas kelionių sergėtojas stūksojo įsitaisiusi ten, kur miestelyje sueidavo trys keliai. Vienas jų vinguriavo į Turdvarį, kitas – į miestelio dvarą, o trečias, lyg tyčia norėdamas pailsinti arklius ir vežėjus, atvingiavo nuo Rokiškio. Karčiama buvo nukrėsta iš molio su šiaudais, baltai dažyta, nedideliais langais, dengta šiaudais. Prie pagrindinio pastato, į Rokiškio pusę, styrojo priestatas, o iš kitos pusės įvažiuojamasis kiemas. Čia galėdavo pailsėti keliautojai su savo arkliais. Užsukdavo ir vežikai, ir dvarų žmonės, ir smalsūs kaimiečiai – kas šilto valgio, kas naujienų, kas stiklelio stipresnio.

Neatpažinti panemunėliečiai, 1931 m. Nuotr. iš Stasės Pranckūnienės asm. albumo

Teigiama, kad kun. J. Katelės paliepiu apie 1900 m. karčiama buvo nugriauta. Tačiau 1928 m. fotografijoje matyti pastatas. Vėliau ši vieta įgavo kitą gyvenimą. Čia glaudėsi mokyklos sargo Krišiuo šeima, arklių paštas, valsčius. Iki 1958 m. šioje vietoje buvo matyti pamatai. Vietos gyventojai rasdavo įvairiausių metalinių pinigų. Statant gyvenamąjį namą, rastos akmeninės girtos.

Kitoje kelio pusėje, priešais karčiamą ir miestelio skverą, 1900 m. iškilo Kosto Bulovo namas – didelis, medinis, dviejų galų, su lauko veranda. Viename namo gale įkurta parduotuvė su sandėliu. Patalpose tarp prekių buvo slepiamos lietuvių kalba išleistos knygos ir laikraščiai. K. Bulovas iš pirkėjo žvilgsnio suprasedavo, kam galima duoti uždraustą spaudą. Tie leidiniai keliaudavo iš rankų į rankas, šnabždesiu perduodamos – lyg paslaptis, lyg draudžiamas vaisius.

Kitame namo gale gyveno pardavėjo šeima. Prie šono glaudėsi priestatas. Jame gyveno trumpam į dvarą atvykę darbininkai, vienišos moterys. 1922 m. namo pastate pradėjo dūgti siuvimo mašinos. Čia įsikūrė pašto tarnautojams skirtų uniformų siuvykla. Iš pradžių vietos gyventojai į ją žiūrėjo su nuostaba –

juk nedideliame miestelyje tai buvo naujovė, lyg mažas modernumo žiburėlis. Siuvykla vadovavo siuvėjas Kazimieras Naujikas, parapijoje žinomas kaip šauniasias siuvėjas, kruopštus, tvirtos rankos žmogus, slaptų vaidinimų artistas. Jo žirklys kaukšėjo ritmingai, o adata tvirtai slysdavo tvirtu audiniu. Kiekvienas dygsnis buvo taisyklingas, tvarkingas, lyg bandytų ne tik rūbą, bet ir naują Lietuvos valstybę iš tvirtų audinių siūti. O kada ši siuvykla baigė darbą, niekas jau nepamena. Ji pamažu išnyko iš miestelio kasdienybės. Sovietmečiu čia siuvėju dirbo pastato šeimininkas Augustas Kulbis, batus taisė batsiuvys Kazimieras Grigaliūnas.

Už K. Bulovo namo, šalia pelkės, XIX a. pab. Veronika Pekšytė pasistatė ilgą, žemutę medinę trobą. Gimnaitis Algimantas Žvirėnas pasakojo: „Mano gimnaitė Veronika Pekšytė viena ar su kitomis savo seserimis vykdavo į Peterburgą, kur talkino kunigui ir poetui Maironiui. Už užsidirbtus rublius pasistatė Panemunėlio miestelyje namus. Truputėlį vėliau iš jos pusę ilgojo namo nupirko garsioji daraktorė Teresė Kupetytė. Medinuko viena pusė buvo dengta skarda, o kita pusė medinėmis malksnomis. Dirbdama Petrapilyje vyskupijos rūmuose,

sutarusi su Maironiu, priimdavo gyventi lietuvius studentus. Čia studijų metais gyveno sesers sūnus Matas Žvirėnas, būsimasis operos solistas Juozas Bieliūnas, gydytojas Vladas Lašas. Jie buvo kilę iš Panemunėlio krašto. Mirus Veronikai, jos namo dalis atiteko mano tėvui A. Žvirėnui. Iki šios dienos vyresnio amžiaus panemunėliečiai jį pakrikštijo Žvirėno pavarde“³¹. Prasidėjus valstybės pertvarkai, visoje Lietuvoje pradėtos statyti modernios pieninės. Panemunėlyje, netoli dvaro, prie pagrindinio kelio iškilo išskirtinio architektūrinio sprendimo mūrinis, pailgas pieninės pastatas. Jame buvo didelis rūsys, du butai, didžiulė katilinė, atskiros pieno laikymo, sviesto sukimo patalpos. Didžiulį garo katilą iki karo maitino Sacharos ir Smarkupio durpynuose pagamintos durpės. Vėliau kūrta anglimis. „1925 m. Panemunėlio pieninėje buvo priimta ir perdirbta 298,4 tonos pieno, 1930 m. – 1 169,4 t., 1935 m. – jau 2 369,2 t., pieno“³². Tokie skaičiai rodo, kad pieno ūkis Panemunėlio krašte augo ir prisidėjo prie Lietuvos ekonomikos klestėjimo. Pieninė veikė iki 1980 metų. Vėliau patalpos pritaikytos kolūkio valgyklai.

Apie 1935 m. pačiame miestelio centre, tarp senutėlio elgetyno ir mokyklos, įsiterpė savanorio Balio Baltrūno parduotuvė. Pastatas buvo tvirtas: sienos sukrėstos iš molio ir šiaudų skiedinio, stogas dengtas čerpėmis, o priekinėje fasado pusėje žvelgė dideli langai, kuriuos puošė metalinės langinės. Sovietmečiu pastatas neprarado savo paskirties: čia iki 1978 m. veikė vienintelė miestelio parduotuvė.

Labai daug vargo klebonas Juozapas Matelionis patyrė statydamas prieglaudą, kitaip vadinamą parapijos namais. 1936 m. rugpjūčio 15 d. Panevėžio vyskupijos generalvikaras leido pirkti apie 30 ha žemės sklypą

Panemunėlio bažnyčios choras. Nuotr. iš Valentino Misiūno asm. albumo

prie pagrindinio kelio, netoli Nemunėlio tilto.

Pastatas pradėtas statyti 1936 m. rudenį ir baigtas 1937 m. pabaigoje. Vienoje pusėje buvo įrengtas elgetynas, o kitoje parapijos salė. Naujai pastatytoje parapijos salėje ponai Biknevičiai kartu su klebonijoje dirbusiais žmonėmis paruošdavo iškilmingus pietus Pirmąją Komuniją priėmusiems vaikams ir jų tėveliams. „Kunigėlis nuvedė visus į parapijos namą. Toje salėje ilgi stalai buvo apkrauti skėnėtais, net tokiais, kurių gyvenime nebuvau valgęs. Ponas, sveikindamas mus su Kristaus pirmą kartą apsilankymu mūsų širdelėse, sakė, kad pirmą Komunijos dieną yra pati brangiausia gyvenime diena“³³.

Panemunėlietė Irena Kubilienė prisiminė, kad vasaromis eidama su motina į bažnyčią girdėdavo senukų

aimanas. „Dar iki šios dienos pamenu, kad su mama nunešdavome čia gyvenantiems vienišiemis senoliams maisto lauknešėlius. Į drobulę įdėdavome bryzelį lašinių, sūrį, duonos pusę kepaliuko, kiaušinių... Seneliukas Tijūšas labai dėkodavo mano mamytei. Lauktuves padėdavo į lentyną“³⁴.

Įvairiausiai pasakojimais apipinti Panemunėlio miestelio Šaulių namai. Apie 1935 m. vasarą miestelyje prasidėjo ypatinga iniciatyva. Šauliai ir kitos visuomeninės organizacijos organizavo Šaulių namų statybą. Naujai įkurtos patalpos turėjo tapti jų veiklos centru ir visos parapijos kultūros židiniu. Juose buvo įrengta erdvi salė įvairiems renginiams, bibliotekai, valsčiaus administracijai. Iki to laiko įvairiausi suėjimai, dūdų orkestro repeticijos vykdavo klebonijoje, mokykloje, špitolėje...

Vienas nesąžiningas nutikimas yra susijęs su Panemunėlio parapijos namų statyba.

1936 m. liepos 9 d. protokole valsčiaus administracija rašė: „Vėl rengiama statyti parapijos salė, kuri bus išimtinai, tik katalikiškoms organizacijoms. Tuose namuose visuomenė kiršinama. Už tokį organizacinį visuomenės priešinimą valsčiaus sekretorius gavo 4 m. kalėjimo, viršaitis, pasėdėjęs kiek laiko kalėjime, grįžo į namus ir prieš teismą mirė“³⁵. Tuo metu viršaičiu dirbo Jonas Jurgelionis, o sekretoriumi Juozas Kairys. „Valsčiaus administracija bandė slėpti dokumentus. Nežinoma, kas nunešė bylas į pastato antrą aukštą ir padėjo prie kamino. Staiga prasidėjo gaisras. Nuo ugnies įkaitusios kamino plytos atsilo ir užkrito ant bylų. Sudegė tik stogas. Dokumentų bylas

pavyko ištraukti iš nuodėgulių. Tuo metu mokykloje vyko pamokos, už lango šalta žiemos diena. Daugelis nubėgo prie degančio pastato ir pasidarę iš sniego gniūžtes metė į ugnį. Šio nemalonaus įvykio dalyve buvau ir aš³⁶.

Viršaičiu buvo paskirtas Tindžiulių kaime gyvenęs Pranas Jurgelionis. Taisant pastato stogą, Panemunėlio valsčiaus administracija buvo perkelta į geležinkelio stotį. Naujo viršaičio dukra Danutė Jurgelionytė-Vinkšnelienė teigė, kad jai parėjus iš mokyklos, paruošus pamokas, reikėdavo važiuoti su arkliu tėvo parsivežti. Smagu būdavo važnyčioti mylimą šeimos arklį vardu Šivis.

Pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais valsčiaus pastate liko biblioteka ir nedidelės gyvenamosios patalpos. Buvusi didžioji salė buvo paversta trašų sandėliu. Pastatas savo gyvenimą baigė apie 1978 metus. Tuo metu bibliotekoje dirbo Albina Leikuvienė. Priešais B. Baltrūno parduotuvę po karo apie dešimt metų miestelį puošė medinė pavėsinė. Joje autobusų į Kupiškį ir Rokiškį laukdavo miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai.

Kunigo Jono Katelės veikla – lietuviybės ir tikėjimo kelrodis Panemunėlio krašte

Panemunėlis – vieta, kur caro valdžios metais iškilęs kun. Jono Katelės ir jo bendraminčių veiklos dėka virto tikra lietuviybės tvirtovė. Čia, nepaisant draudimų ir persekiojimų, buvo saugomas ir perduodamas lietuviškas žodis, ugdoma tautinė savimone, stiprinama dvasinė aplinka. Tų darbų dėka Panemunėlis ilgainiui tapo Rytų Aukštaitijos sostine – kultūriniu ir tautiniu centru, o šiandien miestelis stovi kaip gyvas praeities liudytojas – muziejus po atviru dangumi. Jo mažos gat-

velės, pastatai, išvažinėti parapijos vieškeliai ir atminimo ženklai byloja apie kovą už laisvę ir lietuvių kalbą. Tai vieta, kur istorija susilieja su dabartimi ir kviečia įsižiūrėti į didingą tautos išlikimo kelią.

Galima teigti, kad tai buvo įgyvendinta vieno žmogaus proto ir širdies pastangomis. Labai sunkiomis sąlygomis organizuodamas lietuviybės, kaip vieno iš kertinių tautos dalių išsaugojimą, kun. J. Katelė buvo Dievo žodžio skleidėjas žemėje, lietuviškųjų mokyklų kūrėjas ir mecenatas, knygnešių rėmėjas, lietuviškosios spaudos platiniojas, vadovėlių leidėjas, slaptų organizacijų, vaidinimų organizatorius, daraktorių rengėjas, Lietuvos didžiavųjų mokytojas. Štai kaip J. Katelės veiklą apibūdina Vytautas Bičiūnas: „Tačiau jis buvo vienintelis visoj Lietuvoj žmonių dvasios valdovas – iš menkutės Panemunėlio bažnyčios išėjęs dirbti visuomeninio darbo dvidešimčia metų anksčiau negu didysis popiežius Leonas XII. Taip pat visu dešimtmečiu pralenkęs Jono Basanavičiaus „Aušrą“³⁷.

Nuo Panemunėlio parapijos geradarijo gimimo praėjo 195 metai, bet laikas nepajėgus iš atminties ištrinti jo nuveiktus darbus.

Norėdamas geriau pažinti žmones ir tęsti vyskupo Motiejaus Valančiaus priesakus, jis kasdien lanko žmones, parapijos sodžiuose pats ima juos mokyti, atveža popieriaus, pieštukų, rašalo. Visi stebėdavosi, kaip jis pats savo ranka parašo užduotis. Po šv. Mišių arbatos išgėręs, kąsnį kandęs, sėsdavo vežiman ir važiuodavo į kaimus. Lankė besimokančiųjų grupeles ir pavienius vaikus, kvietė jaunimą, ypač mergaites, ir pradėdavo bendrauti bei mokyti.

Tėvus slaptai mokyti vaikus skatindavo jo pamokslai. Tai buvo svarbiausias kelias į parapijiečių širdis. Pamokslo pabaigoje, kai baigdavo praktiškus pamokymus

apie ūkį ir švarą, jausmingu balsu, susikaupęs liepdavo tėvams mokyti sūnus ir dukras. Visokių gudrybių kunigas sugalvodavo. Vikaras P. Dogelis savo prisiminimuose rašė, kad nemokantys rašyti ir skaityti prie Pirmosios Komunijos nebuvo prileidžiami. Eidamas prie Pirmosios Komunijos vaikas turėdavo atsivežti savo ranka rašytą sąsiuvinį. J. Katelė kontroliuodavo šeimas, ar moko savo vaikus rašto.

Mokė ir gabiausius parapijiečius, kurie tapo jo pagalbininkais švietimo srityje – vadinamuosius daraktorius, knygų perrašytojus. Kelionių po kaimus metu paplito netik jo mėgstama daina „Karvelėli, paukštužėli“, bet ir A. Vienažindžio, A. Strazdo, o vėliau ir A. Baranausko dainos.

Turėdamas parapijiečių patikėjimą ir parengęs nemažą būrį daraktorių, ėmėsi steigti slaptąsias vargo mokyklas. Mokslas būdavo išeinamas per trejus metus. Besikuriančioms vargo mokykloms reikėjo knygų, kitų mokymo priemonių. Tuo būdu atsiranda kunigo J. Žebrio „Aritmetikos užduotynas“ ir kt. Jis klebonijoje perrašinėdavo Jonas Šarkauskas, studentas Povilas Matulionis, senyvas vargonininkas Silicas, kuriam nuo rašymo net pirštai sutindavo. Ypač didelį dėmesį J. Katelė skyrė matematikai. Pasakojama, kad jėgęs į trobą liepdavo išspręsti užduotį. Iš įvairių šaltinių jis buvo sudaręs matematikos užduotinių knygutę. 1948 m. pavasarį į tėviškę dviračiu važiavo Bronius Riauba. Šventoriuje jis susitiko šnekią moteriškę. „Man buvo nepatogu ją palikti ir važiuoti link tėviškės, esančios dar už 14 km. Pasakodama paminėjo kun. J. Katelę ir parodė bažnyčios šventoriuje jo kapą. Pasakojo gyvai, vaizdingai ir su pakilimu. Esą buvęs „šumnas“ kunigas, kunigas iš Dievo malonės... Įdėmiai nužvelgusi mane, staiga ištarė: „Vaikeli, esi su „akuliarais“ ir,

matyt, tau gerai sekasi skaičiavimas. Esą ir jai sekėsi Katelės „daraktorių mokykloje“. Kartą kunigas kalėdodamas jos paklausęs: „Kiek yra 7x9? – Atsakiusi – 63. Už šį atsakymą gavusi barankytę...“³⁸ Daugiausia užduotinių surasdavo būsimasis prof. J. Matulionis. J. Katelės „Užduotyno“ rankraštis šiuo metu yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Jį 1933 m. perdavė Rokiškio r. Paliepio kaime gyvenusi T. Šinkūnienė. Dailia rašysena 134 puslapiuose surašyti 658 užduotiniai. J. Katelės ir jo bendraminčių dėka neliko beveik nė vieno sodžiaus, kur nebūtų buvę slaptos mokyklos. Apie 1900 m. skaityti ir rašyti čia buvo pramokę beveik visi. Pasak Jono Šliūpo, už tokį darbą kai kas kunigą laikė kvailiu. Savo apsilankymo metu J. Šliūpas susipažino su 23 merginomis ir apie 20 vaikų, kurie gerai mokėjo pradžiamokslį. To jis nebuvo matęs visoje Lietuvoje.

Švietėjiškoji veikla buvo neįmanoma be lietuviškų knygų. Lietuviškos literatūros platinimą J. Katelė pradėjo organizuoti kartu su slaptų mokyklų steigimu. Atvykę knygnešiai pirmiausia užėidavo į kleboniją. Klebonas slaptos literatūros savo bibliotekoje nelaikė. Daugiausia knygų buvo slepiama klebonijos Naujūjų palivarke. Sužinojus, kad rusų žandarai taikosi daryti kratą, knygas užkasdavo žemėje, išmėtydavo po patikimas vietas. Prireikus jas slėpdavo klebonijos rūsio akmeninės sienos skylėse, pirtyje, Nemunėlio pakrantėse įrengtose slėptuvėse. K. Bulovas knygas platino ir slėpė savo parduotuvėje. Knygnešiai rinkdavosi dvaro kumetyne pas Justiną Gylį. Iš čia knygos iškeliaudavo į Kupiškį, Skapiškį, Jūžintus, Kamajus, Obelius ir kitur.

Į kleboniją atkeliaudavo ir lietuviškų laikraščių. Perskaitęs pas save nelaikydavo, bet perduodavo

Turduario šeimnininkai su svečiais. Iš kairės sėdi: neatpažinta viešnia, būsimasis vyskupas Kazimieras Paltarokas, poetas Maironis, Panemunėlio parapijos klebonas Juozapas Budrikas, jo vikaras ir Marija Neniškienė; stovi: miškininkas Kazimieras Kliučinskas, Aleksandra Vainauskaitė, Jadvyga Stanelytė, Kliučinskienė ir Jonas Neniškis; priekyje ant žolės sėdi: Panemunėlio klebono šeimnininkė Johana Kulviecaitė su giminaičiais berniuku ir mergaite, greta mažieji Pranukas ir Jadvyga Neniškiai. Ant nuotraukos Maironio įrašas: „Ponų Neniškių dvare Panemunėlio parap. 1914 m.“. Nuotr. iš Violetos Aleknienės asm. albumo

patikimiams žmonėms. Laikraščiai keliavo iš trobos į trobą.

Svečiai, svečiai... Panemunėlyje jų buvo daug ir visi laukiami. Iš Mintaujos gimnazijos kartu su mylimiausiu kunigo mokiniu, Lietuvos pažangos partijos nariu Juozu Kubiliumi atvykdavo A. Smetona, J. Tūbelis, J. Tumas-Vaižgantas. Čia lankėsi poetas Maironis, J. Basanavičius, A. Jakštas-Dambrauskas, M. Römeris, A. Vienažindis... Didelių vaišių niekas neruošdavo, kad nesulauktų nepageidaujamų svečių. Vaižgantas A. Jakštui-Dambrauskui laiške rašė, kad čia lankosi vienaširdžiai. Ne visuomet diskutuojant sutapdavo svečių nuomonės. „Dar prisimenu apsilankymą mūsų gramatikos tėvo Jono Jablonskio, taigi Antano Smetonos, tuomet, rodos, dar tik studento, dabar mūsų Respublikos prezidento su juomi, tuomet jauno kunigėlio Juozo Tumo. <...> Kalbos ėjo apie sudarymą stipraus fondo raštams leisti užsienyje. <...>

Smetona rimtai kalbėjo savo žinomam gražiukalbės stiliumi, gi kun. Tumas karščiaivosi, <...> vaikščiojo nuo kampo į kampą ir rankas gniauždamas vaksijo klebonus: „Vot jūs dabar miegate, jums tingi nešti tarp žmonių šviesos žiburius.“ <...> Ta pasibaisėtina lemčia kun. Tumas it pranašas įspėjo būsiantį Rusijos imperijos gaisrą po 1917 metų. Kun. J. Katelė to vaksijimo šypsodamasis klausėsi, jie abu žinojo, kad tai lietušimtus nematomų klebonų, kurie į atgimstančią Lietuvą netikėjo, o ne kun. J. Katelę, kuris visą savo turtą aukojo ant Lietuvos aukuro“³⁹.

J. Tumo apsilankymai įnešė naują lietuviybės skleidimo šviesą. Jis čia susidraugavo su kunigo brolio sūnumi Juozu Katele. Bendraminčiai sumanė įgyvendinti dar vieną gudrybę. Tumas dažnai priekaištaudavo už lenkiškai skaitomą Evangeliją, giedamas giesmes. Tuo metu lenkiškas „gadzinkas“ giedojo dvaro šerikas pritariant vargonams.

Turdvario sodybos gyvenamasis namas. Nuotr. iš Violetos Aleknieienės asm. albumo

Svečio karštos kalbos neliko be atsako. J. Katelė vaizdžiai aprašo netikėtus pasikeitimus šv. Mišių metu: „sukviečiau visus giedorius ir išpėjau, kad atneštų lietuviškas valandas. Pradėjus giedoti dvaro šerikas labai nustebo ir užpūtęs žvakę pašalino nuo laiptų. Šį sumanymą bendraminčiai slėpė nuo kun. J. Katelės“⁴⁰.

Kodėl sugalvota rengti slaptus vaidinimus Panemunėlio parapijoje, tikslios istorinės informacijos nėra. Greitai parapijas pasiekdavo žinios iš lietuvių kolonijų, įsikūrusių miestuose. Gal atėjo žinia iš Peterburgo, kur panašus vakaras buvo įvykęs 1892 m. Ūso bute? Galėjo žinią parvežti ir Elena Makuškaitė. Ji buvo išvykusi mokytis vaidybos meno. Tokius mokymus organizavo „Lietuvių studentų draugija“ Peterburge. Kun. J. Katelė ir jo bendraminčiai suprato, kad „lietuviški vakarai“, kuriuose yra atkuriamas kiekvienam sodžiui žinoma ir jūntama aplinka, vartojant paprastą, šmaikštų, „kvepiantį lietuvišką žodį“ yra prieinama ir suprantama net nemokančiam skaityti bei rašyti. Slapti vaidinimai buvo tarsi tautos sąmonės akcija.

Pirmasis slaptas vaidinimas Panemunėlio apylinkėse įvyko 1893 m. vasarą klebonijos Naujikių palivarke. Buvo suvaidinta J. Tumo pjesė „Nepadėjus nēr ko kasti“. Pjesės personažai tikri – Svėdasų miestelio gyventojai ir jų nuotyčiai. Pavadinimą J. Tumas išgirdo satyrinėje Uršulės Tamošiūnaitės sudėtoje dainoje viešnagės metu vyresniojo draugo gimtajame Suvainių kaime, Kupiškio rajone.

Slapto vaidinimo interjerui parengti buvo naudojami Juozo Kubiliaus tėvų asmeniniai daiktai: kraitinė skrynja, geležinė saulutė, stalas, suolas. Buvo gerai apgalvoti visi veiksmai. „Pradėta kalbėti, kad Naujikuose vyks gegužinė. Tindžiulių kaimo jaunimas perbrido Nemunėlio upelį ir nuėjo link Naujikių. Nedideliais būreliais per laukus į tą pusę, į neeilinę gegužinę ėjo iš aplinkinių kaimų – Aukštuolių, Moškėnų, Turdvario, Martiniškėnų, Šeduikiškio, Panemunio ir t. t... Tėvas yra užsiminęs, kad spektaklio premjeroje dalyvavo ir pjesės autorius Tumas“⁴¹.

„Kunigo palankumas lietuviškiems vakarams paskatina vietos inteligentus ir sodžiaus jaunimą dar

dažniau juos rengti. Tuo būdu susikuria bemaž nuolatinis teatras“⁴².

Spektaklių išlaidas dažniausiai apmokėdavo pats J. Katelė. Žiūrėdamas spektaklį, jis džiaugėsi kaip vaikas. Po vaidinimų artistams ir svečiams pietus klebonijoje suruošdavo gospadinė Felicija Katelytė. Panemunėliečiai pradėjo bendrauti su kaimyninių parapijų vaidintojais. Juos į svečius kvietė kamajiškiai, skapiškėnai, rokiškėnai, jūžintiškiai. Keliavo net į Latvijoje gyvenusias lietuvių kolonijas, net kelis kartus į Aknystą. Čia tuo metu gyveno ir malūną nuomojo Ignoto Neniškio šeima.

Pagrindiniai vaidinimų organizatoriai ir režisieriai buvo J. Kubilius, J. Neniškis, J. Tūbelis. Vaidinimai vykdavo klojime ir sode. Klojimas buvo didžiausias pastatas palivarke. Artistai prieš vaidinimus persirengdavo šalia stovėjusioje klėtyje. Nuo pirmojo slapto vaidinimo, parengto Panemunėlio krašte, jų gausa pasipylė visoje Rytų Aukštaitijoje.

J. Tumo-Vaižganto sukurta pjesė „Nepadėjus nēr ko kasti“ pirmą kartą išspausdinta 1896 m. jo redaguotame laikraštyje „Tėvynės sargas“.

Panemunėliečiai kartu su savo geradariu vien slaptų vaidinimų rengimu nesitenkino. O. J. Širvydas savo prisiminimuose teigia: „Taip va, mes turėjome Panemunėly slaptą draugiją „Žvaigždė“, kurios nariai rinko Lietuvos tautosaką ir siuntinėdavo dr. J. Basanavičiui Bulgarijon. Kun. Katelė žinojo ir labai gerbė šią draugiją. <...> Susirinkimai būdavo dažniausiai pas mane. <...> Be to, kunigas pribijojė, kad rusų valdžia mūsų kada neužkluptų“⁴³.

Naujų vėjų į kultūros lauką Panemunėlyje įnešė ką tik Rokiškio Rudolfo Lymano muzikos mokyklą baigęs Juozas Katelė. Dėdės paskatintas įkūrė chorą, nedidelį kamerinį orkestrėlį, kurį sudarė iš kariuomenės grįžę muzikantai. Jų buvo

keturi, o kitus vargonininkas išmokė groti smuiku, klarnetu ir kontrabasu. Muzikinių pasirodymų parapijiečiai laukdavo šv. Mišių metu, po jų susiburdavo į klebonijos kiemą. Kartu su muzikantais skambėdavo Bronislavos Katelytės balsas.

J. Katelė labai mėgo skaityti. Žmonės dažnai jį matydavo su knyga rankose sėdintį akacijų ir liepų alėjoje ar po didžiąja liepa, augusia kiemo viduryje. J. Katelė nesuprato „Aušros“ idealų, nors jo straipsnis apie poetą A. Strazdą, M. Davainio-Silvestraičio išverstas į lietuvių kalbą, su jo parašu buvo išspausdintas „Aušroje“. Bibliotekoje būta kelių A. Strazdo, A. Baranausko, A. Vienažindžio eilėraščių rinkinių, autorių ranka rašytų rankraščių.

Po J. Katelės mirties jo biblioteką išsivežė Konstantinas Vaitkevičius į Gudelių dvarelį, buvusį netoli Antalieptės. Ši biblioteka, 1944 m. Lietuvą užėmus rusams, buvo sudeginta Antalieptės katilinėje.

Nuo 1904 m. J. Katelės sveikata silpo. 1906 m. liepos 2 d. parapijiečiai iškilmingai atšventė jo kunigavimo 50 metų sukaktuves.

Prieš sumą procesija nuėjo į kleboniją sutikti jubilato ir nuvežti į bažnyčią... Priėjęs prie altoriaus jis atsiklaupė, o dekanas uždėjo ant galvos iš rozmarinų nupintą vainiką, ženklą nekaltybės, ir padavė jį rankas lazdelę viršuje su nedideliu kryželiu. Mokiniai iškilmių metu įteikė ypatingą dovaną. Apsilankiusiam kultūros istorikui M. Bernšteiniui J. Katelė parodė raudona oda, pakuotais kraštais įrištą knygą. Joje buvo kelių šimtų parapijiečių eilėmis ir proza ar vien tik užrašytais vardais, pavardėmis išreikšta pagarba savo švietėjui ir dvasios vadovui. Jis tuomet svečiui pasigyrė ir kita dovana: sidabrinu plunksnakočiu, įteiktu pirmosios Rusijos dūmos atstovo Juozo Kubiliaus už jo motinos mokymą. Aštuntą vakaro dvaro

Panemunėlio bažnytkaimio pradžios mokyklos mokiniai, apie 1924–1925 m. RKM archyvas

svirne buvo pravestas įspūdingas jubiliejinis vakaras. Programą atliko choras su orkestru. Skambėjo dainos „Eina balsas nuo rubežiaus“, „Kur bėga Šešupė“...

J. Katelės sveikata blogėjo. 1908 m. gegužės 8 d. pavakarę suskambo gaudūs laidotuvių varpai, kviečiantys atiduoti mirusiam senoliui pagarbą. Palaidojo Panemunėlio parapijos geradarį Šv. Juozapo Globos bažnyčios šventoriuje. Jo bendražygiai kartu su dvarininku K. Sventeckiu pastatė paminklą. „Jis buvo Dievo ir žmonių mylimas, jojo atmintis palaiminta“, kitoje pusėje tas pats tekstas užrašytas lenkiškai.

Atrodo, kad išsėdamasis savo amžino poilsio vietoje žvelgia į paties pradėtos statyti bažnyčios bokštą, tekantį Nemunėlį, prie jo augantį sodą, kleboniją. Savo širdimi ir ranka laimina prie jo kapo stovintį kiekvieną tikintį žmogų.

Kunigo Jono Katelės keliais per tą pačią žemę

Šio krašto apylinkės – nuo Moškėnų iki Panemunėlio miestelio – primena gyvą istorijos knygą. Vienas vieškelis jungia Moškėnų, Vieversynės, Turdvario, Baubliškių

ir Tindžiulių kaimus su Panemunėlio miesteliu. Juo važinėdamas, J. Katelė tarsi surikiavo būrį savo auklėtinių, kurių vardai tapo tautos likimo dalimi. Būtent jo „vargo mokyklos“ išugdė ne vieną ateities šviesuolį. Iš čia kilę kun. J. Katelės mokiniai: K. Jurgelionis, J. Tūbelis, K. Vaičionis, J. Vaičionis, P. Rušcekas, J. Kubilius, M. Kubiliūtė. Kita lieuvybės kelio šaka – Kraštai, Alseta, Ruopiškis, Kebai, Rezgynė. Šiose Nemunėlio upės aukštupio vietose vaikystės praleido kunigas Petras Lapelis, operos solistas Juozas Bieliūnas, rašytojas Juozas Tininis. Šie keliai yra jų gyvenimo, šviesos ir pasiaukojimo dėl tėvynės ateities liudijimas.

Prie Moškėnų piliakalnio buvusiam poeto K. Jurgelionio (1886–1963) senelių Jasiūnų viensėdyje praėjo beveik visa jo vaikystė. Poetas gimė Virbališkiuose, Kupiškio rajone. Jo gyvenimas ir darbai atspindi sudėtingą Lietuvos laikotarpį – nuo carinės Rusijos iki emigracijos į JAV. Jis atsikleidė kaip vertėjas, žurnalistas, kritikas. Be poetinės veiklos, prisidėjo prie kalbos tyrimų. 1908 m. parašė „Panemunėlio tarmės fonetiką“, recenzavo J. Jablonskio „Lietuvių

Panemunėlio bažnytkaimis, apie 1936 m. Nuotr. iš RKM archyvo

kalbos sintezę; 1913 m. išėjo „Mįslių knyga“; 1916 m. poezijos rinkinys „Glūdi liūdi“; dvidešimt penkerius metus K. Jurgelionis vertė Omaro Chajamo „Rubajatus“. Vertimo neišspausdino iki savo mirties. Jo kūryba pasižymi subtiliu gamtos ir žmogaus jausmų vaizdingumu, liūdesio ir egzistencinio ilgesio motyvais. Tekstai stiprina tautinę tapatybę ir išlaiko jautrią asmenybės dvasią, kuri geba susieti praeitį, dabartį ir poetinę vaizduotę. Poeto asmenybė formavosi remiantis senelių Jasiūnų ir tėvų šeimos darnaus bei sunkaus gyvenimo pavyzdžiais.

Juozas Tūbelis (1882–1939) – Lietuvos valstybės ministras pirmininkas – gimė Ilgalaukių kaime. Mokėsi Panemunėlio pradžios mokykloje, vėliau Mintaujos gimnazijoje, baigė agronomijos studijas Rygos politechnikos institute. Jis ėmė organizuoti kooperatyvus. Tai buvo labai svarbi ūkinės veiklos sritis. J. Tūbelis įkūrė kooperatyvų sąjungą „Lietūkis“; pieno bendrovių sąjungą „Pienocentras“. 1927 m. tapo Lietuvos ministru pirmininku. „Lietuva tik Tūbeliu gyva“ – prezidento A. Smetonos pasakyta frazė. A. Smetona be ministro pirmininko J. Tūbelio nespėdavo nė vieno

valstybės klausimo. Biudžetą jis laikė ne skaičių krūva, o valstybės ateities pamatu. Šio kraštiečio gyvenimas rodo, kad net ir nuošaliausiame kaime užaugęs žmogus, sugebėjęs suprasti tėvynės prasmę sunkiais carizmo metais, gali tapti visos Lietuvos lyderiu. Sumanus ir darbštus valstybės vyras labai mylėjo Panemunėlio kraštą ir jo žmones.

Vieversynės kaimas pasislėpęs tarp Turdvario laukų ir Žilių miško. Čia gimė du nepaprasti broliai – Kazimieras ir Juozas Vaičioniai. Jie augo vargingoje, bet labai tikinčioje šeimoje. Tėvai juos išaugino išskirtiniais žmonėmis.

K. Vaičionis (1921–2002), baigęs Rokiškio gimnaziją, įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, dirbo vikaru Švenčionyse, Kalesnikuose, Eišiškėse, Vilniaus Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bei Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiose. Už dalyvavimą religinėje organizacijoje „Aušros vartų kolegija“ gavo 10 m. lagerio ir 5 m. tremties. 1951 m. išvežtas į Vorkutą. Ten parašė garsiąją „Jeremiadą“ ir kitus religinius, filosofinius bei patriotinius eiliuotus kūrinius. Praėjęs tikrą golgotos kelią, tik 1970 m. grįžo į Lietuvą iš

kaimyninės Latvijos. Nuo 1990 m. iki mirties dirbo Ceikiniuose. Visus žmones jis laikė Dievo kūriniais. Atjauta kitiems kartais atsisukdavo prieš jį patį. Ceikiniuose paskutiniaisiais gyvenimo metais vaikščiodavo apskurusia sutana, kaip jo kraštiecis Antanas Strazdas. Jam nepalūžti padėjo žodžiais nenusakoma draugystė su monsinjoru Kazimieru Vasiliausku.

J. Vaičionis (1926–2014) pasuko vyresniojo brolio keliu. Baigęs Rokiškio gimnaziją, studijavo Kauno kunigų seminarijoje. Išėjęs iš kunigų dėl pašaukimo stokos, baigė Dailės institutą. Savo talentą jis atskleidė keramikoje, tapyboje, poezijoje. Daug metų su dukros šeima gyveno Gaižūnuose. Apie profesionalius kūrėjo sielos turtus liudija jo parašytos knygos, monumentalesios keramikos darbai bei daugybė paveikslų. Mėgo rengti parodas, pristatyti savo knygas. Jo literatūrinis palikimas sugulė į knygas „Pažadėtoji žemė“, „Langas“, „Iš prisiminimų“. Dailininko paveikslai labai tikroviški, juose nemažai tėviškės vaizdų. Kuklaus žmogaus kūriniais grožėjosi Rokiškio, Kupiškio, Jonavos krašto, Kauno miesto gyventojai. Ne vieną kartą dailininkas buvo prisimintas tėviškėje.

Gretimame Tindžiulių kaime pasaulį išvydo legendinė žvalgė Marcelė Kubiliūtė (1892–1963). Ją, 12 m. mergaitę, vyresnysis brolis išsivežė į Vilnių. Brolio paskatinta įsitraukė į pagrindinio veiklą. Ji pasižymėjo ypatinga drąsa, veikė slapta, rizikuodama gyvybe dėl Lietuvos nepriklausomybės. Jos gyvenimas – tarsi romanas, pilnas įtampos, slaptų susitikimų ir pasiaukojimo. Be žvalgybos, Marcelė taip pat dirbo laikraščio „Nepriklausomoji Lietuva“ redakcijoje, rūpinosi savanoriais, lenkų valdžios suimtais vilniečiais. 1944 m. buvo suimta NKVD ir iki 1949 m. gyveno tremtyje Tiumenės,

Kulinarijos kursų dalyviai Panemunėlyje, apie 1938. Nuotr. iš RKM archyvo

o vėliau Akmolinsko srityje. 1956 m. grįžo į Vilnių. Teko saugotis sovietinės valdžios, niekas nenorėjo imti į darbą. Paskutiniais gyvenimo metais pasiramščiuodama lazdele praeidavo pro tuometinį Lenino prospektą. Už nuopelnus Lietuvai buvo apdovanota Vyčio kryžiaus, Gedimino, Vytauto Didžiojo ordinais ir Šaulių žvaigžde.

Marcelės brolis Juozas Kubilius (1879–1947) taip pat buvo Panemunėlio krašto šviesuolis, tautinio sąjūdžio dalyvis, lietuviškos spaudos platiniojas. Vasaromis grįžęs iš Mintaujos, slapta mokė vaikus lietuvių kalbos ir tautinio sąmoningumo. Su bendraminčiais organizavo slaptus vaidinimus, rinko tautosaką. Kartu su savo draugu J. Tumu 1916 m. įkūrė Tautos pažangos partiją. 1915–1917 m. dirbo Petrograde veikusios draugijos Nukentėjusiems dėl karo šelpti išdininku, „Vilties“ laikraščio redakcijoje. Jo gyvenimas ir veikla – tautinio sąmoningumo simbolis, o vardas įrašytas į Lietuvos istoriją.

Petras Ruseckas (1883–1945) mirus tėvams, būdamas tik aštuoni

nerių metų išvyko iš gimtinės. Dalį gyvenimo praleido Rusijos platybėse. Dar jaunystėje aktyviai dalyvavo platinant draudžiamą lietuvišką spaudą. Jis buvo knygnešys, visuomenės veikėjas, istorikas, žurnalistas, dokumentavęs Lietuvos tautos kovas už nepriklausomybę. P. Ruseckas dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, buvo Lietuvos kariuomenės savanoris, redagavo žurnalus „Karys“ ir „Atspindžiai“. Rinko šių istorinių įvykių dalyvių prisiminimus ir juos publikavo knygose „Knygnešys“, „Baudžiava“, „Savanorių žygiai“ ir „Lietuva Didžiajame kare“. 1944 m. suimtas ir ištremtas. Kalėjo Prostonensko lageryje, Džezkazgano sr., Kazachstane. P. Ruseckas apdovanotas

Panemunėlio bažnytkaimio jaunimas su bažnyčios orkestru. Pirmoje eilėje šeštas iš dešinės orkestro vadovas Levandavičius, XX a. pr. Nuotr. iš RKM archyvo

II rūšies Vyčio Kryžiaus III ir IV laipsnio Vytauto Didžiojo ordinais. Jo gyvenimas ir veikla įprasmina Panemunėlio krašto indėlį į lietuviybės puoselėjimą ir kovą už nepriklausomybę.

Juozas Bieliūnas (1890–1955) ir Juozas Katelė (1884–1981) buvo vieni ryškiausių kun. J. Katelės auklėtinių. Abu, augę Panemunėlyje, ne tik gavo tvirtą lietuvišką išsilavinimą, bet ir įsitraukė į kultūrinę veiklą. Iš vargonininkų tapo garsiais operos solistais. J. Bieliūnas pasižymėjo ypač išraiškingu balsu. Jo repertuarą sudarė tiek lietuviškų operų kūriniai, tiek V. Bellini, G. Verdi ir W. A. Mozarto klasikinių operų arijos.

Juozas Katelė, turėdamas puikius muzikinius gabumus, Panemunėlyje ėmėsi plačios kultūrinės veiklos. Tapęs operos solistu, į sceną jis atnešė discipliną, ryžtą ir lietuviškos kultūros puoselėjimą. Jam kaip solistui labai tiko dramatinės partijos, dažnai atlikdavo M. Glinkos, G. Donizetti, P. Čaikovskio operų arijas. Jo pedagoginė veikla priminė kun. J. Katelės metodiką: kiekvienas talentas turi praeiti savo kelią, daug ir sąžiningai dirbti.

Gimtajame krašte beveik nieko nekalbama apie kunigą Petrą Lapelį (1889–1950). Jis buvo ne tik kunigas, bet ir aktyvus visuomenės

Lietuvių katalikiškojo jaunimo sąjungos „Pavasaris“ Panemunėlio valsčiaus pavasarininkų kuopos valdybos nariai, 1936 m. Nuotr. iš RKM archyvo

Tautos šventė (rugsėjo 8 d.) Panemunėlyje, XX a. 4 deš. II p. Nuotr. iš RKM archyvo

veikėjas, literatas bei spaudos darbuotojas. 1914 m. iššventintas į kunigus jis dirbo Čikagos lietuvių parapijose, skatino katalikiškąjį išsilavinimą ir tautinę savimonę, o grįžęs į Lietuvą tapo Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos kapelionu. Jis pirmasis parašė signataro Kazimiero Šaulio biografiją. Gyvendamas JAV, redagavo žurnalą „Moksleivis“, skelbė straipsnius ir eilėraščius, dažnai pasirašydamas Vaidevučio slapyvardžiu. Kun. P. Lapelio veikla – istorijos ir literatūros sintezė: rašytojas, vertėjas ir dokumentuotojas. Jis išsaugojo išėivijos lietuvių, signatarų prisiminimus ir lietuvių

emigrantų patirtis. P. Lapelis savo sveikatą prarado karo metais kalintas Lanzendorfo koncentracijos stovykloje Austrijoje. Nepavykus grįžti į Lietuvą, persikėlė į JAV ir tęsė dvasinę bei švietėjiškąją veiklą.

Rašytojo Juozo Tininio (1907–1971) gimtieji namai buvo labai vaizdingoje, bet sunkiai randamoje vietoje – Nemunėlio upės slėnyje. 1928 m. baigė Rokiškio gimnaziją ir įstojo į Vilniaus universitetą, studijavo senovės kalbas ir pedagogiką. Paskirtas į Jonavos gimnaziją dėstė lotynų ir prancūzų kalbas. Pasikeitus politinei situacijai, emigravo į Australiją, o vėliau į JAV.

Be tiesioginio darbo, mėgo rašyti straipsnius apie parodas, koncertus, skaitė pranešimus konferencijose. Kurti daugiau pradėjo pasitraukęs iš Lietuvos. Išleido novelių rinkinį „Sužadėtinė“, romanus „Dailininko žmona“. Po rašytojo mirties Bernardas Brazdžionis likusį archyvą perdavė Rokiškio krašto muziejui.

Kūrybinis parapijos gyvenimas: nuo giesmės iki bendrystės

Kun. J. Katelės pradėti darbai po jo mirties nenutrūko, tačiau priblėso. Pradėtos kurti katalikiškos ir visuomeninės organizacijos, kurios telkė bendruomenę, puoselėjo švietimą ir tautinę savimonę. Pirmoji savo veiklą pradėjo Lietuvių katalikių moterų draugija. Jos narės mokykloje jau 1917 m. įrengė sceną, sukūrė dekoracijas, pastatė nemažai vaidinimų.

Genovaitė Šukytė-Jurgelionienė 1922 m. katalikiškąjį jaunimą subūrė į „Pavasario“ skyrių, kuris labai gerai pasirodė 1926 m. liepos 3–4 d. Rokiškyje vykusiame šios organizacijos X kongrese. Skyriaus jaunimas aplankė Zarasų ir Utenos krašte esančias bažnyčias, išskirtines vietas.

Katalikių moterų draugijos narės mažuosius parapijiečius subūrė į angelaičių organizaciją. Jiems vadovavo Elena Vaičionienė. „Vadovauti angelaičiams ji buvo išmokusi Panevėžyje. Angelaičiai – berniukai ir mergaitės – turėjo uniformas. Mergaitės su pelerinom melsvas sukneles, berniukai baltus marškinius ir tamsias kelnaites“⁴⁴. Po Pirmosios Komunijos angelaičiai prie kun. J. Katelės kapo deklamuodavo eiles, vikarai organizuodavo žaidimus. Klebonijos šeimininkė atnešdavo sumuštinį ir limonado. Angelaičių užsiėmimus lankydavo ir tėvai.

1927 m. rugsėjo 9 d. visas Panemunėlis laukė atvykstančio Lie-

tuvos prezidento Antano Smetonos ir ministro pirmininko J. Tūbelio. „Panemunėly viršaičio J. Jurgelionio ir ūkininko J. Kubiliaus pasveikintas valstybės galva lanko bažnyčių ir kleboniją... Po iškilmių bažnyčioje svečiai lanko savo mokytojo, kun. J. Katelės kapą. Prezidentas A. Smetona uždeda garbės vainiką ant kanauninko J. Katelės kapo. Per užkandžius groja skudučių orkestras, pirmą kartą sutiktas Aukštaitijoje“⁴⁵.

1933 m. pavasaris Panemunėlyje buvo ypatingas – bendruomenė minėjo kun. J. Katelės 25-ąsias mirties metines. Iškilmes organizavo žurnalo „Tautos mokykla“ redakcija kartu su vietos visuomeninėmis ir katalikiškosiomis organizacijomis. Tai buvo tarsi gyvas liudijimas, kad J. Katelės pradėta veikla tebėra gyva. Vargonų giesmes ir tautines dainas lydėjo iškilmes bažnyčioje ir prie kapo.

Katalikiškoji ir visuomeninė veikla ypač pagyvėjo, kai į Panemunėlį atvyko labai savo darbui pasiėventęs kun. J. Matelionis. Jo rūpesčiu savo veiklą tęsė buvusios ir naujai įkurtos organizacijos. 1938 m. Panemunėlyje veikė LK vyrų sąjungos skyrius, LKJ draugija (75 nariai), Tretininkų (200 narių), „Maldos apaštalo“ (2016 narių), Šv. Sakramento brolija (230 narių).

Tarpukariu Panemunėlyje ypač aktyviai veikė Šaulių (vyrų ir moterų) organizacija. Šauliai turėjo savo biblioteką, tautinių šokių ratelį, dramos būrelį, orkestrą, chorą. Šaulės moterys prisidėdavo prie šeimininkų ir siuvimo kursų rengimo. Renginiuose visada vilkėjo tautinius drabužius. Pasakojama, kad miestelio aikštėje buvo užkastas butelis su šaulių pavardėmis ir priešais. Dviejų Panemunėlių jungtinis Šaulių choras dalyvavo 1928 m. dainų šventėje Kaune. Į šaulių valdybą įėjo Gėnė Jurgelionienė, Vladas Varneckas, Stepas Skrivėlis, Matas Žvirėnas.

Panemunėliečiai laukia atvykstančio vyskupo Kazimiero Paltaroko, 1938 m. Nuotr. iš RKM archyvo

Moterys pavasarininkės kartu su šaulėmis aktyviai prisidėjo prie kultūrinės veiklos: sukūrė gimnastikos šokių būrelį, dalyvavo sporto šventėse Rokiškyje, o miestelyje rengdavo grožio konkursus. Pirmosiomis gražuolėmis buvo išrinktos G. Šukytė-Jurgelionienė ir Dilytė-Galinienė. Šaltesniu oru renginiai vykdavo mokyklos salėje, o vasarą – klebonijos kieme. Siuvimo ir namų ruošos kursų dalyvės glausdavosi klebonijoje ar špitolėje. Namų ruošos šeimininkų kursų dalyvės pasibaigus užsiėmimams miestelio žmonės pakviesdavo į baigiamąjį pobūvį mokykloje.

Dar iki šiol krašto žmonės prisimena 1932 m. rugsėjį vykusią Tautos šventę. Iš visų parapijos kaimų plūdo žmonės pėsti ir važiuoti. Per šv. Mišias net nebuvo vietos kojai padėti. „Iškilmėse dalyvavo vietos mokyklos ir organizacijos, taip pat ir atvykusios ekskursijos. Vakare šaulių teatro skyrius suvaidino S. Čiurlionienės „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“. Prieš vaidinimą žodį tarė Vytautas Bičiūnas ir operos solistas J. Bieliūnas“⁴⁶. Tuo metu V. Bičiūnas buvo bebaigiąs rašyti knygą „Kunigas Jonas Katelė ir jo laikai“.

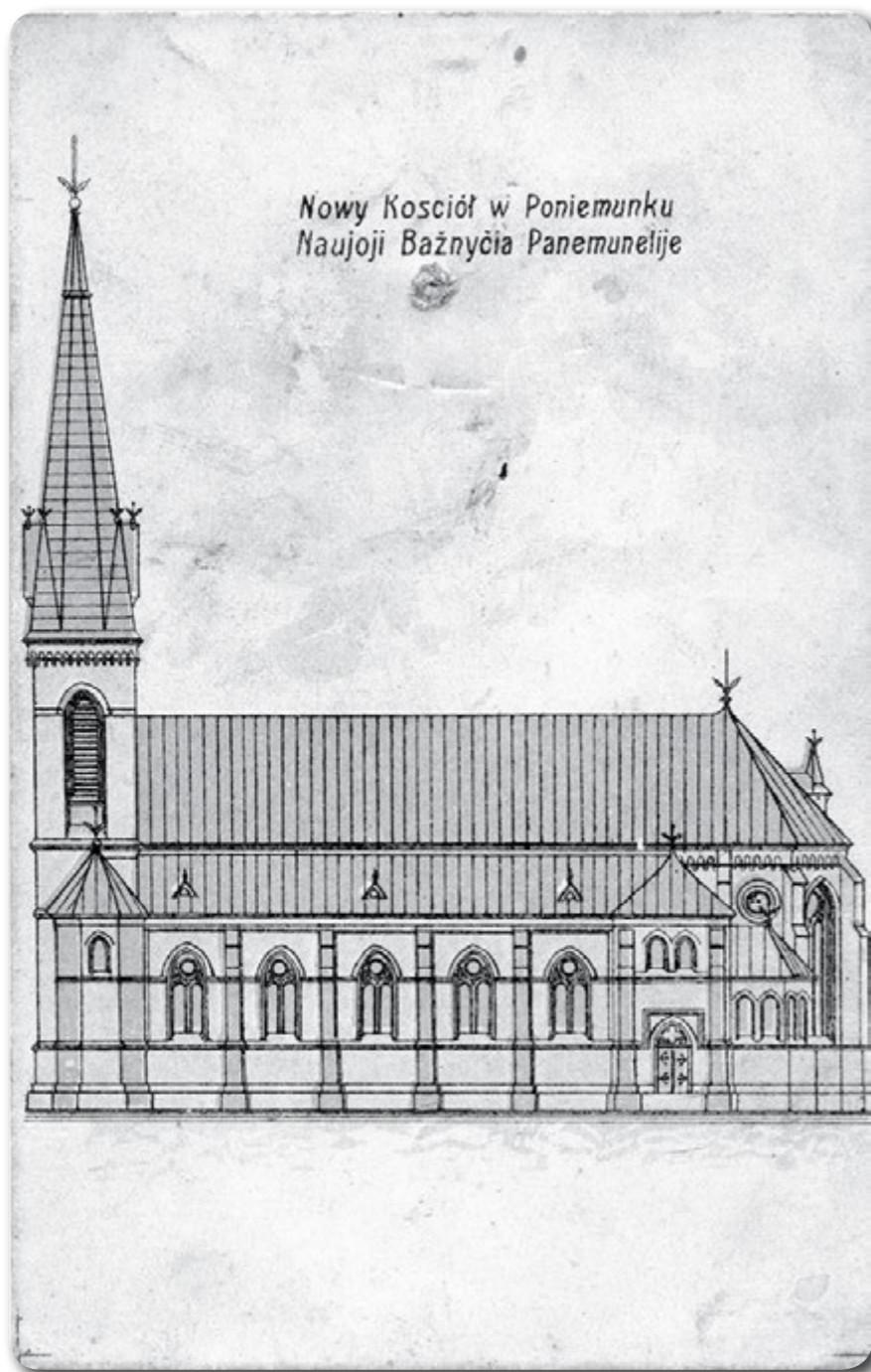
1938 m. LK moterų Panemunėlio draugijos skyrius atšventė savo

metinę šventę. „Bažnyčioje per pamaldas pasirodė labai įspūdingai, organizuotai, uniformuotos, su vėliavomis, šventė baigta užkandžiais, kurių metu buvo pasakyta nuoširdžių sveikinimų ir linkėjimų“⁴⁷.

1938 m. rugpjūčio 11 d. katalikiškosios organizacijos labai iškilmingai sutiko vyskupą K. Paltaroką. Prie mokytojo Mykolo Misevičiaus namų buvo pastatytas bromas, giesmes giedojo choras. Pėščiomis lydimas bažnytinės eisenos ir iš visos parapijos suplūdusių tikinčiųjų vyskupas po paradines duris įėjo į Dievo namus.

Dar iki galo neprakalbintas pokario laikotarpis

Paskutinio tarpukario dešimtmečio viduryje kunigas J. Matelionis ir viršaitis Pranas Jurgelionis pradėjo rūpintis pučiamųjų orkestro atgaivinimu. Šiai iniciatyvai pritarė vargonininkas Steponas Levandavičius, Šaulių kuopa, operos solistai J. Bieliūnas ir J. Katelė. Jie padėjo nupirkti naujus instrumentus. Atkurtam muzikiniam kolektyvui pradėjo vadovauti S. Levandavičius. Į orkestrą buvo pakviesti muzikalūs vyrai. Panemunėliečių dūdos trenkė ne tik miestelyje per šventes, bet ir

Atvirukas. Nuotr. iš RKM archyvo

koncertuodavo įvairiose parapijose. Labiausiai jų laukdavo kamajiškiai. Į bendrus susibūrimus su kolektyvu važiuodavo ir visuomeninių organizacijų nariai.

Panemunėlio miestelio gyvenimas visiškai išblėso prasidėjus Ant-rajam pasauliniam karui. Pokariu Panemunėlio krašte veikė nedidelė partizanų grupelė, kuri bunkerį įsirengė Sacharos miške. Vieta buvo klampi ir labai graži, netoli

Aukštuolių kaimo. Zuzavietėje nuo sovietinės armijos slėpėsi Algirdas Bitinas, Stasys Bitinas, Petras Linkevičius, Jonas Žalys, Jonas Bitinas, Filimonas Samuilovas ir kt. „Prisimenu, kad tai buvo 1944 m. spalio 7 d., siautė kareivių ekspedicija. Mes pasislėpėme Samuilovų namuose po grindimis esančioje slėptuvėje. Girdėjome po namus siautėjančius vyrus ir besikeičiantį Kondratijų Samuilovą. Vakare vėl susirinkome

į Zuzavietę. Ginklus rinkome laukuose. Tą pačią naktį nužygiavome į Salagirio girią. Kas vadovavo Salagirio girioje veikusiems partizanams, mes nežinojome. Mes priklausėme Kalpoko kuopai. Kuopos „Vytis“ štabas buvo Plunksnočių girioje. Mus suskirstė į 7 grupes, kuriose buvo 9 vyrai. Grupei vadovavo Juozas Balaišis. Mes turėjome užduotį Šetekšnos kaime ant trobų priklijuoti atsišaukimus. Reikalui esant turėjome teisę atidengti ugnį⁴⁸.

Skrebų ekspedicijos nuolatos ap- lankydamas Sacharos mišką. Niekam nebuvo paslaptis, kad netoli Naujūkių palivarko yra bunkeris, o klojime gali slėptis partizanai. „Palivarke Šv. Kūčių vakarą įvyko kraupus įvykis. Skrebai uždegė klojimą. Kunigo brolių Napaleoną nušovė einantį šerti gyvulių. Tą naktį buvo nušauti 7 žmonės. Gyvenom kaip pragare. Klojimas ruseno apie savaitę. Pelūn- nikuose sudegė paslėptos kunigo knygos, svylančių kiaulių kvapas buvo juntamas dar ilgai. Jadvyga Matulionienė pusiau nuoga iš tėvų pirties parbėgo į namus, nes ten buvo paliktas mažas sūnelis⁴⁹.

1945 m. vasario 16 d. Gireišių kaime ant švyturio aštuoni vyrai iškėlė Lietuvos vėliavą. Šis mažos vietovės gestas tapo didžiuliu pasipriešinimo simboliu. Deja, okupacinė valdžia po ilgų ir baisesių tardymų Bronių Pranckūną, Praną Čypą, Juozą Šakalį, Bronių Sesicką, Petrą Pranckūną, Stasį Vaitiekūną, Joną Leišį, Aleksandrą Veiverį ir Lionginą Galinį ištrėmė į Sibirą. Vyresnioji šio krašto karta įvairiai kalba apie paskutinį Zuzavietės partizanų sunaikinimą. Šis faktas neišnagrinetas iki galo. „Sacharos partizanų būrys žuvo 1946 m. vasarą. Bunkeryje buvo P. Bitinas, Z. Bitinas, B. Adomonis, V. Linkevičius. Prasidėjo apsiaustis. Kartu bėgo Vladas su Petru. P. Bitiną sužeidė. Jis pats susisprogdino.

Pašautas Linkevičius įbėgo į Mataušo Jasinevičiaus klojimą ir nusišovė. Zigmą ir Bronių nušovė miške. Skrebai vyrus nuvežė į Panemunėlio geležinkelio stotį. Valentinas Tumonis, eidamas pro šalį į darbą, pažino savo vaikystės draugus ir pamatė, kad P. Bitino vienos rankos pirštas nukirstas. Ant to piršto buvo jo vestuvinis žiedas⁵⁰. Šioje partizanų žuvimo vietoje nėra jokio atminimo ženklo. Taip pat sklendo gandai, kad partizanus sumetė į didelę balą prie Juronų sodybos, Bimbų kaime.

Tikrosios lietuvių šviesa Panemunėlio krašte užgeso su kunigo J. Matelionio ištrėmimu. 1951 m. sausį kunigas buvo išvežtas į Marjinko lagerį. Nuosprendis garbaus amžiaus ir ligotam kaliniui buvo sunkus. Nuteisė 10-čiai metų. Gyvendamas Panemunėlyje, dvasininkas sukaupe dideles knygų, pašto ženklų, pinigų kolekcijas. Dalį knygų pavyko paslėpti Naujūkių palivarke. Dalis knygų karo metais buvo perneštos iš „Saulės“ bibliotekos. „Negaliu tiksliai pasakyti, ar jau buvo kun. J. Matelionis išvežtas

ar ne. Prisimenu, kaip skrebai nešė knygas iš klebonijos ir metė kieme į liepsnojantį laužą. Aš suspėjau dar kelias pasiimti, tarp jų ir Vinco Kudirkos raštus. Knygas išsivežiau į Vilnių ir saugau savo asmeninėje bibliotekoje⁵¹.

Laikas daugiau kaip per penkis šimtus metų tarsi sustojo – miestelis mažai plėtėsi, bet išsaugojo savo istoriją. Kunigo J. Katelės pasėta lietuvių sėkla tebežydi, kaip amžinai atsinaujinanti Nemunėlio banga, nešanti stiprybę ir atmintį ateities kartoms.

Nuorodos

- ¹ B. Deksnys. „Karaliaus bajoras Alekna Krivičius ir jo palikuonys“, *Panemunėlis*, I d. (Lietuvos valsčiai), Vilnius, 2011, p. 104.
- ² A. Simniškytė. „Panemunėlio kraštas vėlesniais laikais“, *Panemunėlis*, I d., p. 90.
- ³ Ten pat, p. 101.
- ⁴ B. Deksnys. „Karaliaus bajoras Alekna Krivičius ir jo palikuonys“, Lietuvos valsčiai, *Panemunėlis*, I d., p. 107.
- ⁵ *Garbinga Neniškių šeima*, Vilnius., 2012, p. 123.
- ⁶ Ten pat, p. 13–14.
- ⁷ Ten pat, p. 68.
- ⁸ Ten pat, p. 4.
- ⁹ S. Dovidėnienė. *Prisiminimai*, 2023, iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ¹⁰ V. Gasiūnas. „Panemunėlio dvaro paveikslai“, *Panemunėlis*, I d., p. 475.
- ¹¹ K. Styla. „Klajūno kelias“, *Šaltinis* Nr. 35, 1933 rugpj. 26, p. 501.
- ¹² D. Vinkšnelienė. *Prisiminimai*, 2023 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ¹³ E. Bitinas. *Prisiminimai*, 2022 m. iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ¹⁴ B. Kviklys. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 155.
- ¹⁵ B. Čeponienė. „Apie Panemunėlio dvarą“, *Panemunėlis*, II d., (Lietuvos valsčiai), Vilnius, 2011, p. 1025.
- ¹⁶ Ten pat, p. 1026.
- ¹⁷ V. Levandavičius. *Prisiminimai*. 1994, iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ¹⁸ J. Ramelis. *Prisiminimai*, 2001, iš asm. V. Alekniešės archyvo.

- ¹⁹ B. Zumkienė. *Prisiminimai*, 2011 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ²⁰ Panemunėlio bažnyčios statybos byla, LVIA, 7.669, ap. 3, byla 3818, 1.1.
- ²¹ K. Styla. „Klajūno kelias“, *Šaltinis*, Nr. 35, 1933 rugpj. 26, p. 13.
- ²² Ten pat, p. 13–14.
- ²³ J. Rudokas. „Prisiminimai“, 1997 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ²⁴ A. Bieliūnienė. „Panemunėlio geležinkelio stotis“, *Panemunėlis*, I d., p. 273.
- ²⁵ O. J. Širvydas. „Prisiminimai“, *Panemunėlis*, I d., p. 448.
- ²⁶ P. Dogelis. „Prisiminimai“, *Panemunėlis*, I d., p. 451.
- ²⁷ *Panevėžio vyskupija*, Vilnius, 1998, p. 465–466.
- ²⁸ V. Levandavičius. *Prisiminimai*, 1996, iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ²⁹ T. Juodekevičienė. *Prisiminimai* apie J. Jagaitę, Kupiškio etnografijos muziejus, 1979, b. 17, p. 17–19.
- ³⁰ „Žinutė“, *Jaunoji Lietuva*, RKM, B, 153/9, p. 2.
- ³¹ A. Žvirėnas. *Prisiminimai*, 2020 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ³² Centralinė pieno perdirbimo sąjunga „Pienocentras“ 1927–1936 m., Kaunas, 1. 50.
- ³³ J. Vaičionis. *Prisiminimai*, Vilnius, 2008, p. 51.
- ³⁴ V. Papušienė. *Prisiminimai*, 2025 m., iš asm. V. Alekniešės asmeninio archyvo.
- ³⁵ Panevėžio vyskupijos kurijos general- vikaro raštas, 1936 08 15, 1939 08 15, PVA byla, Panemunėlis.

- ³⁶ D. Vinkšnelienė. *Prisiminimai*, 2025 m., iš asmeninio V. Alekniešės archyvo.
- ³⁷ V. Bičiūnas. *Kunigas Jonas Katelė ir jo laikai*, 1934.
- ³⁸ B. Riauba. „Aritmetika ir Panemunėlio klebonas Jonas Katelė“, *Panemunėlis* I d., p. 457.
- ³⁹ O. J. Širvydas. „Prisiminimai“, *Panemunėlis*, I d., p. 448.
- ⁴⁰ Juozas Katelė. *Dienoraštis*, 1934 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ⁴¹ A. Bitinas. *Prisiminimai*, 1994 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ⁴² J. Bičiūnas. *Kunigas J. Katelė ir jo laikai*, 1934.
- ⁴³ O. J. Širvydas. „Prisiminimai“, *Panemunėlis*, I d., p. 448.
- ⁴⁴ J. Vaičionis. *Prisiminimai*, 2008, RKM, byla Nr. 104.
- ⁴⁵ „Panemunėlis – Užpaliai“, *Lietuva*, 1927 m. rugsėjo 10 d. p. 4.
- ⁴⁶ A. Pakėnas. „Duokit ant knygų – anos atvers dangų“, *Prie Nemunėlio*, 2008, Nr. 1, p. 14–18.
- ⁴⁷ J. Vaičionis. *Prisiminimai*, 2008, RKM byla Nr. 104.
- ⁴⁸ J. Šakalys. *Prisiminimai*, 2001 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ⁴⁹ G. Buzienė. *Dienoraštis*, 2001 m., l. 40.
- ⁵⁰ J. Šakalys. *Prisiminimai*, 2001 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.
- ⁵¹ J. Daujotis. *Prisiminimai*, 1979 m., iš asm. V. Alekniešės archyvo.

Charizmatiškasis tarpukario Lietuvos fotografas Antanas Ingelevičius

SALVINIJA KALPOKAITĖ

*Tauta, pamiršusi savo praeitį,
yra be ateities.*

Jonas Basanavičius

Šiaurės rytų Lietuva garsi ne tik kraštovaizdžiu, istoriniais paminklais, dvarais, pilimis, vingiuojančiu Nemunėliu, bet ir žymiais šio krašto žmonėmis. Neįsivaizduotume Rokiškio, Biržų, Panevėžio, net Kauno be iš šio krašto kilusių ar gyvenusių mokslo, meno, kultūros, literatūros žmonių, jų indėlio. Vieni – gerai žinomi, kiti primiršti, bet naujai atrandami...

Šį kartą mano dėmesį patraukė tarpukario charizmatiškasis fotografas, „Vilkolakio“ aktorius, „amžinas studijokas“, sudėtingo likimo žmogus – Antanas Ingelevičius. Apie šią asmenybę ilgai tylėta, buvo mažai žinoma. Antano Ingelevičiaus vardas dienos šviesą išvydo muziejinių, istorikų, jo biografų kruopščių tyrinėjimų dėka. Tai kas tas Antanas Ingelevičius?

Lietuvos fotografijos istorija pilna slėpinių, neatrastų, pamirštų vardų. Į dabartinį Lietuvos nacionalinį muziejų 1948–1950 m. patekęs Antano Ingelevičiaus per 842 negatyvų rinkinys buvo skurdžiai aprašytas, neišnagrinėtas, o negatyvai dešimtmečiams nugulė muziejaus saugyklose. Antano Ingelevičiaus pavardė dar iki 2022 m.

Fotografas Antanas Ingelevičius, apie 1930–1935 m. Nuotr. iš parodos katalogo „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“. Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

pavasario buvo mažai žinoma ir tarpukario Lietuvos fotografijos žinovams, ir istorikams, ir Kauno miesto tyrinėtojams, nors apie jį informacijos buvo galima rasti tarpukario spaudoje, žurnale „Naujoji Romuva“, kituose leidiniuose, kuriuose buvo spausdinamos jo nuotraukos. Nemažo visuomenės, kauniečių susidomėjimo sulaukė tik po Lietuvos nacionalinio muziejaus Istorijų namuose veikusios parodos „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas.“

Antano Ingelevičiaus gyvenimo nuotrupos: vaikystė, jaunystė

Antanas Ingelevičius gimė 1892 m. gegužės 18 d. Šiaurės Lietuvoje, Lietuvos paribyje, vos kilometras iki Latvijos sienos – Gikonių dvare, tuomet priklausiusiame Kauno gubernijos Novoaleksandrovsko (dabar Zarasai) apskrities, Kvetkų valsčiui. Tai šalia mano tėviškės, netoli nuo dailininko Petro Kalpoko gimtinės – Miškinėje. Ingelevičiai priklausė aukštesniajam Lietuvos luomui, Liubič herbą turinčiai garbingai bajorijai, kuri atsekama net iki 1672 metų. Antano tėvai buvo Karolis Antanas Ingelevičius, gimęs 1862 m. gegužės 5 d. Rokiškio parapijos Blizgės kaime (Pandėlio vlsč.), ir Marijona Žvirblytė, gimusi 1863 m. gruodžio 28 d. Beržuonių kaime (Panemunio vlsč., Novoaleksandrovsko apskr.). Plati Ingelevičių giminė gyveno Galvonų, Karkaziškių, Paberžės, Rūkainių parapijose ir Salų miestelyje. Išlikusi giminės fotografija prie Antakriaunio dvaro. Antano Ingelevičiaus tėvas dažnai keitė gyvenamąją vietą. Antano brolis Vladas gimė 1889 m. Beržuonių kaime (Panemunio vlsč.), sesuo Zuzana – 1891 m. Paliepio dvare (Pandėlio vlsč.), o kai 1900 m. gimė Stefanija, šeima gyveno Papilio miestelyje (Papilio

Iš dešinės: Vladas Didžiokas, Antanas Ingelevičius ir nežinomas vyras, XX a. 4 deš., fotografas nežinomas. Nuotr. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fotografijų archyvo

vlsč.), o kur gimė brolis Karolis – neaišku.

1940 m. autobiografijoje sovietų valdžiai Antano brolis Vladas Ingelevičius rašė, kad tėvai turto neturėjo, tėvas nuomojosi smulkius žemės ūkius arba dirbo tarnautoju. Galbūt tiesa, jog 1881 m. Ingelevičių ūkis bankrutavo.

Sunku pasakyti, kur ir kada mokėsi bei kokį išsilavinimą įgijo Antanas. Spėjama, kad Sankt Peterburge, kur mokėsi brolis Vladas (kuris 1908 m. baigė Peterburgo gimnaziją, 1913 m. Karo medicinos akademiją, o 1913–1917 m. tarnavo rusų armijoje). Ko gero, Antanas kartu su jaunėliu broliu Karoliu ten išvyko ir ten baigė gimnaziją.

„Antanas išaugo į aukštą (buvo 1,80 m ūgio, pailgo veido, žaliai mėlynos spalvos akių) vyriškį. Tokius duomenis pateikia 1920 m. Kaune užpildyta paso kortelė. <...> Jis visada buvo puikiai apsirengęs, su skrybėle ar pypke, pozuojantis, susirūpinęs, autoportretuose ar bendrose nuotraukose, jose stovintis krašte... Suprantama, dėl ko: kad paspaudęs fotoaparato laikmatį suspėtų atsitoti šalia kompanijos“, – rašo muziejininkas, archeologas, A. Ingelevičiaus biografas Gytis Grižas.

Pirmasis pasaulinis karas Ingelevičius pasitiko Panevėžyje. Antanas buvo mobilizuotas į carinės Rusijos armiją ir paskirtas tarnauti

į 20-osios divizijos 77-ąją pėstininkų pulką, o 1915 m. rugpjūčio 11 d. pateko į vokiečių nelaisvę prie Lanskajos kaimo (dab. Bresto sr., Baltarusija). Kiek laiko kalėjo, neaišku. Daug klausimų kelia po albume įklijuota nuotrauka įrašyta 1915 m. data. Nemažiau jų kelia negatyvas, datuojamas 1916 m. rugsėjo–1917 m. vidurio laikotarpiu. Matyt, patekęs į nelaisvę, prisijungė prie lenkų legionų, kovojančių prieš rusus, ir buvo gydomas po sužeidimo, o gal dirbo felčeriu. Rašoma, kad Antanas 1918 m. vasario 16-ąją pasitiko įkaltintas Varšuvos citadelėje. Lietuvoje paskelbus nepriklausomybę, Antanas kreipėsi į citadelės komendantą

Olga Ingelevičienė, apie 1925 m.
Nuotr. iš parodos katalogo
„Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“.
Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

prašydamas paleisti, nes jis ne lenkas, o lietuvis. Išleido išrašę jam dokumentus kelionei iš Varšuvos į Vilnių. Ten sutiko brolių Vladą. 1918 m. liepos 29 d. vokiečių valdžia Leliūnuose (Utenos apskr.) A. Ingelevičiui išdavė asmens liudijimą su jo piršto atspaudu ir parašu, kuriame nurodė, kad asmuo gyvena Jonydžiuose, yra 26 metų, 1,83 m ūgio, moka lenkų, rusų, truputį vokiškai... Šis dokumentas suteikė teisę laisvai judėti Lietuvos teritorijoje. Dokumentai rodo, kad 1919 m. jis lankėsi Kaune, o 1920 m. balandžio 21 d. užpildytoje kortelėje pasui gauti gyvenamoji vieta nurodyta – Kaunas.

Įdomios, sudėtingos ir kitų Ingelevičių šeimos narių gyvenimo istorijos. 1921 m. paskutinis iš Rusijos į Lietuvą grįžo tėvas Karolis Ingelevičius. Gyvenamoji vieta nurodyta Kaunas. Manoma, kad tuo metu Kaune gyveno visi likę vaikai: Vladas, Antanas ir Stefanija. Vladas Ingelevičius buvo žymus Lietuvos karininkas, vienas iš Vegetarų draugijos steigėjų. Antanas pasuko kūrybos keliu, kuris teikė

Antanas Ingelevičius su sūnumis Silvijū Tauručiu ir Rymantu Dionizu, apie 1935 m.
Nuotr. iš parodos katalogo „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“.
Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

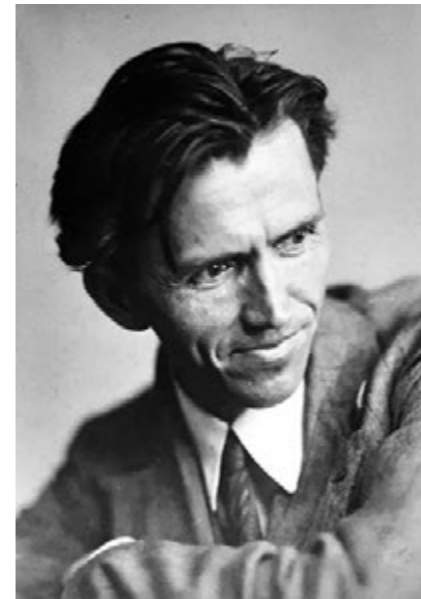
galimybę improvizuoti tiek darbe, tiek gyvenime.

Antano Ingelevičiaus šeima

Po kelerių gyvenimo metų Kaune 1923 m. rugsėjo 1 d. Antanas Ingelevičius vedė Olgą Albertiną Ariją Karnauskaitę – vidutinio ūgio, šviesių plaukų, melsvų akių latvių tautybės, evangelikų reformatų tikybės 26 metų merginą, gimusią 1897 m. gegužės 5 d. (Biržų vlsč., Panevėžio apskr.), Sofinavos (dab. Safijauka) palivarke. 1908 m. ji baigė privačią pradinę mokyklą Biržuose. Remiama tėvo Kristupo Karnausko ir tetos mokėsi rusiškoje moterų gimnazijoje Rygoje, kur baigė 6 klases. Vėliau mokėsi kitose mokyklose. 1918 m. rudenį Olga grįžo į Kupiškį pas tėvą. Nuo 1919 m. gyveno Kaune, dirbo knygininke Lietuvos švietimo ministerijos Cent-

riniame knygyne. 1920 m. kovo 10 d. Olga dirbo vertėja Latvijos atstovybėje Kaune, o 1923 m. balandžio 20 d. gavo darbą Lietuvos banke, kuriame dirbo ilgai. 1922 m. baigė 8-tą gimnazijos klasę Kauno pirmojoje (nuo 1923 m. „Aušros“) gimnazijoje, rudenį įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Literatūros skyrių. Neaišku, kodėl jame mokėsi tik semestrą.

Nežinia, kur užsimezgė Antano ir Olgos draugystė. Galbūt gimtinėje, o gal Kauno „Ažuolyne“, kur Olga sportuodavo. Olga Karnauskaitė buvo lengvaatletė, pirmoji komandinio krepšinio čempionė... Jų porą sutuokė laisviau į bažnytinius kanonus žiūrėjęs, Lietuvoje tarp inteligentų populiarus kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas. Jungtuvės vyko Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje. Jaunuoliai, ma-

Charizmatiškasis tarpukario Lietuvos fotografas Antanas Ingelevičius

tyt, tuo metu gyveno Šv. Trejybės bažnyčios parapijai priskirtoje Ožėškienės g. Nr. 16. 1927 m. kovo 15 d. susilaukė pirmojo sūnaus Rymanto Dionizo, o 1931 m. gegužės 17 d. Silvijaus Tauručio.

Neaišku, kokie buvo santykiai šeimoje, kaip jiems sekėsi, gal linksmo būdo, aktyvus, bendraujantis Antanas pamėgo bohemišką gyvenimą, jei 1935 m. rugpjūčio 30 d. Olga Ingelevičienė informavo Lietuvos banko valdybą, kad skiriasi su savo vyru, nes Antanas yra virtęs nepataisomu alkoholiku. Vaikams išlaikyti iš jo jokių pinigų negaunanti. Jai teko spręsti gyvenamosios vietos, darbo problemas. Pats paslaptiausias A. Ingelevičiaus šeimos gyvenimo tarpsnis – Antrasis pasaulinis karas ir pokaris. Tolesnė Ingelevičių šeimos istorija atkuriama iš artimųjų laiškų, prisiminimų ir archyvų. Iš sūnaus Rymanto bylos sužinoma, kad 1940–1945 m. motina dirbo korespondente, tik neaišku, kuriuose laikraščiuose ir kur gyveno, nes 1942 m. Olga Ingelevičienė jau buvo persikėlusi į Biržus. Rymantas 1930–1940 m. mokėsi Kauno gimnazijoje, persikėlus į Biržus,

mokslą tęsė Biržų valstybinėje gimnazijoje. Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, Olga su sūnumi Silvijū Tauručiu 1948–1949 m. pasitraukė į Vakarus, į JAV, gyveno Los Andžele. O vyresnysis sūnus Rymantas Dionizas 1944 m. vasarį buvo mobilizuotas į 256-ojo lietuvių policijos bataliono 2-ąją kuopą ir nuo 1945 m. kovo iki pat Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės 8 d. dalyvavo kovose prieš sovietų nelaisvę ir buvo išvežtas į filtracinį lagerį Komsomolske prie Amūro. Jo anketoje rašoma, kad tėvas Antanas Ingelevičius iki karo gyveno Vilniuje, dirbo sekretoriumi, o tuo metu tardomajam jo

gyvenimo vieta nežinoma. 1946 m. Rymantas buvo paleistas iš lagerio ir metams paliktas darbams prie magistralės statybų. Po Sibiro 1947–1950 m. tarnavo sovietinėje armijoje Estijoje, grįždamas iš jos Valgos mieste, Latvijoje, sutiko latvę Ilgą, kurią išsimylėjo ir vedė. Jiedu susilaukė sūnaus Bruno ir dukters Silvos. Iki pat mirties – 2008 m. lapkričio 8 d. – gyveno Tikados kaimelyje Šiaurės Latvijoje. Rymantas irgi mėgo fotografuoti, bet tai netapo jo profesija. Neradau informacijos apie Silvijaus Tauručio gyvenimo istoriją. Olga Ingelevičienė mirė 1958 m., palaidota Los Andželo kapinėse.

Antanas Ingelevičius. Gatvės grindėjas Laisvės alėjoje, 1925–1930 m. Nuotr. iš parodos katalogo „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“.
Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

Antanas Ingelevičius. Dirbtuvės ir sandėliukai Kaune, P. Lukšio (dab. Gertrūdos) gatvės kiemuose. Antrame plane – namai Malūnų (dab. A. Mickevičiaus) gatvėje, 1925–1930 m. Nuotr. iš parodos katalogo „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“ Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

Šios šeimos istorijos tęsinys: Antanas Ingelevičius mirė 1947 m. kovo 11 d. Vilniuje nuo plaučių uždegimo. Manoma, kad Antano Ingelevičiaus sesuo 1947 m. kovą Vilniuje rado jį anatomikume (formaline) ir galbūt 1948 m. sausio 4 d.? kartu su vienu pažįstamu ar giminaičiu palaidojo Rasų kapinėse. Po kurio laiko atvykusi to kapo neberado, nors buvo pastatytas medinis kryžius. Ta vieta buvo apaugusi krūmais, o gal medžiais... gal toje vietoje buvo palaidotas kitas žmogus...

Dienraščio „Lietuva“ redakcijos darbuotojai, apie 1921 m. Iš kairės sėdi: J. Stumbras, V. Jocaitis, J. Gudaitytė, rašytojas Balys Sruoga, S. Paliulytė-Ladygienė, Bagdonas, istorikė V. Daugirdaitė; stovi: M. Rinkevičius, Šimanskaitė, Žilinskas, poetas S. Šmerauskas, M. Šalčius, S. Bytautaitė, J. Pajautis, A. Kaliūnytė, poetas Faustas Kirša ir Antanas Ingelevičius, fotografas nežinomas. Nuotr. iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvo

Kadangi A. Ingelevičius sugrąžintas iš praeities, tarsi naujai atrastas, tai kyla ir neaiškumų, pagrįstų klausimų apie Ingelevičių šeimą, giminę. Kada Ingelevičiai išsiskyrė, kada „sus kilo“ jų šeima: apie 1935 m.

ar po Antrojo pasaulinio karo? Kur gyveno A. Ingelevičius karo metais: su šeima Biržuose ar Vilniuje, kuo dirbo? Žinoma, jog Ingelevičių giminė išsibarsčiusi po platųjį pasaulį: Lietuvą, Latviją ir Ameriką (JAV).

Antanas Ingelevičius – fotografas, moderniosios kultūros priešaušrio ikona

Fotoaparatas yra mano įrankis. Juo aš suteikiu prasmę viskam, kas mane supa.

Andre Kertesz

Apsigyvenęs Kaune, A. Ingelevičius šalia kitų užsiėmimų ėmė fotografuoti. Išlikę darbai liudija, kad jis išmanė fotografiją, nors neaišku, ar ją studijavo, ar tik domėjosi, gilino žinias, kad tai buvo jo pomėgis. O gal pradmenis įgijo šeimoje?.. Kodėl susidomėjo fotografija? Gal todėl, kad, pasak amerikiečių rašytojos Suzanos Zontag (Susan Sontag), „Fotografijos vertinamos todėl, kad jos informuoja. Jos praneša, kas čia yra, inventorizuoja. Tas, kas gali būti supranta apžiūrinėjant fotografiją, nebylumas ir yra jų patrauklumo bei provokavimo priežastis.“ Kažkas yra pasakęs, kad fotografas ne sustabdo akimirką laike, o atvirksčiai – išlaisvina ją, ir ta akimirka tęsiasi amžinai. Teigiama, kad fotografija Antanas susidomėjo dar vaikystėje. Galima manyti, kad jau 1908 m. Ingelevičių šeima turėjo fotoaparatai ir jį pasiimdavo į keliones. Aišku tai, kad Antanas domėjosi naujausiomis šios srities technologijomis ir gilino savo žinias skaitydamas žurnalą „Agfa Photoblotter“.

M. K. Čiurlionio galerija neturėjo nei nuolatinio fotografo, nei fotolaboratorijos, tad sudarinėjo laikinas sutartis su fotografais. Žinoma, kad Antanas Ingelevičius šioje galerijoje dirbo samdomu fotografu. Apie tai byloja sudarytos sutartys su galerijos direktoriumi. Yra išlikusi 1925 m. sutartis, pasirašyta tuomečio galerijos direktoriaus Pauliaus Galaunės: „M. K. Čiurlionies Galerijos Direktorius iš vienos pusės ir Antanas Ingele-

Vyrų grupė gatvėje. Centre – Vladas Didžiokas ir A. Ingelevičius, XX a. 4 deš., fotografas nežinomas. Nuotr. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fotografijų archyvo

vičius iš kitos pusės sutaria, kad A. Ingelevičius apsiima dirbti Čiurlionies eksponatų: paveikslų, skulptūros, liaudies meno kūrinių – įvairios rūšies medžio dirbinių ir audinių – fotografijas, skaičiumi, kiek Galerijai jų bus reikalinga...“ Rašoma, kad daugiausia galerijai yra dirbęs fotografas Antanas Ingelevičius. Norint sužinoti, kiek nuotraukų ir negatyvų galerijai Antanas padarė, reikėtų naujo tyrimo ir jo aprašymo. Žinoma, jog A. Ingelevičius galerijai fotografavo liaudies meno eksponatus, M. K. Čiurlionio kūrinius ir lietuvių dailininkų darbus. Jo atspausinti pozityvai buvo naudojami Lietuvos kultūrinėje periodikoje, siunčiami į užsienio valstybes leidiniams ir straipsniams apie Lietuvos meną iliustruoti,

Lietuvos pasiuntinybėse naudoti kultūros propagandai. Pozityvų poreikis buvo didžiulis. 1925–1930 m. laikotarpiu Antanas Ingelevičius pagamino 559 negatyvus, atspaudė 8102 pozityvus, buvo atspausintos 4504 fotografijos. Intensyviausiai jis dirbo 1926–1927 m., vykdavo ir į galerijos organizuojamas ekspedicijas. Galerijos vadovas Paulius Galaunė rūpinosi tautodailės reikalais. „Galerijos vadovybė nusprendė latvių pavyzdžiu organizuoti tautodailės rinkimo ekspedicijas. Pirmai tokiai trijų žmonių ekspedicijai 1927 m. vadovavo V. Bičiūnas. Su juo vyko galerijos sekretorius V. Kuprevičius ir fotografas A. Ingelevičius. Ekspedicija davė gražių vaisių: buvo surinkta 414 eksponatų ir nufotografuota 353 objektai.“ –

apie tai rašė menotyrininkė Zita Žemaitytė. M. K. Čiurlionio galerijoje Antanas Ingelevičius darbavosi iki 1940 m. vidurio.

A. Ingelevičiaus nuotraukos patiko M. K. Čiurlionio galerijos vadovybei. Jam pirmajam Lietuvoje buvo suteikta garbė įamžinti M. K. Čiurlionio paveikslus. 1927 m. galerija išleido atskirą paveikslų ciklo „Dvylika M. K. Čiurlionies paveikslų „Zodiako ženklai“ knygėlę, kurią papuošė 12 įklijų su originaliomis Antano Ingelevičiaus nuotraukomis. Tai išskirtinė bibliografinė retenybė (išleista 50 egz. tiražu).

A. Ingelevičius neužsidarė laboratorijoje (kur jis dirbo – neišku). Fotografavo savo šeimą ir artimuosius, su fotoaparatu rankose klaidžiojo po Kauną. Fotografijose atsispindi meniška jo siela. Jo fotografijos buvo publikuojamos to meto periodinėje spaudoje: „Mano kultūra“, „Jaunoji karta“, „Mūsų dienos“, „Naujas žodis“ ir kt.

Tarpukario Lietuvoje buvo aštri gyvenamojo būsto problema, taip pat ir Kaune. Miesto pakraščiuose pradėjo kurtis chaotiški priemiesčiai, ištisi lūšnynų kvartalai, kuriuos vaikščiodamas su fotoaparatu stebėjo ir fiksavo A. Ingelevičius. Jam rūpėjo, kaip gyvena „kita pusė“. Stebėjo ir fotografavo senąjį Kauną. Pasak Antano Grižo, „A. Ingelevičius fotografavo kitaip, kurdamas – netradiciškai pažvelgdamas į fotografuojamą objektą, kompoziciją, miestą ir žmones. Jo fotografijos – tai meno kūriniai, mėgo eksperimentuoti, fotografavo turėdamas kažkokią prasmę.“

Lietuvių fotografijos istorikės dr. Margaritos Matulytės manymu, „Užrašintas dėmesys ir programiškai vykdomas dokumentavimas, žvilgsnio koncentracija į miesto etnografinius elementus, buitės de-

„Vilkolakis“ teatro kolektyvas, apie 1923 m. Pirmoje eilėje septintas iš kairės sėdi A. Ingelevičius, fotografas nežinomas. Nuotr. iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvo

Grupė inteligentų restorane, apie 1925 m. Iš kairės sėdi: fotografas, „Vilkolakis“ teatro aktorius Antanas Ingelevičius, nežinomas vyras, poetas, dramaturgas, vertėjas Petras Vaičiūnas, žurnalistas, poetas Pranas Vytautas Būdvytis, tapytojas, skulptorius Kajetonas Sklėrius, filologas, spaudos darbuotojas Kazys Kepalas ir dailininkas Vilius Jomantas, fotografas nežinomas. Nuotr. iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvo

tales, gana tiesmukas fiksavimas neįdomių ir jokios išliekamosios vertės neturinčių urbanistinių objektų – atmetinai sukaltų laikinų statinių. Tačiau iš visų kadrų skverbiasi neįtikimas vitališkumas – senoliai, moterys ir vyrai, jų vaikai randa jėgų taip gyventi, susitaiko su tokia duotybe. Ir net atrodytų „bukai“ nufotografuotas ir nieko nereiškiantis sandėliukas yra iškalbingas,

daug kartų sudiržusios rankos varstė jų duris...“ A. Ingelevičius galbūt vienintelis fotografas, užfiksavęs Kauno žemiausio socialinio sluoksnio gyvenimą.

Pasak fotografo, menotyrininko Tomo Pabedinsko, „Šiandien įdomiausios ne tos A. Ingelevičiaus fotografijos, kurios pasakoja apie Kauną ar suteikia galimybę juo grožėtis: originaliausi ir paveikiausi

Vieno veiksmo senų ir jaunų gulbių sambūrio „Baletas“ artistai „Vilkolakis“ teatre, 1920 m. Iš kairės pirmas sėdi Antanas Ingelevičius. Nuotr. iš parodos katalogo „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“. Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022 m.

dabar, kurie leidžia ne tik pamatyti, bet ir tartum pajusti, menamai palytėti autentišką, materialią praeities miesto tikrovę.“

A. Ingelevičius dalyvavo fotomėgėjų parodose. 1933 m. parodoje Šiauliuose jis eksponavo 10 darbų. Jis dalyvavo ir antrojoje fotomėgėjų sąjungos parodoje, kuri nuo 1935 m. balandžio 28 d. iki gegužės 6 d. veikė Vytauto Didžiojo muziejuje Kaune. Čia eksponuoti

35 jo darbai, nufotografuoti fotoaparatu „Voigtländer“ su objektyvu „Heliar“, ir pelnyta šeštoji vieta. Trečiojoje fotomėgėjų sąjungos parodoje, vykusioje 1936 m. gegužės 23–31 d. Vytauto Didžiojo muziejaus rūmuose, A. Ingelevičius nedalyvavo, bet to meto žurnale „Naujoji Romuva“ parašė recenziją, kurioje ne tik gyrė, bet ir kritiškai atsiliepė apie fotografiją bei jos lygį. „III-oje foto mėgėjų

Prie II-osios Kauno policijos nuovados P. Lukšio g. 8 (dabar Šv. Gertrūdos g.), XX a. 4 deš. Iš kairės: A. Ingelevičius, Petras Kalpokas, neatpažintas vyras, Vladas Didžiokas, fotografas nežinomas. Nuotr. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fotografijų archyvo

sąjungos parodoje aiškiai matėsi pažanga, palyginus su II-ąja paroda. Tiesa, daugelis darbų, nors ir nebuvo šedevrai, bet vis dėlto vertingi darbai. Daug mažiau atsitiktinių, nesąmoningų nuotraukų, – apie parodą rašė A. Ingelevičius. Jis nurodė ir trūkumus, savo pastebėjimus. „<...> Su fotografija dauguma tų nuotraukų nieko bendro neturi. Mūsų fotografai dar nemoka stebėti: nemato jame ryto miglų, nejaučia žydinčių tolimųjų pievų kvapo, net nepastebi ilgo auksinio spindulio, vakaro nepalydi miegan, dar nejaučia mūsų dangaus, mūsų gamtos alsavimo, jų dar nejaudina. Juk mūsų kraštas nemenkesnis už gražiąją Italiją. Ir mūsų mergiotės, zenkiai ir seniai su bobutėmis neprastesni už kokias nors Lirchen ar Hansus. Tikrai turime išmokti žiūrėti, ir daugiau technikos darbo! Tebūnie tai uždavinys sekančiai parodai...“ Manoma, kad kol kas rastas tik vienas toks A. Ingelevičiaus įrašas, jo recenzija apie fotografiją, o gal yra ir daugiau – parodys ateitis...

Iš dešinės: A. Ingelevičius, Vladas Didžiokas, Šolomas Zelmanavičius (sėdi) ir neatpažintas vyras. XX a. 4 deš., fotografas nežinomas. Nuotr. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fotografijų archyvo

Antanas Ingelevičius – „Vilkolakio“ artistas, nepailstantis fotografas
Artistas yra arba šventovės tarnas, arba pajacos.
Robertas Šumanas

1919 m. gegužės 4 d. Kaune gyvenusių menininkų būrelis – tarp jų poetas Kazys Binkis, Petras Kalpokas, Vytautas Bičiūnas, Vladas Didžiokas, Faustas Kirša, Paulius Galaunė, Antanas Vienuolis-Žukauskas, Adomas Galdikas, Antanas Žmuidzinavičius ir kt. – Liaudies namų salėje, Juozui Mikuckiui pirmininkaujant, įsteigė menininkų klubą „Vilkolakis“, o save

pavadino „vilkolakininkais“. Klubo prezidentu buvo išrinktas Balys Sruoga. Pasak Antano Sutkaus, vieno iš profesinio lietuvių teatro pradininkų, „Anuo metu niekas tiek nesirūpino meno, kultūros puoselėjimu, jos paskleidimu visuomenėje, kiek „Vilkolakis“. Tiek veiklos pradžioje, tiek vėliau – 1922 m. ir vėl 1924 m. – „Vilkolakio“ žmonės nesiliovė raginę visapusiškai gvil-denti ir spręsti meno klausimus.“ 1920 m., nepasiekęs tikslių, klubas žlugo. 1920 m. sausio 13 d. susirinkimo sprendimu „Vilko-lakio“ klubas tapo satyros teatru. „Vilkolakis“ ėmė ieškoti satyros ir simbolinio, alegorinio vaizdavimo

sąsają. „Vilkolakį“ veikti paskatino tuometinio gyvenimo reiškiniai. Jo įsteigimą, programą, pasirodymus, komedijas anuometė visuomenė priėmė prieštaringai. Kūrybiniam darbui pradėti reikėjo sutelkti bendraminčius, rasti vaidintojų. Ir ši problema buvo išspręsta...

Tie metai svarbūs ir A. Ingelevičiui. 1920 m. jis dirbo spaudos korektoriumi oficialaus Lietuvos Vyriausybės leidinio dienraščio „Lietuva“ redakcijoje. Tai irgi suteikė progą bendrauti su to meto menininkais, inteligentais. Nežinia, kas paskatino jį ištraukti į „Vilkolakio“ teatro veiklą, tapti artistu, gal prigimtis, nes artimieji jį vadino linksmu dėdule, bet ten jam sekėsi, nors buvo ir abejojančių....

Pasak Antano Sutkaus, vaidybos studijos vadovo, A. Ingelevičius, bene 1920 m. buvo priimtas į studiją. Ne dvejus trejus, o ištisus penkerius metus ligi pat uždarymo dienos jis rūpestingai kas dieną ją lankė. „Jei anuomet aukštosiose mokyklose buvo „amžini studentai“, tai mūsų studijoje A. Ingelevičių galėtume vadinti „amžinuojų studijoku“. Jis ne iš visų dėstomų dalykų susilaukė įskaitų. Pažeidė mokyklos drausmę ir pasirošimo nebaigė, bet studiją – baigė. <...> Baramas už nesisteminę darbą paprastai tylėdavo, galvą pakreipęs, tartum nuleista ausimi norėtų geriau įsiklausyti. Paskui nudelbęs akis žemėn, švelniai ir kaltai šypsodamasis tarsį visus kaltinimus prisiimdamas, vos girdimai, nedrąsiai paklausdavo: „Ar tai norite pašalinti mane! Man bus labai sunku. Dabar jau pradėsiu rimtai dirbti“. Bet ir po tokių pažadų nedirbdavo. A. Ingelevičius iki pat studijos uždarymo, visus 5 metus ją lankė, aktyviai reikėsi ir kaip aktorius, ir kaip fotografas. Tai buvo Antano meilė ne tik fotografijai, bet ir teatrui. Jis nuo

pat pirmųjų „Vilkolakio“ veiklos dienų darė vaidinimų nuotraukas, artimai sutapo su „Vilkolakiu“, jo aktoriais, vaidino ne vienoje komedijoje...“

Labai vaizdžiai A. Sutkus aprašė „Vilkolakio“ repeticijas. Į talką teatrui kartais ateidavo „orkestras“. Klystume manydami, kad orkestrą sudarydavo tikri muzikos instrumentai. Jiems imituoti tikdavo bet koks šiek tiek pritaikytas daiktas. „Antai Antanas Ingelevičius. Aukšto ūgio, išdžiūvęs kaip šeiva, dar plonesnėmis plikomis apžėlusiomis blauzdomis, galvą išdraikytų plaukų kuodeliu (kad būtų panašus į ilgaplaukį menininką) apdengęs, iki kelių susisupęs į baltą drobę, sumaniai suklostytą, kad skirtųsi nuo toga apsivilkusio romėno. Atrodė tarsi priešvaninių laikų asirietis ar dar ankstyvesnio laikotarpio kaschidietis. Nei vel-

niais, nei gegutė, kaip pasakytų žmonės. Turbūt niekas pasaulyje, kol žmogus gyvena, taip dar nesirengė, kaip šiuo kartu A. Ingelevičius ir kiti „orkestro“ dalyviai. Štai taip pasipuošęs A. Ingelevičius grakščiai išsineša į sceną savo kontrabosą. Prie storoko, nenulupta žieve, išlenktu galu baslio pritaisyta gana didelė statinaitė. Nuo vieno baslio galo ligi antrojo ištiestos dvi virves – viena storesnė, kita plonesnė. Tai – stygos. Išitraukęs iš statinaitės didžiulę margą skarą, A. Ingelevičius atsidedęs nusišluostė nuo kaktos tariamą prakaitą, po to apšluosto instrumento stygas ir palieka stovėti keista poza. Tiek jų vaidyboje buvo išmonės, jaunatviško smarkumo ir švelnaus paprastumo“, – rašė „Vilkolakio“ satyros teatro vadovas A. Sutkus.

Artėjo 1925 m. – „Vilkolakio“ istorijos pabaiga. Dėl vienokių ar

kitokių priežasčių jį teko uždaryti. 1926 m. A. Sutkus tapo Valstybės teatro direktoriumi, o dalis jo mokinių sėkmingai ištraukė į Valstybės teatro aktorių trupę. Rodos, A. Ingelevičiaus teatrinė veikla baigėsi, bet ne fotografo... Antano Ingelevičiaus gyvenimo moto tapo jo dar 1923 m. pažįstamajai atminimų albume įrašyti žodžiai: „Jei būsi radusi džiaugsmą, nerimki – ieškoki, ieškoki toliau – džiaugsmui ribų nėra... galėk džiaugtis.“

Už pagalbą rengiant straipsnį ir fotografijas dėkoju Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Maironio lietuvių literatūros muziejaus darbuotojoms, Kauno apskrities viešosios Ažuolyno bibliotekos Meno ir muzikos, Kaunistikos skaityklos, Vinco Kudirkos VB Parko padalinio bibliotekininkėms ir kt. pagalbininkams.

Literatūra

Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas: [parodos katalogas, 2022, Vilnius]=Antanas Ingelevičius: a creator and city/[sudarytojai Gytis Grižas, Vitalija Jočytė, Agnė Taliūtė]; [vertėjas Darius Sužiedėlis], Vilnius, 2022, 87 p. su iliustr.
Antanas Ingelevičius. Fotografo archyvas=Antanas Ingelevičius. Photographer,s/ archive/[sudarytojai Gytis Grižas, Vitalija

Jočytė];[tekstų autoriai Gytis Grižas, Vitalija Jočytė, Margarita Matulytė, Vaidas Petrulis]; [vertėja Monika Kisliakovaitė-Čaplikienė]; [recenzantai Dainius Junevičius, Skaidrė Urbonienė], V., Lietuvos nacionalinis muziejus, 2024, 482 p. su iliustr. – fotografijomis.
Susan Sontag. *Apie fotografiją*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 198 p.
Zita Žemaitytė. *Paulius Galaunė*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 125.

Antanas Sutkus. *Vilkolakio teatras*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 65–70; 316–317.
Antanas Ingelevičius. III – foto paroda, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 23–24, p. 23(509).
Į Kauną atkeliavusią parodą „Antanas Ingelevičius: kūrėjas ir miestas“ lydės paskaitų ciklas, Kaunas pilnas kultūros, nuoroda: [https://kaunaspilnas.lt/ i-kauna-atkeliavusia-paroda-antanas-ingelevicius-kurejas-ir-miestas-lydes-paskaitu-ciklas/](https://kaunaspilnas.lt/i-kauna-atkeliavusia-paroda-antanas-ingelevicius-kurejas-ir-miestas-lydes-paskaitu-ciklas/)

Rokiškėnai, kuriuos menu

JONAS LAURINAVIČIUS

Žurnalistas, kraštotyrininkas, rašytojas

Rožių be spyglių nebūna

Prieš pradėdamas pasakoti kai kuriuos savo bendrystės epizodus su mokytoja, literate Irena Juodelyte-Varniene, pateikiu preambulę, kuri paaiškintų, kodėl susidomėjau šios rokiškėnės biografija ir literatūrine kūryba.

Taip jau atsitiko, kad vienu metu – tai buvo dar sovietmečiu – atsidūriau man visai nepažįstamoje Žemaitijoje, Mažeikiuose, buvau priimtas dirbti į rajono laikraščio redakciją.

Jau pirmąją mano darbo savaitę į Mažeikius atvyko Juozas Baltušis, kuris, betvarkydamas savo tarnybinius reikalus, panoro aplankyti Laižuvą, „nusilenkti poeto Vienažindžio kapui“. Redaktorius kaip korespondentą pasiuntė garbų svečių lydėti ir mane.

Kažkas prasitarė, kad prie šio kapo buvęs ir deklamavęs A. Vienažindžio eilėraščius Justas Paleckis.

Ten atvyksta ir mokytojų, mokinių ekskursijos.

Man tai buvo maloni staigmena: gūdi brežnevinė stagnacija, beprotiška, įžūli ateizacija, o štai prie kun. A. Vienažindžio kapo, kuris paženklintas paminklu su kryžiumi, su iškaltais žodžiais „Oi gi gražus gražus tolimasai dangus...“ bedievis rašytojas komunistas J. Baltušis, girdint jį lydintiems žmonėms, ištaria:

– Jis buvo didis poetas. To užtenka, kad jam palikuonių palikuonys lenktųsi, kartų kartos lankytų jo kapą...

Tada aš ne ką žinojau iš A. Vienažindžio biografijos, tik tiek, kiek mokykloje mokė, poeto eilėraščių knygose skaičiau.

Vienu metu Mažeikiuose susipažinau su mokytoja Julija Ramanauskaite (1900–1984), kilusia iš Laižuvos. Ji buvo A. Vienažindžio zakristijono Juozo Ramanausko duktė. Negalėjau patikėti, kad štai klausausi gyvos atminties pasakojimų apie Vienažindį. Jos tėtis ne tik patarnavo per mišias, bet ir buvo dešinioji klebono ranka statant mūrinę Laižuvos bažnyčią, tvarkant ūkinius klebonijos reikalus. Apie tai jis mėgo pasakoti ir savo dukrai, kuri įdėmiai jo klausėsi.

– Laižuviškiams nebuvo paslaptis Vienužio meilė Rožei Stauskaitei, kuri po 1863 m. sukilimo su tėvais buvo išstremta į Samaros guberniją, – kalbėjo zakristijono duktė. – Nebuvo paslaptis, kad jo meilės dainos buvo skirtos Rožei. Laižuviškiai suprato jo meilės dramą. Dar visokios negandos, pavyzdžiui, medinės bažnyčios gaisras, vėliau naujos mūrinės bažnyčios statybos rūpesčiai palaužė Vienužį, kad jis be alkoholio ilgai neišbūdavo. Galutinai sveikatą pribaižė klatingas vėžys...

Mokytojos akyse netgi ašaros sublizgo.

Kiek nurimusi, jį tęsė:

– Galite įsivaizduoti, koks dar iškilo sudėtingas nemalonumas, kai viena iš klebonijos patarnautojų prabilo, kad ji nuo Vienužio laukiasi... Tada Vienužio brolis Justinas Vienažindys sutiko vesti nėščiąją...

1911–1914 m. Laižuvos klebonu buvo Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933). Jis, be abejo, žinojo savo pirmtako kun. A. Vienažindžio gyvenimo įvykius Laižuvoje. Kai Vaižgantas rinko medžiagą apie lietuviškosios spaudos draudimo metų rašytojus, poetus, kultūros veikėjus, negalėjo aplenkti ir Vienužio. Jis Ramanauskui parašė vieną laišką (1923), po to kitą (1924), kuriuose prašė parašyti atsiminimus apie Vienužį. Ramanauskas parašė. Kartu su kita medžiaga Vaižgantas pasinaudojo ir laižuviškio laiškais. Nors laiške Ramanauskui Vaižgantas teigė, jog „kun. Antanas mėgo alkoholį, nors ir ne kasdien gėrė. Su akmeniškium Žilinsku (kun. – J. L.) jie daug girtavę“, tačiau dokumentinėje apybraižoje apie Vienažindį Vaižgantas kiek sušvelnino vaizdą: „Alkoholis tačiau kun. Vienažindžio niekadoms nėra sukompromitavęs, girtaujančiu jo niekas nevadino“ (Vaižgantas. *Raštai*, t. 17, 2006, p. 341). Be to, Vaižgantas rašo, kad „despotiškai griežtas klebonas Vienažindys ir nibrus nukovojo <...>. Tas sunkus darbas klebonui pasisekė: nibrai, krisčiukai, robaksai, vakaruškos ar

kaip dar kitaip vadinasi naktinės orgijos išnyko“ (t. 17, p. 343).

Apie skandalą su Uršule Vaižgantas neužsiminė.

Du Vaižganto laiškus J. Ramanausko duktė atidavė man. Juos esu paskelbęs savo knygelėje „Laižuvoje“ („Gija“, 2002, p. 18–19), plačiau apie juos rašiau „Sakmėje apie du Juozo Tumo-Vaižganto laiškus“, išspausdintoje mano knygoje „Ažuolai žaliejai“ (2020, p. 11–26), o esė „Neužželiančiais Antano Vienažindžio takais“ buvo kiek anksčiau išspausdinta kitoje mano knygoje „Skristi reikalingi sparnai“ (2019, p. 9–32).

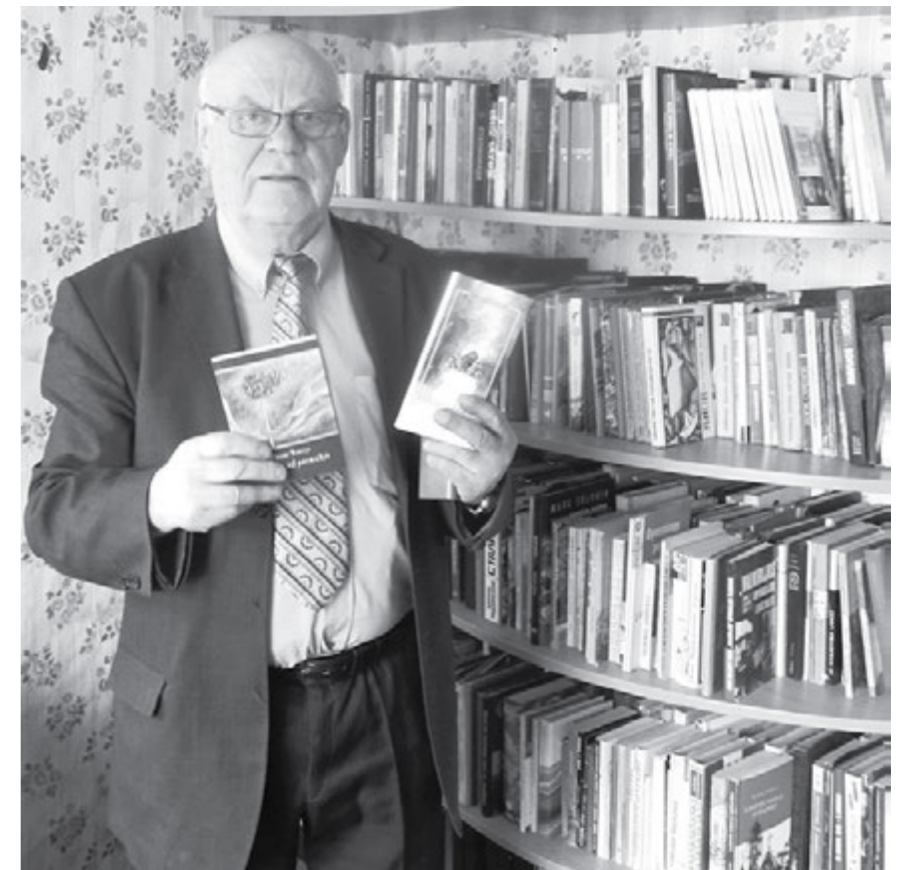
J. Ramanauskaitė mirė 1984 m. Palaidota Laižuvos kapinėse, netoli A. Vienažindžio kapo.

* * *

Praėjo gana daug metų – netgi trys dešimtmečiai – nuo mano susitikimo su bene paskutine gyvosios atminties apie A. Vienažindį liudytoja J. Ramanauskaite. Juk 2012 m. minėtos jau 120-osios A. Vienažindžio mirties metinės!

Intensyvus mano bendravimas su Rokiškio krašto literatais prasidėjo 2016 m. gegužės 20 d., kai su kurso draugais nuvykau į Rokiškį rinkti medžiagos apie poetą Daną Kairį.

Štai tada Lietuvos kaimo rašytojų Rokiškio skyriaus pirmininkė Reda Kiselytė ir supažindino mane su Irena Juodelyte-Varniene. Tada ji jau buvo išleidusi nedidukę eilėraščių knygelę „Būties akimirkos“. Vėliau su p. Irena susitikome ir pabendravome dar keliuose rokiškėnų literatų renginiuose. Niekas man nesakė apie jos giminystės sąsajas su A. Vienažindžiu. Tai netikėtai sužinojau iš rajono laikraščio „Gimtasis Rokiškis“ (2016 m. spalio 11 d.), kuriame buvo išspausdintas Kriaunų bibliotekininkės Audronės Telšinskienės nuotraukomis iliustruotas pasakojimas. „Kunigo dainose – jo

Žurnalistas, kraštotyrininkas J. Laurinavičius prie pedagogo D. Kairio asmeninės bibliotekos. Nuotr. V. Kazlauskas

sielos istorija“ – apie A. Vienažindžio 175-ųjų gimimo metinių minėjimą Gipėnuose. Po viena nuotrauka parašyta: „Prie Antano Vienažindžio poezijos prisilietė jo proanūkė Irena Varnienė“...

Supratau: tai štai kodėl I. Juodelytės-Varnienės daugiau nei kitų rokiškėnų literatų kūryboje vis šmėkščioja pagarbos žodžiai A. Vienažindžiui, o jos mamos Onos Vienažindytės-Juodelienės sodyboje Gipėnų kaime dar sovietmečiu įrengtas A. Vienažindžio memorialinis muziejus!

Toji mūsų pažintis su I. Varniene neliko be pėdsakų.

Vienu metu I. Varnienė man atsiuntė vieno veiksmo, dviejų scenų pjesės „Rožių dygliai“ kompiuterinį variantą, prašė pareikšti nuomonę. Pjesė mane itin sudomino, juolab kad aš buvau lankęsis Samaros gubernijoje, ieškojęs A. Vienažindžio jaunystės meilės

Rožės Stauskaitės gyvenimo pėdsakų lietuviškuose kaimuose, kur po 1863 m. sukilimo ji su tėvais buvo išstremta (beje, ten buvo tik plyni laukai). Pasiūliau į pjesę įkomponuoti, mano nuomone, svarbų momentą: A. Vienažindis beveik po 30 metų išvydo Varšuvoje ponį Rožę, tremtyje ištekėjusią už lenko kariškio. I. Varnienė taip ir padarė. Noriu pateikti to epizodo žodžius, pjesėje išsakytus A. Vienažindžio lūpomis: „Kai buvau išvažiavęs gydytis į Varšuvą, gerų žmonių padedamas, aš Rožę susiradau. Mačiau ją bažnyčioje. Tąkart vieną... Stebėjau iš šalies. Ne tas jau stotas, kasos nukirptos, tačiau veidas, akys ir lūpos tos pačios. Rodos, raukšlių atsiradę... Norėjau užkalbinti, pasakyti, kad visą gyvenimą jos paveikslą saugojau širdyje, bet... nedrįsau. Kas iš manęs beliko... Supliuškau, sumenkau, suakijo mano oda. Pats jaučiu artėjančią mirtį, nuolatinį

skausmą viduriuose, štai ir plaukai nuslinko... Ar aš galėjau savo Rožei toks pasirodyti?“

Neilgai trukus A. Vienažindys mirė.

Man I. Varnienė buvo patikėjusi redaguoti jos pjesę, parinkti leidyklą.

Pjesę „Rožės dygliai“ (2021) išleido „Naujojo lanko“ leidykla Kaune.

Prie šios pjesės autorė pridėjo publicistinius tekstus „Laiškas Dainiui“ ir „Kiek turtingas ir laimingas buvo Vienužis“.

Knygelės viršelį nupiešė I. Varnienės anūkė Simona Milvidaitė.

Apžvalginiam knygelės straipsnyje, be kita ko, rašiau:

„I. Varnienės pjesė informatyvi, aprėpianti esminius A. Vienažindžio gyvenimo ir kūrybos faktus. Tačiau tai nėra sausa jų seka. Autoriui pavyko įtaigiai, su aiškiai jaučiama meile pjesės personažui, pateikti juos gyvai, vaizdingai, įsimenančiai. Pjesės gyvastį ypač stiprina veikėjų dialogų autentiškumą – iš įvairių šaltinių į personažų lūpas parinkti patys dramatiškiausi, turintys didelį emocinį užtaisą žodžiai. Viename kitame epizode jie nuosekliai, tarsi savaime išsilies paties A. Vienažindžio dainomis. Tai lyg jungiamoji grandis tarp besikeičiančių poeto gyvenimo ir kūrybos įvykių, sudarančių darnią meninę visumą“ (p. 42).

Po kurio laiko ir glaudaus kūrybinio bendravimo I. Varnienė atsiuntė dar vienos savo knygos kompiuterinį tekstą. Tai buvo „Gipėnų kaimo šviesa. Gimtinės istorija. Esė, linkėjimai, laiškai, dokumentai, nuotraukos“. Miela prisiminti šios knygos rengimo niuansus: I. Varnienė ypač atsakingai, kantriai, reikliai žiūrėjo į kiekvieną prisilietimą prie A. Vienažindžio gyvenimo fakto, tikrino ir dar kartą tikrino, kad

neprasmuktų kokia klaida, kad ir mažareikšmė. Medžiagos kaupimas, atranka, susistemimas, dėstymas iš I. Varnienės pareikalavo daug fizinių ir dvasinių jėgų, bet ji dirbo pakiliai, kantriai, vis siūsdama naujus ir naujus, darsyk peržiūrėtus, patikslintus tekstus.

Pirmą skyrių sudarė tekstų rinkinys „Antanas Vienažindys – amžinas mano gimtinės šviesulys“ (p. 13–44). Tai vertinga dokumentinė medžiaga. Istoriniai šaltiniai (daugiausia bažnytinės parapijiečių registracijos knygos) liudija, kad Vienažindžiai Gipėnuose arba jų kaimynystėje gyveno daugiau kaip 200 metų. Vienas ryškiausių šios giminės atstovų poetas Antanas Vienažindys, kuris su pagarba ligi šiol minimas savo kraštiečių. Jautriai, su dukteriška meile I. Varnienė apžvelgė savo motinos Onos Vienažindytės–Juodelienės (1922–2007) sunkų gyvenimo kelią, jos puoselėjamus giminės atminimus.

Antrasis knygos skyrius (8 tekstai) pasakoja apie gipėniečius, gyvenusius XX a. ar gyvenančius ligi šiol. Tai daugiausia paprasti kaimo žmonės, niekieno neaprašyti, jokiose enciklopedijose nepaminėti, tačiau sėlių kraštas pagrįstai gali jais (pavyzdžiui, ūkininkų, pokario metų partizanų Dubinskių šeima) didžiulis, nes jie buvo taurūs, darbštūs, pamaldūs, mylintys Lietuvą. Apie jų gyvenimą pasakoja ir archyviniai dokumentai, ir autentiški pačių gipėniečių parašyti atsiminimai, nuotraukos, genealoginiai medžiai. Ilgesnius ar trumpesnius esė I. Varnienė paskyrė Karolinai Skrebytei–Juodelienei, Albinui ir Petruui Kamarauskams, Elenai ir Stasiui, Marytei ir Evaldui Šutams ir kitiems.

Iš viso išleistos septynios I. Varnienės knygos, tarp jų eilėraščių knyga „Į Tave“ (2019) ir apysaka „Amantes – amentes“ (2023).

Prisimenant Paulių Širvį

Su savo knyga atvažiuo

Taip jau atsitiko, kad pirmasis poetas, kurį sutikau, buvo iš Rokiškio krašto kilęs Paulius Širvys (1920–1979). Tai atsitiko Varėnos rajono laikraščio „Tarybinis balsas“ redakcijos prierašyje, kur mes, grupelė moksleivių, laukėme literatų susirinkimo, į kurį turėtų atvykti ir svečiai iš Vilniaus. Ir štai pasirodė Paulius Širvys, iš geležinkelio stoties einantis prie mūsų su savo poezijos rinkiniu „Ošia gimtinės beržai“ (1956) rankose.

– O, kiek poetų! – nusišypsojo Širvys, – kiekvienam iš mūsų tiesdamas ranką.

Man, skurdaus pokario metų kaimo jurgeliui, dar taip neseniai pradinėje vilkėjusiam namines šerokines kelnes ir avinčiam klumpes, bet klieidinčiam knygomis ir poezija, tai buvo kažkas nerealaus, fantastiška.

P. Širvys su kiek vėliau į susirinkimą atvykusiu Broniumi Mackevičiumi (1929–2013) redakcijoje aptarė mūsų eilėraščius, o po to Varėnos rajono kultūros namuose dalyvavo pirmajame rajono literatų viešame vakare. Mus, geltonsnačius literatus, susodino kultūros namų scenoje kartu su P. Širviu, B. Mackevičiumi, V. Giedra, ir mes pilnutėlei salei skaitėme savo literatūrinius bandymus. Skaitė ir svečiai.

Didžiausią įspūdį man paliko P. Širvys. Jo eilėraščių žodžiai „Čikaga, tu mano Čikaga...“, „Vėjas žvaigždę užpūs, žiburėlis užges...“, iš rankraščių skaitomi: „Ir liksim, kol Nemunas bus...“ mano širdyje ligi šiol...

Tai buvo 1956 m. rugpjūčio 19-oji...

Tuo metu aš buvau baigęs devynias vidurinės mokyklos klases.

Gyvenau kaimyniniame Daugų (dab. Trakų) rajone, tačiau buvau aktyvus Varėnos rajono literatų veikloje, todėl jie mane ir pakvietė į savo renginius.

Taip jau atsitiko, kad P. Širvys visą mano ilgą gyvenimą (esu gimęs 1938 m.) išliko vienu mieliausių poetų (o gal ir mieliausias?).

Vis dėlto toks teiginys ne viską pasako.

Kuo labiau brendau, kuo daugiau skaičiau knygų, kuo dažniau, ypač dirbdamas rajono laikraščių redakcijose, ir įvairiose šventėse, literatūrinuose vakaruose susitinkėdamas su rašytojais ar poetais, tuo labiau jutau platėjančią takoskyrą tarp žmogaus kaip asmenybės ir tarp žmogaus kaip kūrėjo. Vis labiau man darėsi akivaizdu, kad gražų, talentingą posmą gali sukurti ir netoleruotinos moralės poetas.

Kai buvau jau nebe drovus jaunikaitis, kartą tiesiai šviesiai paklausiau:

– Pauliau, kodėl tu taip geri?

Šalia jo stovėjęs kažkoks drumzlinų akių draugelis suskubo pasireikšti:

– Jeigu tu būtum tokį karo pragarą praėjęs, gal ne taip gertum...

Atkirtau iš karto:

– Pažįstu ne vieną frontininką, konclagerininką, kurių dalia buvo maždaug tokia pat, tačiau jie ne girtuokliai, saugo savo sveikatą, kūrybinį potencialą...

Kai kas man paprieštaruodavo:

– Nesikabinėk prie to Širvio... Tegu kiekvienas girtuoklis tiek padaro, kiek Širvys, tai tautos nebus pasmerktas.

– Bet kas gali teigti, kad jis viską padarė, ką galėjo?.. Talentą reikia puoselėti, o ne barstyti aludėse...

Nors keletą metų ir buvau abstinentas, tačiau tai visiškai nelaikoma jokia tvirtybe, nereikia pulti į kraštutinumus, o geriau laikytis saiko.

Neįtikino manęs ir postringavimai, kad alkoholis –liga. Tada ligą reikia gydyti! Tačiau jokia medicina neišgydys, jeigu pats žmogus nenorės išsigydyti.

Per visą bendravimą su P. Širviu tokios pozicijos aš ir laikiausi. Kaip, beje, ir Paulius...

Kai Alfas Pakėnas (1958–2024) rengė atsiminimų knygą apie P. Širvį, nedvejodamas atsiliepiu į raginimą parašyti apie savo bendravimą su Poetu. Beregint parašiau. Net du tekstus: vieną apie paradinę pusę, viešąją, antrą – apie nuopuolius, smuklinę... Į pirmąją knygą „Metai su Pauliumi. Atsiminimai apie Paulių Širvį“ (2004) įdėjo mano rašinį apie tai, ką aš mačiau gražaus P. Širvio gyvenime ir kūryboje, o į antrąją „Palik tik dainą man. Atsiminimai apie Paulių Širvį“ po ilgų svarstymų ir abejonių įdėjo kitą mano rašinį „Be kreivų veidrodžių“ – apie tai, kas, mano nuomone, nepuošė poeto kaip asmenybės.

Teatleidžia man tie, kuriems nepatiko mano samprotavimai. Beje, juose nieko naujo, tai daugeliui literatūros mylėtojų žinomi faktai, tik labai jau retai kas išdrįsdavo apie tai žodį kitą parašyti. Ilgainiui istorija viską sustato į savo vietas.

„Pauliau, duok mums naujų eilėraščių“

Taip jau atsitiko, kad priimtas dirbti į Kaišiadorių rajono laikraščio redakciją, atsidūriau viename kabinete su Vaciu Bukausku (1937–1998), kultūros ir buities skyriaus vedėju, literatu, kelių prozos knygų iš rusų kalbos vertėju. Tai buvo talentingas, „daug žadantis“ poetas, kurio eilėraščius kartkartėmis spausdino respublikinė spauda. Nuo mokyklos dienų jis tiesiog kliedėjo P. Širvio poezija. Įstojęs į Vilniaus universitetą studijuoti literatūros, paskaitose pasirodavo kaip jaunas mėnulis – vis lėkdavo ne į audito-

riją, o į kokią kavinę susitikti su P. Širviu. Tie susitikimai baigėsi tuo, kad vos įpusėjus II kursui, Vacys buvo išbrauktas iš studentų sąrašų. Teko pamiršti gastroles po alubarius, o ieškotis darbo. Taip vienu metu mudu ir tapome bendradarbiais.

Taip čia ir vėl atsirado P. Širvys. Ne dažnai, bet visgi...

Garbaus svečio apsilankymais buvo patenkintas ir laikraščio redaktorius Zenonas Lapinskas (1928–1991). Kas be ko, juk jiedu kraštiečiai. Z. Lapinskas gimęs Kamajuose, baigęs Rokiškio 1-ąją vidurinę mokyklą, po to buvo šios mokyklos mokytojas, direktorius, galop 1958–1961 metais dirbo Rokiškio rajono laikraščio „Spalio vėliava“ redaktoriumi. Tad jiedviem kalbų netrūko, buvo bendrų pažįstamų.

– Pauliau, duok mums naujų eilėraščių. – kartkartėmis primindavo Z. Lapinskas. – Mielai išspausdinsime. Ir gerą honorarą tau išrašysiu...

P. Širvys pasimuistydavo, pasimuistydavo, jo vidinės švarko kišenės vis būdavo tuščios, tačiau kartais iš tikrųjų išsitraukdavo visą pundelį suglamžytų mokyklinių sąsiuvinėjų lapų su eilėraščiais. Tačiau dažniausiai jie patekdavo į redakciją per V. Bukauską. Ten pas jį P. Širvys kartais ir nakvodavo. Vacio žmona Aldona mėgdavo skaityti P. Širvio eilėraščius, toleravo poeto apsilankymus: papjaustydavo dešros, ant lašinukų išsikepdavo kiaušininės ir užsidarydavo miegamajame, o vyras su Pauliumi iki paryčių vaišindavosi... Nebūdavo kaip redaktoriui ir bartis už tai, kad Vacys kitądien išvis neateidavo į darbą, nes jis kišenėje jau turėdavo „slaptą ginklą“ apsiginti: padėdavo prieš redaktorių naują P. Širvio eilėrašį.

Kas dabar gali paneigti, kad pirmosios P. Širvio eilėraščių ciklo „Motulė Lietuva“ („Siūbuoja ažuolai“;

Žiobiškio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje. Iš kairės: istorikas V. Gasiūnas, prof. Č. Kalenda, D. Balaišienė (D. Kairio sesuo), bibliotekininkė R. Kiselytė, žurnalistas J. Laurinavičius, klebonas kun. V. Šimukėnas ir dr. R. Skeivys. Nuotr. V. Kazlauskas

„Rūdyk, tėvų dalgeli“, „Ant žibančių kardų“) publikacijos pasirodė Kaišiadorių rajono laikraštyje „Į komunizmą“ (1963 lapkr. 29, Nr. 139)?! O ir kiti elitiniai P. Širvio eilėraščiai „Žali beržų šešėliai“, „Aš lauksiu prie Vilniaus“, „Tu pabusk ilgesy“... Jie irgi pirmiausia pasirodė to paties laikraščio puslapiuose...

Be to, visas pluoštas P. Širvio publikuotų ir nepublikuotų eilėraščių, kai kurių kitų rašinių liko V. Bukausko stalčiuose. Tai didelė vertybė P. Širvio kūrybos tyrinėtojams, literatūrologams, žurnalistams.

Kai V. Bukausko nebeliko, jo žmona visus vyro stalčiuose rastus P. Širvio eilėraščius atidavė man.

P. Širvyso „Mūsų koresp.“

Taip jau atsitiko, kad 2006-aisiais, rengiantis „Kaišiadorių aidų“ laikraščio 60-mečio jubiliejui, nutariau peržiūrėti pokarinius dar J. Stalino laikų apskrities laikraščio grėsmingu pavadinimu „Bolševikiniu keliu“ komplektus. Netikėtumų ilgai laukti neteko. 1952 m. balandžio 25 d. numerį po išspausdinta

korespondencija apie Gegužinės (dabar Palomenės sen.) klubo-skaityklos išleistą sienlaikraštį „Atspindi kolūkio gyvenimą“ sušmėžavo pavardė P. Širvyso, „Mūsų koresp.“. Kaip tai atsitiko?

Ėmiausi literatūrinių žinytų, enciklopedijų... Štai biografinis žinytnas „Tarybų Lietuvos rašytojai“ (1975) apie to laikotarpio P. Širvio veiklą pažymi: „1945–1946 m. dirbo LLKJS Rokiškio rajono komitete, 1946–1954 Rokiškio, Pandėlio, Merkinės, Rūdiškių laikraščių redakcijose.“ Pats poetas savo autobiografijoje („Tarybų Lietuvos rašytojai“) rašo: „Demobilizavausi 1945 m. rudenį komjaunimo darbui. Bet greitai perėjau į spaudą. Dirbau Rokiškio, Pandėlio rajonų redakcijose, Merkinės ir Rūdiškių MTS laikraščiuose.“ O kur Kaišiadorys? Niekur nė puse žodžio neužsiminta. Kaip sužinoti tiesą?

Tuo metu Kaišiadoryse, Vytauto Didžiojo gatvėje, gyveno anų dienų įvykių liudytojas Stasys Ivanavičius (g. 1917 m.), buvęs 16-osios lietuviškosios divizijos karys, o 1952 m. buvęs Kaišiadorių apskrities vykdo-

mojo komiteto atsakingasis sekretorius. Nuėjau pas jį.

– Redakcija buvo tose pačiose patalpose, kur buvo įsikūręs ir apskrities vykdomasis komitetas, – ėmė pasakoti S. Ivanavičius. – Į darbą vaikščiojom per tas pačias duris. Beveik kasdien sutikdavau ir Paulių Širvį. Tačiau jis pas mus dirbo labai trumpai.

P. Širvio kaip žurnalisto karjera Kaišiadoryse truko maždaug du mėnesius: paskutinę jo publikaciją randame birželio 25 d. „Bolševikiniu keliu“ numerį. S. Ivanavičius atskleidė ir priežastis, kodėl P. Širvyso greitai buvo atleistas iš darbo.

Kai kurie demobilizuoti rusų kariai, atsidūrę Kaišiadoryse, nesukubėjo grįžti į savo tėvynę, o liko čia. Jie, būdami mažaraščiai, tačiau apsisagstę kariniais ordiniais ir medaliais, sulindo į vadovaujančius apskrities postus. Sužinoję, kad apskrities redakcijoje dirba *своū парень* („savas žmogus“) – frontininkas, ėmė kvieisti P. Širvį prie butelio... Tačiau jie nuo Pauliaus gavo kaip šlapiu skuduru per veidą. P. Širvyso nesėdo su jais prie stalo, o V. Šermukšnio slapyvardžiu ėmė skelbti aštrius feljetonus. P. Širvyso „su žemėmis sumaišė“ savivaliaujančią pramkombinato direktorių Serioginą („Kas man prieštarau? 1952, birž. 15 d.), sukčiautoją Ščebnicos gyvulių paruošų kontoros direktorių Dolgovą („Ilgai tylėjęs prabilo“, 1952, birž. 25 d.). Beje, išskyrus P. Širvį, apskrities redakcijoje feljetonų niekas nerašė.

Frontininkai įtūžo, puolė partijos apskrities komitetą...

Laikraščio redaktorė Jadvyga Perekopskaja neatsilaikė prieš juos. Ji atleido P. Širvį iš darbo.

Netrukus ir pati redaktorė, kaip praradusi bolševikinį budrumą bei praleidusi į spaudą „šmeižikiškus P. Širvio feljetonus“, taip pat buvo

atleista ir iš Kaišiadorių kažkur išvyko.

Netenka abejoti, kad tos kelios darbo savaitės Kaišiadorių apskrities redakcijoje P. Širviui paliko didžiulę nuoskaudą, kad jis net po daugelio metų, lankydamasis Kaišiadorių rajono laikraščio redakcijoje, nė karto apie tai neprisitarė.

„Aš – beržas“ ir kt.

Taip jau atsitiko, kad aš kadaise patekau į Pauliaus Širvio eilėraščių „Aš – beržas“ sukūrimo peripe-tijas.

*Aš – beržas,
Lietuviškas beržas,
Išbridęs
Iš pievų nakties,
Sustoju
Ant mūšių
Didžiausiojo tako
Su plieno dalgiu
Ant peties.*

Poezijos grynuolis, ar ne?

Norėčiau pacituoti dar kelias eilutes, kurios ypač svarbios rašant apie šį eilėraščių.

*Ateik, –
Apkabinsiu,
Į širdį priimsiu,
Papuošiū
Žvaigždėtai
Nakties auskarais.*
(Pabraukta mano – J. L.)

Turbūt kiekvienam P. Širvio poezijos mylėtojui įdomu išgirsti, kur, kokiomis aplinkybėmis buvo sukurtas šis eilėraščių.

1981 m., peržiūrėdamas savo archyvą, aptikau P. Širvio gamtinio eilėraščių „Gegužės naktį“ judraštinių kelių posmų variantą. Kai kurie iš jų beveik visiškai sutampa su vėliau parašytais „Aš – beržas“ posmais, pavyzdžiui:

*Aš viską užmiršęs,
Rūkais
Užsirūkęs,
Geriu
Žalią vyną nakties.*

*Geriu
Žalią tylą.
Geriu
Žalią šilą.
Geriu,
Kol apsvaigsta galva.*

Juk tai panašu į poeto eilėraščių „Aš – beržas“ eilutes:

*Aš, viską praūžęs,
Rūkais užsirūkęs
Geriu
Žalią vyną
Nakties.*

*Geriu
Žalią šilą,
Geriu
Ir apsvaigęs
Einu.*

Apie tai parašiau savaitraščiui „Literatūra ir menas“. Jis mano straipsnelį „Kol suošė beržas“ išspausdino (1981, birž. 27 d., nr. 26).

Į mano laišką redakcijai reago-vo rašytojas Romas Sadauskas. Jis parašė: „Tamstos straipsnį „Lit. ir mene“, suprantama, skaičiau, jis mane gerokai nustebino. Redakcija sako, kad jokių fotokopijų iš Tams-tos nėra gavusi. Pataikyti į „Jauni-mo gretas“ tuo metu, kai P. Širvyso gimdė „Beržą“, nelabai galėjai, nes P. Širvyso, jo paties prašymu, buvo kabinete užrakintas; atrakinau jį ryte, kai atėjau į darbą.“

R. Sadauskui nusiunčiau P. Širvio rankraščių kopiją, jis į tai nereagavo, o parašė išsamų pasako-jimą „Beržo“ gimimas“ („Jauni-mo gretos“, 1982, nr. 3, p. 15), kuriame, be kita ko, teigiama: „Kartą, baigiantis darbo valandoms, „Jaunimo gretų“ vyriausiojo re-daktoriaus pavaduotojas Elijošius Zeifas atnešė Juozo Griekienio nuo-traukos skaidrę ir liepė: „Sukurk parašą, čia bus spalvotas atvartas“. Tai buvo pavasario peizažas su beržais. Prie skaidrių dar nebuvau įpratęs, reikėjo atidžiai įsigilinti.

O čia atsiveria durys, ir pasirodo Paulius.

– Na, štai, esi beržų specialistas, sukurk parašą, – įbrukau jam skaidrę, ir nieko žmogui neliko, kaip ją apžiūrėti.

– Gražu, čia galima ir eilėraščių sukurti, ne tik parašą, – vaizdas jam aiškiai patiko.

– Rašyk, išleisime per du pusla-pius sykiu su šia nuotrauka...

Sutarėm taip: reikia, kad būtų du pakeliai cigarečių ir užrakintos durys.

Kai kitą rytą atėjau į darbą, Paulius gulėjo ant sofos ir garsiai knarkė. Kabinete oras mėlynavo nuo dūmų, abu „Jūratės“ pakeliai buvo tušti, o ant stalo driekėsi popieriai, visi prirašyti ir subrau-kyti. Iš tų popierių ir surinkome eilėraščių, kurių autorius perrašė į vieną lapą.

– Pavadinimą pats sugalvok, aš einu, – numojo ranka ir iš tikrųjų kažkur išėjo nei apsiprausęs, nei pasiūkavęs.

Ilgai nesvarstęs, pavadinimu padariau pirmąją eilėraščių eilutę, įdėjęs per vidurį brūkšnį „Aš – beržas“. Perrašytą mašinėle eilėraščių atidaviau vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojui, bet jis po pusvalan-džio grąžino:

– Susirask Širvį, ir kad nebūtų jokių „baltųjų krūtų pumpurų“.

...Parašas po nuotrauka, virtęs eilėraščių, perėjo literatūros sky-riaus redaktoriaus žinion. Autorių jam pavyko sugriebti, spaustuvei jau nusiuntus korektūras. Išliko ne tik eilėraščių judraštis, bet ir korektūrinis puslapis su gausiais pataisymais (beje, ir vietoj *krūtų* purpurai atsirado *aušros* purpu-rai – J. L.). Visas eilėraščių buvo ilgai tobulinamas ir gerokai nuo pirmojo nutolo, kol tapo iš tikrųjų nepriekaištingu širviškosios lyrikos grynuoliu, be jokių šalutinės rankos priemaišų.

* * *

O toliau dar netikėčiau.

Bibliotekoje radau informaciją, kad „Kauno tiesa“ 1966 m. birželio 18 d. išspausdino P. Širvio eilėraštį „Nakties auskarai“. Nė viename jo poezijos rinkinyje tokio eilėraščio neaptikau. Pasirodė eilėraščio pavadinimas „Nakties auskarai“, o tekstas – „Aš – beržas“... Jis buvo išspausdintas „Kauno tiesos“ literatūriniam priede „Kūrybinė savaitė“. Netgi su brūkšniu tarp „Aš“ ir „beržas“. Netgi su „baltųjų krūtų pumpurais“...

Vadinasi, per naktį P. Širvy „Jaunimo gretų“ redakcijoje beveik nieko naujo nesukūrė, eilėraštis „Aš – beržas“ jau anksčiau buvo ne tik parašytas, bet ir paskelbtas spaudoje.

Valdemaras Kukulius monografijoje „Pauliaus Širvio gyvenimas ir kūryba: ženklai ir pražvalgos (2013)“ pastebi: „R. Sadauskas yra aprašęs galutinį eilėraščio „Aš – beržas“ gimimo etapą: poetas eilėraštį rašęs 1967 metais <...> per naktį, užrakintame kabinete, o rytą, iš atskirų, per naktį rašytų fragmentų, „sulipdęs“ vientisą tekstą. Šedevrai šitaip negimsta, tačiau prielaida, kad eilėraštis komponuotas iš fragmentų, yra teisinga“. Tai liudija, beje, ir mano „Literatūroje ir mene“ pateiktas straipsnelis „Kol suošė beržas“.

Mano spaudoje paskelbti faktai apie P. Širvio eilėraščio „Aš – beržas“ atsiradimo istoriją sudomino filosofinių knygų redaktorių Antaną Rybelį. Straipsnyje „Pauliaus Širvio poezijos pėdsakais“, kuris išspausdintas mano knygoje „Paulius Širvy ir Kaišiadorys“ (2019), rašo: „... Mane sudomino <...> papasakota eilėraščio „Aš – beržas“ istorija, nes ir aš buvau šioks toks šios istorijos liudininkas, kai buvo rengiama jo publikacija „Jaunimo gretose“, kuriose tuo metu dirbau

stilistu korektoriumi. Nuo tų dienų praėjo jau daugiau kaip penkiasdešimt metų, tačiau prisimenu tą faktą, kai P. Širvy buvo užrakintas nakčiai žurnalo redakcijoje, taip, kaip savo atsiminimuose rašo R. Sadauskas, tačiau man dingojasi, kad jis buvo užrakintas ne minėtam eilėraščiui parašyti, o dėl kitos publikacijos, būtent dėl apybraižos „Tu, tik tu gražiausia“, kuri buvo išspausdinta 1968 m. nr. 1 su rubrika „Mano svajonių žemė“, sumanyta ir tvarkoma R. Sadausko“ (p. 141–142).

Nieko stebėtino, kad legendinių eilėraščių ir istorija legendinė. Taip atsitiko ir su P. Širvio krikščioninio skaidrumo eilėraščiu „Aš – beržas“.

Post scriptum

Čia atrinkau labiausiai savitus savo bendravimo su P. Širviu epizodus. Minint poeto šimtąsias gimimo metines (1920–2020), parengiau ir išleidau knygą „Paulius Širvy ir Kaišiadorys“ (2019). Tai atsiminimai, publikacijos, rankraščiai: poeto eilėraščių pirmosios publikacijos Kaišiadorių rajono laikraštyje (1963–1969), jo rankraščių faksimilės, keli laišškai rajonų jauniems literatams, nuotraukos, kurių dauguma niekur neskelbtos. Knygai įvadą parašė P. Širvio kūrybos tyrinėtojas Stasys Lipskis.

Kartu su sūnumi Valdu Laurinavičiumi, auditoriumi, administracijos darbuotoju, verslininku, jo šeimos sodyboje Riešėje (Vilniaus r.) įkūrėme privatų literatūros ir istorijos muziejų, kuriame pirmoji ekspozicija skirta P. Širviui, išleistas informacinis leidinys „Ekspozicija Pauliui Širviui – 100“. Muziejaus ekspozicijoje ir fonduose vienietinė autentiška medžiaga, kokios kitur nėra. Fondai vis papildomi, prie to ženkliai prisideda ir rokiškėnai.

Neoromantikas su vėju už parankės

Danas Kairys (1938–2013) eilėraštyje „Nematomasis“ rašė:

Jaunystėje mokėjau pavirsti

nematomu:

Tapdavau tik pilkas dulkių

debesėlis.

Taip jau atsitiko, kad esu jo bendraamžis, lituanistikos studijų Vilniaus universitete bendramokslis, abu buvome to paties Istorijos–filologijos fakulteto dabartinės lietuvių literatūros būrelio nariai. Kaip matau iš grupinių nuotraukų iš informacijos spaudoje, su kitais literatais važinėjome po Lietuvos literatūrinės vietas, skaitėme savo eilėraščius kultūros namuose, mokyklose, tačiau – Dieve tu mano – jis buvo toks drovus, tylus, melancholiškas, niekad garsiau už kitus neprabylant, kad man neįstrigo jokių epizodų iš jo studijų laikų. Mudu nebuvome ir stropūs paskaitų lankytojai, tad susitikdavome itin retai, kartais tik prasilenkdami ilguose fakulteto koridoriuose. Tačiau ir to pakako, kad, išvydus jo stotinę figūrą, pašnibždomis būtų tarstelėta: „Danas atėjo“. Savo jeseniniška išvaizda, paprastumu, natūralumu jis atkreipdavo kurso merginų dėmesį, galbūt sukeldavo ir tam tikrą žavesį, tačiau niekada nesu matęs Dano apsupto merginų: jis turėjo, kaip atrodė iš šalies, vieną artimą kurso draugą – būsimąjį žinomą poetą ir vertėją Alfonsą Bukontą (g. 1941).

Jeigu ateidavo į paskaitą, tai jiedu sėsdavo kur nors auditorijos gale ir šnabždėdavosi pasidėję poezijos knygas. Draugai pasakojo, kad jiedu gaudavo tokių knygų, kurių kiti neturėdavo: Bernardo Brazdžionio, Jono Aisčio, dar Sergejaus Jesenino, Roberto Roždestvenskio, kitų.

Kai jau mūsų kursas baigė studijas, kai jau visi buvome išsiskirstę į savo darbo vietas, kūrėme šeimas, vienąkart netikėtai akis į akį ties

tuometiniu P. Cvirkos skveru susitikau su Danu Kairiu. Nepatikėsite, kokių džiaugsmu suspindo mūsų akys – tarsi būtume artimiausi žmonės, kažkokių negandų ilgam ilgam buvę išskirti...

– Užėinam pas Bukontą, – pasiūlė Danas. – Jis čia pat, Kapsuko (dabar Jogailos – J. L.) gatvėje, gyvena.

Užėjome. Alfonsas buvo vienas, žmona kažkur išvykusi...

Kalba apie vieną ir tą patį – literatūrą, poetus, kurso draugus Marcelijų Martinaitį, Algimantą Zurbą, dar vieną kitą, kurie jau buvo išleidę savo pirmąsias knygeles, daugiau ar mažiau žinomi.

– Kodėl tavo eilėraščius labai retai matau laikraščiuose ar žurnaluose? – tarstelėjau.

– Nenoriu lįsti į redakcijas, jei kurios jau kartą atmetė... – išgirdau.

Danas turėjo su savimi pluoštelį eilėraščių, kai ką mudviem su Alfonsu paskaitė. Aš netikėtai Danui pasiūliau:

– Tai duok tu man jų, aš pabandyčiau pasiūlyti kokias redakcijai.

Kad ir nelabai noriai, Danas vis dėlto sutiko.

„Tarybinio mokytojo“ redakcijoje dirbo Nijolė Blaževičiūtė (1946–2011), iš Kaišiadorių kilusi žurnalistė ir literatė, kuri kadaise man į rajono laikraščio redakciją atnešė sąsiuvinuką savo eilėraščių, iš kurių vienas kitas ir buvo paskelbtas literatūriniam puslapyje.

– O! Puikūs eilėraščiai! – vos vieną kitą perskaičiusi pasakė Nijolė. – Duosiu spausdinti...

Ir davė. Netrukus mokytojų kūrybos puslapyje ir pasirodė du ar trys Dano eilėraščiai.

Tačiau teko gūžioti pečiais: kad tai visai ne Dano posmai!..

Taip ir buvo: greičiausiai dėl spaustuvės rinkėjo kaltės buvo sumaišyta dviejų autorių kūryba: po Dano eilėraščiais atsidadė kaž-

Rokiškio r. savivaldybės meras A. Vagonis, renginio vedėjai J. Laurinavičius ir R. Kiselytė Rašytojų klube, 2017 m. kovo 23 d. Nuotr. V. Kazlauskas

kokios mokytojos pavardė, o po pastarosios – atvirksčiai – Dano Kairio.

Nijolė baisiai susijaudino, jai grėsė rimti nemalonumai, maldaavo nesakyti redaktoriui, o ji pasiūlyti kompensuoti moralinę skriaudą abiem: išspausdins jų naujų eilėraščių.

Kadangi niekas iš redakcijos darbuotojų ar laikraščio skaitytojų apie nemalonų *liapsusą* nieko nežinojo, tai „tokiu susitarimu“ nesunku buvo jį užglaistyti.

Tačiau aš manau, kad šis kuriozinis įvykis rimtų pasekmių mudviems toliau bendraujant neturėjo. Vis dėlto kaip netikėtai nuoširdūs, šilti santykiai įsiplieskė pas Alfonsą Bukontą ir šiek tiek vėliau, taip netikėtai be jokių komentarų jie ir užgeso. Aš daugiau nebesirinkau pagal savo galimybes viešinti jo poeziją, o jis, savaime suprantama, tyliai ir ramiai pasitraukė iš mano akiračio...

Kaip vėliau pasirodė, tai buvo paskutinis mudviejų susitikimas.

Galbūt jo ir nebūtų verta prisiminti, jeigu po kelių dešimtmečių, jau Lietuvos nepriklausomybės metais, mudu vėl nebūtume prisiminę vienas kito ir šita bendrystė liko paženklinta kur kas reikšmingesnių įvykių nei po eilėraščiais sumaišytos

autorių pavardės literatūriniam puslapyje.

Ir paženklinta ne kuo kitu, o... naujomis knygomis, kurias, beje, kas jau kas, o Rokiškio krašto žmonės puikiai žino, skaito, deklamuoja, dalijasi nuomonėmis. Na, tai Dano Kairio poezija! Nes tai prisiminimų žodžiai apie Daną Kairį! Tai sava, sėliška, aukštaitiška, talentinga.

O buvo taip.

2009 m. sumaniau pakviesti savo kurso draugus į susitikimą Vilniaus universitete, prie legendinio Filologų berželio. Draugai pritarė. Rugsėję įvyko pirmasis susitikimas, tačiau Danas neatvyko. Po to tie susitikimai tapo kasmetiniai. Kaip prisiminimų ženklus aš parengiau kelias knygas tuo pačiu pavadinimu „Kaip gyvi, mano kurso draugai?“ Kiekvienoje jų ši bei tą parašydavau ir apie Daną, paštu jas nusiųsdavau. Jis telefonu man padėkodavo, vis teisindamasis, kodėl neatvažiuoja. Kartą net išsitarė: „Atleisk, Jonai, kad neatvažiauvau į susitikimą: suprask, draugas mirė, turėjau laidotuvėse dalyvauti“... Niekas šių faktų per daug nesureikšmindavo: ką gi padarysi, jei žmogus negali?!

Aš jau turėjau dvi D. Kairio eilėraščių knygeles, kurias man su autografais atsiuntė paštu: „Žvaigždės

LKRS Rokiškio skyriaus nariai (iš kairės): J. Augulienė, J. Juodinytė, V. Kazlauskas ir V. Papaurėlienė sveikina knygos „Žiobiškio vėjas“ sudarytoją J. Laurinavičių. Nuotr. R. Vilutienės

sulos ąsotyje“ (1997) ir „Vėjų alėjoj“ (2006). Man jo eilėraščiai padarė didžiulį įspūdį. Aptikau palankių recenzijų apie juos spaudoje. Todėl nepalikau Dano ramybėje: ar į tuos rinkinius sudėta daugmaž visa kūryba, ar ne? Danas atsakė, kad ne visa, gal susidarytų viena ar dvi tokios knygelės.

Vėliau rajono laikraštyje „Gimnasis Rokiškis“ (2003, bal. 06 d.) rašiau: „Danas buvo tiesiog atakuojamas, kad surinktų naujausius eilėraščius ir atsiųstų man. Sakiau, kad dėl lėšų išleisti knygelę tegu nesuka galvos: aš gavau Kaišiadorių rajono savivaldybės kultūros premiją ir visus pinigus skiriu jo poezijos rinkiniui išleisti, o jei-gu premijos pinigų trūks, tai dar pridėsiu. Ilgai teko laukti Dano eilėraščių. Nors jis sakėsi, turįs daug parašytų, tačiau, kai ėmė rengti juos leidyklai, atsivėrė rimtos properšos. Tai to trūksta iki vientisumo, tai to... Kaip supratau, jis rašė ir tas properšas ėmė kamšyti naujais eilėrašciais. Galų gale paštu atsiuntė didelį pluoštą savo kūrybos. Su Antanu Rybeliu ėmėmės rengti knygą leidyklai. Skubėjome, nes nedaug buvo likę

laiko iki kurso draugų susitikimo. Suspėjome. Išleidome („Su vėju už parankės“, 2011). Beveik visą tiražą išsiunčiau Danui į Rokiškį. Koks jis buvo patenkintas! Stebėjosi, kad jam nereikia nė cento pridėti už leidybą. Bendrakursės pagal jo naujausių eilėraščių knygelę parengė literatūrinį montažą. Uždaroje kavinės salikėje turėjo vykti literatūrinė popietė, skirta Danui, jo knygelės sutiktuvėms. Paskambinęs Danui pasakiau: – Žinok, bičiuli, gausi naują užduotį: parenk savo eilėraščių rinktinę. Susitariau su Marcelijumi Martinaičiu, kad jis parašytų įvadą, apžvelgtų tavo kūrybą ir rinktinę nuneštų į Rašytojų sąjungos leidyklą. Dėl pinigų irgi lik ramus.

Atrodo, be galo džiaugėsi. Net negalėjo patikėti, kad taip rūpinamasi jo kūrybos palikimu.

Tačiau į kurso draugų susitikimą – didžiausiam nusivylimui – Danas... vėl neatvažiavo. Mes, bendrakursiai, nuleidome rankas. Visai spėliojo-me. Dano aš nebekankinau.

O pasirodo... Dabar stebiuosi, iš kur Danas turėjo tiek dvasinių ir fizinių jėgų parengti eilėraščių rinkinį „Su vėju už parankės“?! Juk jis jau

buvo beviltiškas ligonis. Tik niekam iš kurso draugų apie tai nesakė. O mums nekilo mintis nuvažiuoti pas jį, pasidomėti... Apie tą klastingą ligą sužinojome tik dabar, kai Dano jau nebėra... Nenorėjo jis mums, artimiausiems bičiuliams, kelti nerimo, gailesčio, aptarinėjimų. Jis ją nutylėjo.

Danai, ar tu ir TEN išėjai su „Vėju už parankės“? Nes vėjas buvo tavo mėgstamiausias įvaizdis...

Danas Kairys mirė 2013 m. vasario 23 dieną. Palaidotas Žiobiškio bažnytkaimio kapinėse.

* * *

Kaip apibendrinti, kaip įvardyti D. Kairio literatūrinį palikimą?

Iš profesionalių literatūros vertintojų vienas pirmųjų D. Kairio poezijoje kūrėjo talentą išvėlgė „Margų raštų“ leidyklos vyriausiasis redaktorius, filosofijos knygų leidėjas Antanas Rybelis. Jis Rokiškio krašto kultūros žurnalui „Prie Nemunėlio“ (2007, nr. 2, p. 44–46) parašė literatūrologinę apžvalgą. „Neprovinciali poezija iš provincijos. Dano Kairio egzistencinė gamtos lyrika“. A. Rybelis, be kita ko, teigė, kad „D. Kairio poezija išmaitinta ge-

riausiais klasikinės lietuvių poezijos syvais, tačiau savo talentu jis vis dėlto sugebėjo patvirtinti klasikinę lietuvių poezijos tradiciją tokia išradinga metaforika, netikėtomis personifikacijomis, tokiomis įtaigiomis palyginimų variacijomis, kokių iki šiol niekas nebuvo sukūręs. Kai kurie jo eilėraščiai, drįsčiau sakyti, prilygsta geriausiems mūsų poezijos klasikų eilėraščiams.“

Toks aukštas D. Kairio kūrybos įvertinimas neliko be kurso draugų atgarsio. Kasmetiniame susitikime prie Filologų berželio buvo nuspręsta parengti knygą D. Kairiui atminti. To ėmėsi šių eilučių autorius.

Tai buvo nelengvas, bet mielas darbas.

Pradėjau nuo rokiškėnų – D. Kairio kraštiečių. Betgi aš vos vieną kartą valandėlę kitą tebuva Rokiškyje, kai LR prezidentas Valdas Adamkus rajoninės spaudos redaktorius pakvietė į spaudos konferenciją Rokiškio krašto muziejuje! Ką daryti? Prisiminiau J. Tumo-Vaižganto gimnazijos „Romuvos“ padalinio bibliotekos vedėją Redą Kiselytę, kurios gražias miniatiūras redagavau, rengdamas „Gimtinės“ laikraščio almanachą „Tėviškės vyturiai“ (2005). Ji sutiko ir jai padedant buvo parengta knyga „Žiobiškio vėjas. Apie poetą Daną Kairį ir jo kūrybą“ (2016).

Pirmąjį knygos skyrių sudaro rokiškėnų atsiminimai apie D. Kairį: Dano sesers Danutės Balaišienės, sūnaus Dariaus Kairio, Aldonos Kriukelienės, Danutės Kastanauskaitės, Daivos Vilkickienės, Violetos Kepalaitės–Aleknienės ir kt. Žinomos Rokiškio krašto poetės Danutė Mažeikienė, Gražina Pitrenienė, Vida Papaurėlienė ir Irena Varnienė pateikė savo eilėraščių, skirtų

D. Kairiui. Atsiminimus parašė ir kurso draugai: prozininkas Algimantas Zurbas ir poetas Alfonsas Bukontas.

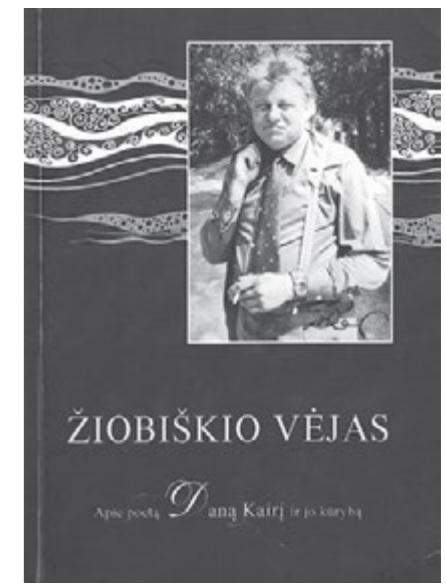
Man rodos, kad ypač svarbus skyrius „Asmenybės ir kūrybos įžvalgos“, kurių autoriai prof. Česlovas Kalenda, Antanas Rybelis ir dr. Rimantas Skeivys. Rimantas parašė mokslinę studiją „Ilgesio besparnis paukštis“ – tai pirmas toks išsamus literatūrologinis darbas apie D. Kairio poeziją. Negaliu nepacituoti kelių dr. Skeivio teiginių: „Jo elegišką, neįveikiamą buitės skausmą perteikianti poezija įtaigi ir miela. Ji praturtina lietuvių literatūrą (pabraukta mano – J. L.).“

Dano Kairio poezija apibūdin-tina kaip ekspresyvi, spontaniška, ilgesingai elegiška. Ištikimybė lietuviško kaimo tradicijoms, susipynusi su neoromantizmo poveikiu, sudaro pagrindą, kuriuo remdamasi klostosi tematika ir poetinis savitumas (p. 133).

„Ekspresyvi gamtos refleksija yra kūrybos plotmė, kurioje itin gyvai ir nevaržomai atsiskleidžia Dano Kairio poetinis talentas. Paskutiniame poezijos rinkinyje „Su vėju už parankės“ juntamas Dano Kairio išsivadavimas iš įtakų, prabilus autentišku savo balsu (p. 167–168).“

Į knygą sudėti 28 D. Kairio eilėraščiai, nepatekę į jo poezijos rinkinius. Dar 6 eilėraščius atrinkau iš jo bloknoto, kurį saugojo poeto sesuo Danutė.

Rengiant knygą, nepamirštamą įspūdį paliko kurso draugų trijulės – dr. R. Skeivio (su jo mašina), prof. Č. Kalendos ir mano – kelionė D. Kairio takais po Rokiškio kraštą. Ją surengėme 2016 m. gegužės 20 dieną. Kelionėje mus lydėjo R. Kiselytė, Rokiškio krašto mu-

Knyga apie pedagogą, poetą D. Kairį. Nuotr. R. Kiselytės

ziejaus istorikas Valius Kazlauskas ir žurnalistas, tautotyryninkas Vytautas Gasiūnas. Mus priėmė J. Tumo-Vaižganto gimnazijos direktorius Gediminas Matiekus, Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos Rokiškio skyriaus atstovai. Neišdildomą įspūdį paliko šios gimnazijos „Romuvos“ skaityklos Lituaniškos centras (kuriam padovanojome savo knygų su autografais). Nuvykome prie namo J. Biliūno g., kuriame paskutiniuosius metus gyveno D. Kairys. Deja, jo gyvenimo draugės A. Kriukelienės namuose neradome, tik gailiomis akimis nuo palangės į mus žiūrėjo šuo Tobis, apie kurį vėliau aš parašiau eilėraš-tį. Prie Žiobiškio bažnyčios mus maloniai pasitiko kun. Virginijus Šimukėnas, aprodė bažnyčios istorijos ir meno vertybes. Žiobiškio kapinėse aplankėme D. Kairio kapą ir kurso draugo atminimą pagerbė-me tylos minute. Gimtajame Dano Ažusienių kaime pabuvojome Kai-rių sodybvietėje, kur mūsų laukė D. Balaišienės sūnūs Almantas ir Nerijus su šeimomis.

Alė Rūta-Nakaitė

Alė Rūta-Nakaitė. Nuotr. iš dukros Vijolės Arbas šeimos albumo

Marija parduotuvėj

Mačiau Tave paveikslų parduotuvėj –
gražiu be galo veidu ir atvira širdim.
Toksai paveikslas ir tėvų seklyčioj buvo,
tokj nešuos pasaulin savo nebuity.
Lange šaltos vitrinos Tavo akys –
malonės, meilės žiburys –
Ir aš – benamis, elgeta – norėjau gatvėj klauptis,
aš – elgeta, lazdos nei maišo neturįs –
Tiktai pastūmė kažin kas mane iš skubančios minios,
uždarė parduotuvės langą –
Vilkaus gatve, girdėjau vėl pavasario varpelį žvangant,
o geliamoj širdy paveikslas švietė
Marijos atvira širdim, gražiu be galo veidu –
Ne iš vitrinos išimtas ir nupirktas ne šičia,
tasai, kurs švietė anuomet mano tėvų seklyčioj.

Tavo gyvenimas

Tavo gyvenimas –
brangus servizų porcelianas senienų parduotuvėj.
Viena akimirka, – ir šukės mindžiojamos,
ir puošnioje lentynoj lyg niekadoms nebūsi buvęs –
Tavo gyvenimas – trapiausios rožės žiedlapeliai.
Byrės, kaip ir kiekvienas augalas nubyra,
nors išdidžiai savo spalvingą didenybę kelia.
Tavo gyvenimas –
Negrįžtančios atgal neramios upės –
Nuplauks garbė, ir auksas, ir siekimai
ir supsis nežinioj, kaip viskas amžiais nežinioje supės.

Tu aplankei

Ruduo geltonus nuplėšė lapus ir į purvyną mėto.
Ir žmonės – kaip tie lapai, o ir gyvenimas – kaip tas ruduo
Tu atėjai, mano pavasari, gėlėtas
ir nuvedei keliu ne purvinu, ne tuo.

Lietaus lašai taip dideli po mano langu krinta,
o viduje šviesu: tu – mano saulė – tik ir aš –
Pralošia tūkstančius sėdėdami prie vinto,
o mūsų laivas pats į pasakų turtus nuneš.

Pilka tik dargana širdy ir prietema aplink man liejos,
o ir svečiai į mano kambarius – kelionės dulkėmis pilki
Tu aplankei mane, geriausia mano fejta,
ir žemės pievose gražiausius žiedus man renki.

Į mano dykumą, į nykią, sausą,
buvo atplaukusi tyła, naktis tamsi.
Dabar mano širdis tavęs taip išsiilgus klausos
Tu – mano muzika, mano daina, many esi.

Ruduo geltonus nuplėšė lapus ir į purvyną mėto.
Ir žmonės – kaip tie lapai, o ir gyvenimas – kaip tas ruduo
Tu aplankei mane, mano pavasari, gėlėtas
ir nuvedei keliu ne purvinu, ne tuo.

Į jūrą

Bangos didelės, rūščios ir šiurpios,
o laivelis mažutis linguos –
Pilkas žvirblis taip gailiai sučirpia
ir trobelėj liūdnei
saulė leidžias languos.
Ar sugrįši? Tyly.
Ką parveš? O valtelė maža.
Baltos klykia žuvėdros aplink.
Daug žaizdų.
Daug skolų.
O kišenėj tik smulki grąža.

Darželis

Jos didžiausias buvo turtas –
Prie pat kelio –
žirnikėliai vidury,
o aplinkui – kvepiančios nasturtos.
Kiek toliau –
žaliuoja rūtos ir rezetos,
o kvepėjimas gi jų!
Eidamas pro šalį neįkvėptų retas
į pat gilumą krūtinės šitą kvapą.
Dar toliau –
Lelijos baltos šneka –
Apie ją ir apie šitą,
kuriam skynė vieną žiedą
iš bijūnų raudonų
ir jam prisegė taip kartą neprašyta.
Ir nuraudo kaip rausva palangėj rožė –
O jis juokės,
padėkojo
Ir per kaimą su kitais nudrožė.
Ir girdėdavo jurginai,
kaip ji vardą vakarais jo mini;
ir šaipydavos grioviuose kaimo dilgės,
kaip ji dairosi į kelią, kaip jo ilgis.
O jis ėjo ir nuėjo
su bijūnu atlape raudonu –
Dega jos širdis kaip tie žiedai aguonų.
Kai žiedai skaisčias akis jau merkia,
ji priglaudus prie lelijų veidą verkia.

